

четиво

Смахнатата Евдокия

АНАТОЛИЙ
АЛЕКСИН

за Юноши

АНАТОЛИЙ АЛЕКСИН СМАХНАТАТА ЕВДОКИЯ

Превод: Яню Стоевски

chitanka.info

СМАХНАТАТА ЕВДОКИЯ

Понякога колкото по-далеч отива пътят на живота, толкова с по-голямо удивление двамата, които вървят редом един до друг, си спомнят началото на този път. Светлините на миналото изчезват нейде на завоя... За да изглеждат събитията от разстояние все същите, все същите трябва да си останат и чувствата.

А за нас с Надюша къде беше този фатален завой? Сега, когато нещастieto ме накара да се огледам назад, аз, струва ми се, го съзрях. И ако един ден Надя се върне...

Мислено през цялото време се готвя за този разговор. Това, струва ми се, още не е станало болест, но стана моя безсъница, моя натрапчива мисъл. Нощем водя разговор, в който участваме ние двамата: Надя и аз. Сюжетът на този разговор е винаги един и същ: нашият общ живот.

Ако човек си спомня миналото ей тъй „изобщо“, то навярно е вече мъртво или просто няма значение. Само детайлите пресъздават картината. Понякога ненадейни, навремето изглеждащи смешни, с годините те стават значителни.

Същото става сега и с мене.

Но защо всичко, за което си спомням в момента, толкова дълго време не излизаше наяве?

Трябва да възстановя разпокъсаните детайли. Може пък, събрани заедно, да създадат нещо цялостно?

Ние с Надя работехме в конструкторско бюро на един и същ етаж, но в различни краища на коридора. Когато се срещнехме, си казвахме: „Здрасти!“ — без да назоваваме имена, защото не ги знаехме.

А когато мене, заедно с грамадната чертожна дъска, решиха да ме преместят в Надината стая, някои от колегите ѝ започнаха да протестират: „И досега едвам се провирахме!“.

— Един човек по-малко, един повече... — взе да ги убеждава представителят на дирекцията.

— Зависи какъв е човекът! — каза Надя.

После, като се подавах иззад своята чертожна дъска, също като иззад параван на куклен театър, нарочно ловях погледа на Надя и се усмихвах, та тя да повярва, че аз не съм лош човек. Със същата цел я поканих веднъж на концерт на една голяма певица.

— Че да идем... И аз пея! — каза тя. И добави: — Вярно, има едно неудобство: хремава съм и кашлям. Такива зрители не ги обичат много.

Но именно там, в голямата зала на консерваторията, аз я обикнах. През първите две части на концерта Надя геройски се стара да не кашля и да не киха. А когато взеха да викат на бис знаменитата певица, тя ми пошепна:

— Да имате кърпичка? Моята съвсем се измокри. Не съм очаквала от малкия си нос чак толкова бурна дейност!

Тя приличаше на дете, което в присъствието на гости, за голям ужас на родителите си, може да разкаже за всичките си намерения и да издаде всякакви семейни тайни.

„Мила детска непосредственост...“ — казват за такива хора. Надината непосредственост в никакъв случай не беше „мила“ — тя беше удивителна. Покоряваща. Неин синоним беше честността. Казвам това, защото именно аз не намерих кураж да ѝ призная, че съчинявам фантастични разкази, които никой не печата! Още повече както узнах по околел път, тя не обичала този жанр:

— Толкова фантазии има в някои реалистични произведения!...

А когато казах на Надюша, че мечтая да се оженя за нея, тя рече:

— Само че имайте предвид — аз съм със зестра: порок на сърцето и забрана да имам деца.

— В самата вас има нещо толкова детско! — смутено се пошегувах аз.

— С годините това може да стане неестествено и противно — отговори Надя. — Представете си възрастна дама с розова панделка в косите си!

— Но нали в края на краищата може и без...

— Не, не може — прекъсна ме тя. — Представете ли си само каква дъщеря бихме си имали!

От този момент нашето главно желание стана да си имаме дъщеря. Бъдещите родители обикновено мечтаят за синове, а ние очаквахме дъщеря.

„Мечта за потомство ли? Ясно... Забранен плод!“ — казваха познатите. Тези възгласи бяха не само банални, но и неточни. Надюша, малко е да се каже, че не даваше ухо на лекарските забрани, тя просто ги беше забравила. И само очите ѝ, които поради подпухналите клепачи ставаха сутрин като че по-малки и по-тесни, напомняха, че все пак порокът на сърцето си е порок.

— Бременността краси почти всички жени... Я да видим за кого си се оженил ти? — казваше Надюша, като се гледаше сутрин в огледалото.

Другите мечтаеха за синове... А ние чакахме Оленка. И тя се роди.

„Тя не можеше да постъпи иначе! — ми писа Надюша в първото си писъмце, след като станахме трима на белия свят. — Половин година ме държаха в болницата. Нима можеше тя да излъже моите и твоите очаквания? Благодаря ѝ!“ От тази фраза, мисля аз, започна всичко. Тази фраза прехвърли моста и в оня страшен ден, който ни раздели с Надюша. Мост, дълъг шестнайсет години и два месеца...

Беше неделя. По радиото започна предаването „Добро утро!“.

Надя заедно с картофите, които чистеше, се премести по-близо до радиото.

— Като не пея сама, поне да послушам как пеят другите — каза тя.

— А нима ти вече... не пееш? — учудих се аз.

— А нима ти не си забелязал?

— Аз смятах... моля те, не се сърди.

— Напротив, гордея се: да слезеш незабелязано от сцената е цяло изкуство.

Надя обичаше да се взема на подбив. Знаех, че на това са способни само добрите и умни хора.

Жизнерадостните гласове, женски и мъжки, един след друг, сякаш втурвайки се тичешком от радиоприемника при нас в стаята, пожелаваха утрото за всички да е ведро и добро.

На вратата се почука.

— Звънецът не работи — каза Надюша. — Дали бушоните не са изгорели?

Още щом докоснах бравата, от другата страна на вратата извикаха:

— Оля в къщи ли е?

Видях на прага Евдокия Савелевна, класната ръководителка на нашата Оленка, и двама Олини съученици — Люся и Боря. „Порасна Боря за наша горест!“ — беше се пошегувала веднъж Оленка.

Тя често и леко преминаваше към римите.

Боря беше най-високият в класа и винаги затуляше с фигурата си нещо или някого. А сега той искаше Евдокия Савелевна да го заслони и затова неестествено се привеждаше.

Крехката Люся също се криеше зад едрата, но много подвижна фигура на своята класна ръководителка. Евдокия Савелевна беше с панталони, със старомодна шапка с провиснала периферия и с раница на гърба.

— Оля в къщи ли е? — повтори тя.

— Не.

— Не се ли е върнала?

— Не.

— Как... не? Какво говорите?

— Нали тръгна заедно с вас. На поход...

— Така е. Безусловно така е. Но снощи тя изчезна нейде.

Почувствах, че отзад, зад мене, стои Надя. Тя не каза ни дума. Но аз почувствах, че тя е зад мен.

— И нощес ли Оленка я нямаше? — полушепнешком, полугласно попитах аз.

Те мълчаха. Този отговор накара Надюша зад гърба ми да изрече:

— А къде е сега тя? — Не познах Надиния глас. Не улових привичните за мене интонации.

Трудното умение да погледне на събитията в живота си отстрани и уравновесеното чувство за хумор винаги помагаша на Надя да възпира себе си и мене от радостни или тъжни изблици.

— Да беше ми дала малко от твоето чувство за хумор — рекох й веднъж.

— Аз... и хумор? Смешно! — каза тя. — Но своя запази. Хуморът помага да се смекчат крайностите в човешкото поведение.

— Тези крайности са винаги много опасни — каза тя друг един път. Защото откъсват човека от хората и го правят самотен.

— Не разбирам — признах си аз.

— Значи виновен е обясняващият! Често ние излагаме онова, за което сме размишлявали цели години, така, сякаш и нашият събеседник е размишлявал заедно с нас. И после се чудим защо той не ни разбира от половин дума!...

Обичах, когато Надюша ми обясняваше нещо: тя правеше това леко, без да ти додява. „Да беше станала преподавателка в училище, всички щяха да са отличници!“ — помислих си аз.

— Тогава я ми обясни... За вредата, както каза ти, от „крайностите в човешкото поведение“!

— По-точно, за тяхната нетактичност — каза тя. Тъкмо това е много ясно. Например... Когато човек ликува прекалено бурно, не би било зле навреме да се сети и да си помисли, че на някого сега му иде да заплаче. Или потънал в скръбта си, не би било зле да си помисли, че в нечия душа е празник, който може би няма да се повтори... Трябва да се съобразяваме с хората!

Нещо такова ми каза Надюша и в оня ден, когато аз, загубил от щастие човешкия си вид, носех Оленка от родилния дом към таксито.

В съседната кола със същите квадратчета отстрани се качваха, както ми разказа после Надя, жена и мъж, чийто син поради травма при раждането не можеше да се движи.

... И ето сега за пръв път Надя измени на себе си. Тревогата й нямаше граници, тя не беше в състояние да щади околните.

— Но къде е тя... сега? — повтори Надюша.

Потресен от нейното състояние, аз викнах:

— Оля просто не е издържала... Всичко си има граница!

Казах така, защото именно те, тия тримата, които продължаваха да стоят на прага, бяха причина за честите страдания и сълзи на нашата дъщеря.

— Вече е утро. А нея я няма! Няма я!... Но къде е тя?! Къде е?... — питаше ме Надя.

Тя ме беше научила по-често да задавам трудни въпроси, отколкото да им отговарям. Затова безпомощно повтарях една и съща нелепа фраза:

— Не се тревожи, моля ти се, Наденка. Не се тревожи!

А ония тримата стояха още на прага. „Виновниците... главните виновници за онова, което е станало!“ — мислено си повтарях аз.

Какво именно беше станало — не знаех. И неизвестността, както винаги в такива случаи, беше най-страшното.

Грамадната шапка с провиснала периферия скриваше лицето на Евдокия Савелевна.

Люся все така се криеше зад гърба на класната си ръководителка, а Боря изучаваше каменните плочки под краката си.

Навярно съм ги гледал не просто осъдително, а с омраза.

Евдокия Савелевна беше на петдесет и четири години: тя се наричаше „предпенсионерка“.

Но човек би могъл да ѝ даде и петдесет и седем, и трийсет и девет: тя беше, както се казва, жена без възраст.

Понеже Евдокия Савелевна веднъж завинаги беше решила, че за нея външността и годините нямат значение, тя и на облеклото си не обръщаше никакво внимание. Върху модните си, нейде набързо и случайно купени панталони, тя можеше да нахлузи широка пола, да напъха в нея мъжка каубойка, а в късите, по момчешки подстригани коси, да тикне кокален гребен от „времената на Очаковски и превземането на Крим“.

Приблизително в такъв вид тя се яви и пред родителите на учениците от 9-и „Б“ клас на една от срещите.

На същата среща Евдокия Савелевна, спомням си, ни обясняваше колко важно е да насаждаме у децата чувството за прекрасното, да ги учим да забелязват и разбират красотата.

Веднъж рано напролет я видях с бяла панамена шапка и със същата печално провиснала периферия, сякаш на улицата не се траеше от жегата. Макар че всички, и тя включително, да бяха още с палта... В оня ден, продължавайки борбата си за прекрасното, тя беше повела своя клас към някакъв музей.

А пък аз бях дошъл да ѝ съобща, че Оленка се готви за изложбата на младите скулптори и я помолих да я освободи от екскурзията.

— Обикновен мизансцен! — каза високо Евдокия Савелевна. — Всички *заедно*, а тя — настрана.

Класната ръководителка много обичаше всички да са *заедно*. И с нея начело!... Бях уверен, че в изкуството най-много ѝ допадаха хорът и кордебалетът.

В класа тя беше свикнала да забелязва незабележимите и да изтъква ония, които абсолютно с нищо не изпъкваха.

Характерът ѝ беше вулканичен. Говореше високо, ту с възторг, ту с възмущение, ту с изумление.

„Нашата смахната Евдокия!“ — каза веднъж за нея Оля. От тогава в къщи взехме така да я наричаме — „смахнатата Евдокия“.

— Костя Белкин доскоро не можеше да начертае права линия, а сега по геометрия и чертане има твърди тройки! — провикваше се тя на една родителска среща. — Учителката по математика предполага, че занапред той може да получи и четворки. Това е радостно събитие за всички нас!

— Люся Катунина е включена в редколегията на училищния стенен вестник. Тя умее да рисува заглавки. Това е приятно за всички нас!

„Всички“, „с всички“, „за всички“ — без тези думи не минаваше ни едно нейно изказване. Тя хвалеше ония, които най-сетне можеха да начертаят права линия, и ония, които можеха да рисуват заглавки. Но за нашата дъщеря, която се учеше в художественото училище за особено надарени деца, тя си спомняше само във връзка с това, че Оленка не бе взела участие в нещо и нейде не бе отишла „заедно с всички“.

Когато Оленка беше на седем години, лекарите откриха, че има изкривяване на гръбнака. Ние с Надя я заведохме на Черно море в Евпатория. Там за пръв път Оленка получи признание. Целият плаж оставаше поразен от уменията ѝ да моделира фигури на хора и животни, да рисува върху мокрия пясък пейзажи и лица.

„С какво днес ще ни зарадва вашата Оленка?“ — питаха двама ни с Надя.

Но Оленка никога и с нищо не можеше да зарадва „смахнатата Евдокия“, Тя я огорчаваше... Макар че за деветте години, които бяха минали след нашето пътуване до Евпатория, дъщеря ни да постигна големи успехи. Тъкмо тези успехи дразнеха класната ръководителка. За Оленка не можеше да се каже, че тя е „като всички“... Но нима тя беше виновна за това?

Освен Оля никой от 9-и „Б“ не възнамеряваше да става скулптор или художник. Но Евдокия Савелевна уважаваше хора с други професии.

— Вася Карманов оправда надеждите ми. Напълно ги оправда! — провикваше се тя. — Стана директор на тролейбусно депо! А почна с това, че седеше зад волана.

„Извървя пътя по този сектор от шофьор до директор — каза ни в къщи Оленка. — По-точно казано, *пропътува* го на кола!“

— Ето и Льова Лапшин... Напълно оправда моите очаквания! — вдигаше шум на родителската среща „смахнатата Евдокия“. — Сега е старши диспечер. Старши! Искam и вашите деца да станат такива!

По-високи задачи тя не поставяше пред нас.

Постоянно възпитаваше *сегашните* си ученици по примера на *бившите* си ученици, за което правеше срещи и събеседвания. А през това време Оленка се занимаваше в художественото училище. И освен това учеше италиански, та да чете за гениите на Възраждането на родния им език.

Понякога след родителските срещи Евдокия Савелевна упорито се мъчеше да ме запознае със собствената ми дъщеря. „Лице срещу лице — лицето да не виждаш!“ — цитира тя в един от тези разговори. „Есенин е имал пред вид разстоянията *във времето*“ — отбих удара аз.

За всичките си бивши ученици Евдокия Савелевна беше съставила картотека. Както в читалните и библиотеките — за книгите... Във фишовете освен адресите, телефонните номера и

биографичните сведения беше отбелязано кога е станала срещата с бившия ученик и колко деца са присъствали.

— Откъсва ги от работата им. И нас откъсва — въздишаше Оля. — Е, да беше денонощието два пъти по-дълго! Тогава нека...

— Абсолютно си права — съгласяваше се Надя. — Но бъди снизходителна. Тя няма семейство, няма за къде да бърза.

Надюша съжаляваше „смахнатата Евдокия“, но още повече се боеше за Оленка.

— Без конфликти — молеше тя.

Този страх преследваше и двамата ни от деня, когато се роди дъщеря ни: ами ако се случи нещо с нея?

В семейство от трима души винаги някой се оказва в малцинство: било мъжът, било жената. У нас малцинство бяхме ние с Надя: център на семейството и негово лице стана дъщеря ни. Тя беше заслужила това право. И ние бяхме щастливи.

Някога, много отдавна, аз пращах своите фантастични разкази в редакциите на дебели и тънки списания. Отговаряха ми на гладка плътна хартия с бланката на списанието отгоре. Като изразяваха уважението си в началото и в самия край на писмото, в средата ми обясняваха, че моите литературни опити са лишени от самобитност. *Приликата* беше моето главно нещастие. Да бях ученик на Евдокия Савелевна, тя би ме обожавала!

А пък Оля дори съдовете миеше по някакъв *свой* начин: безшумно и бързо.

— Не си прави шеги за тези срещи с бившите й ученици — молеше Надюша. — И нищо не римувай. Моля те.

— Но аз искам да разбера — отговаряше Оля, — защо всички ние трябва да губим време и сили, та да доставим радост само на Евдокия. Мили й били тези хора! Тогава нека си се среща с тях. Но така можем да уреждаме вечери в чест на всеки от нашия блок. Всеки е мил на някого. Нима не съм права?

— Права си... Но все пак, моля те, не римувай.

— Аз римувам бездарно. Евдокия Савелевна трябва да се радва на такива рими!

— И все пак, моля те...

От бившите си ученици „смахнатата Евдокия“ искаше да разказват подробно за своите „трудови делници“: счетоводителят — за

счетоводството, началникът на ЖЕК^[1] — за ЖЕК, главният готвач — за кухнята.

— Колко интересно беше само! Колко поучително! — казваше възторжено Евдокия Савелевна.

И учениците, които тя с гръмовития си глас беше успяла някак тихо да постави под своя власт, послушно повтаряха, че наистина им е било интересно. А Оля мълчеше... Защото в часа на срещата между сегашните и бившите ученици, тя по десет пъти прерисуваше някакъв „старец с телеграма в ръка“ или се измъчваше, че фигурата на кучето излизаше статична, а погледът му не изразяваше кучешката вяност и кучешкия ум.

Евдокия Савелевна обожаваше изложбите и вернисажите. Но като уреждаше екскурзия до музея, тя на предно място по значение поставяше все пак думата „екскурзия“.

Веднъж завеждащата учебната част видяла по телевизията Олини рисунки и скулптури и предложила да уредят в училището изложба на тези работи. Заинтересували се от мнението на класната ръководителка... Но се оказало, първо, че „смахнатата Евдокия“ няма телевизор. И второ, тя предпочела да се уреди изложба на произведенията на всички, които можеха да държат в ръка четка и молив. От Оля тя взе само две рисунки, та да не са повече от тези на другите.

Веднъж в 9-и „Б“ решили да изиграят на английски език сцени от Шекспировата „Дванайсета нощ“. „Смахнатата Евдокия“ преподаваше история, но въпреки това стана режисьор на спектакъла. И макар да беше известно, че Оленка владее английски най-добре между всички в класа, определено ѝ беше да каже на сцената само няколко фрази. Главните роли изпълняваха любимите на Евдокия посредствености.

— През цялото време тя ни напомняше, че няма малки роли, а има малки актьори — разказваше после Оленка. — Мачка ни с опита на Станиславски.

— Но той едва ли е имал предвид, че малки актьори трябва да изпълняват големи роли — каза Надюша.

— С малките е по-спокойно — обясни ни Оля. — И въобще те са ѝ много по-близки. Свикнете с това. И се примирете.

— Уви, няма да е лесно на нашата талантлива дъщеря в света на обикновените хора — казах аз на Надюша.

— И ние с тебе сме обикновени — отговори тя. — Но нима се боим от талантите?

Класната ръководителка наистина *ръководеше* умовете и постъпките на учениците от 9-и „Б“. Гледайки нея, и те не желаеха да виждат онова, което не им беше присъщо. Яркото не ги радваше, а ги заслепяваше. Те сякаш си бяха сложили защитни очила и през тях гледаха и нашата Оленка.

За един миг аз си спомних всичко това, като гледах шапката на „смахнатата Евдокия“, която скриваше лицето ѝ.

Какво беше станало там, на този поход? Как ли са унизили там нашата дъщеря? Защо не е издържала? И къде е сега?

Зад гърба ми беше Надя... с болното си сърце.

„Оленка изчезнала снощи. Ако ей сега не си дойде — мислех си аз, — не мога си представи какво ще стане с нас! Не мога си представи.“

[1] ЖЕК — Жилищна експлоатационна комисия. — Бел.ред. ↑

— Разправят, че най-опасните неприятели били бившите приятели — каза веднъж Оля. — Убедих се, че е така. — Помълча и добави: — Попитай за кого говоря... И аз ще ти кажа: за Люси!

Тя наричаше Люся Катунина по френски маниер: Люси. „Както у Ростови! — обясни Оленка. — Или у Болконски.“

Люся упорито предричаше на дъщеря ни съдбата на Леонардо да Винчи. Въпреки съпротивата на Оленка, тя мъкнеше след нея грамадната папка с рисунки, дори приготвяше боите и миеше четките. Коя жена може да устои пред такова обожаване? Оленка взе да дружи с Люси. Макар че имаше малко време за дружене.

Пък и Люсиното време не беше кой знае колко. Люсината майка дълги години не ставаше от леглото. За нея се грижеше неомъжената Люсина леля, сестра на баща ѝ. Но Люся постоянно звънеше у дома си, дори когато беше на училище или у нас на гости.

В стремежа си да достави радост на майка си тя възкликваше:

— Да беше видяла фигурата на спящия лъв, която Оля моделира! Цяла вечер си шепна: ами ако се събуди?

Тя често вземаше Олини работи да ги покаже на майка си. И взе дума, че когато майка ѝ се вдигне от леглото (а се появи някаква надежда!), Оля да ѝ нарисува портрет.

И самата Люся рисуваше скришом. Но ние бяхме видели само нейните заглавки в училищния вестник и в хумористичното списание, което по предложение на Оля носеше името „Детско чуруликане“.

И изведнџ всичко се измени.

Първите облаци се появиха в деня, когато в художественото училище бяха организирали среща с един знаменит живописец. Люся

уважаваше много този художник. Но го уважаваха и всички останали, затова училищната зала била препълнена. И Оленка не могла да вкара там приятелката си.

— Не намерих място в залата за Люси — разказваше същата вечер Оля. — На вратата стояха церберите. А тя се обиди... И за какво? Академикът по живопис рисува много по-добре, отколкото говори. Казах ѝ: „Ти знаеш ли творбите му? Значи и с него си позната. Художникът е в творчеството си“.

— А тя? — попита Надюша.

— Върна ми папката с рисунките. Както казват, „вземи си парцалките“!

— И после?

— Е, мерси, скъпа Люси! — римувано се пошегува Оленка.

— По-мъчно е да намериш приятели, отколкото да ги загубиш — каза Надюша.

— Щом можеш да го загубиш, значи толкова ти е бил приятел!

— Не си намерила място в залата? — замислено рече Надя. — Да не беше го намерила в сърцето си... Но нали именно на нашето семейство тя довери най-мъчителната си тайна!

Тогава Люся беше научила, за нещастие, че баща ѝ отдавна вече обича друга жена, а не майка ѝ.

— Сега към Люся трябва да сме по-снизходителни — каза Надюша.

— Обикновена история — тъжно отговори Оля.

— Но всеки я преживява така, сякаш с никого не се е случвало нищо подобно.

— Предлагам ѝ да поговори с баща си. Но тя отказа — „Аз не обвинявам баща си“. Логично е... И Анна Каренина ние в нищо не я обвиняваме. Вярно, Каренин не е бил прикован на легло. Всичко е прекалено сложно. Иди, че го разбери!

— Всяко нещастно семейство е нещастно посвоему — бавно изрече цитата Надюша.

Станала неканена пазителка на бащината си тайна, Люся взе да получава двойки.

— Трудно е да се учиш, когато таиш в себе си такова нещо — каза Надюша. — До формули ли ѝ е сега?

Решили да разкритикуват Люся на класно събрание.

Но Оля излязла в защита на приятелката си. Макар че това било вече след историята със знаменития живописец.

— Протегнатата ръка за помощ може да направи нещо, ако не я отблъсват — разказваше след събранието Оленка. — А Люся се обърна към мене само за да ми каже: „Не ми е нужна защита!“.

„Откъде такава горделивост?“ — рекох си аз. И веднага си спомних как малката, нежна Люся ми доказваше веднъж, че почти всички велики хора били ниски.

След критиката на класното събрание „смахнатата Евдокия“ неочаквано взела Люся Катунина под своето крило или, по-точно казано, под провисналите периферии на своите старомодни шапки. Направила нея, двойкаджийката, отговорник на класа.

И тогава аз разбрах, че Люсините обиди са били само повод. Просто тя бе решила да тръгне в общия строй. И да се отнася с Оленка „по системата на Евдокия Савелевна“.

— Сто години да расте, пак няма да порасте нашата отговорничка! — с престорена веселост каза Оленка. — Дори „смахнатата Евдокия“ тук не може да помогне. Макар че на Люся много ѝ се иска да израсне: днес ме кастри на някакво дежурство, на което не съм отишла. „Но ти поне знаеш, че съм работила. Моделирах... Скоро в художественото училище ще има изпити!“ — казах ѝ аз. „У нас всички работят!“ — отвърна Люся.

Всички... с всички... като всички...

Разбрах, че дъщеря ни за пръв път се беше сблъскала с предателството.

Пред Надя аз нито веднъж не изрекох тази дума. Когато по нечий адрес хвърляха рязко обвинение, тя се свиваше, сякаш бяха хвърлили камък по нея.

„Хората трябва да се щадят“ — казваше винаги тя.

Трябва да се щадят... Мислех си за това, когато се мъчех да зърна Люси зад гърба на Евдокия Савелевна. Но тя се скри. Тя се страхуваше, че ние с Надюша ще попитаме: „А какво стори ти с бившата си приятелка, Люси?“.

— Ако един ден вземат да изследват ранния период от творчеството на Оленка и пожелаят да издирят кой все пак през ония години най-много ѝ е пречил да работи, те трябва да назоват името на Боря Антохин — на шега казах веднъж.

Но всъщност това не беше шега.

Най-красиво момче не само в Олиния клас, но и в цялото училище, Боря би могъл да се отдаде на романтични похождения, а се отдаде на неукротима обществена дейност.

— Дано някоя Мона Лиза от осми или девети клас му завърти главата!... — изразяваше надежда Оленка.

Но Боря не се отплесваше по Мони Лизи. Той беше главният проводник в живота на всички замисли и идеи на Евдокия Савелевна.

Понякога му хрумваха и негови собствени предложения.

— Аз, знаеш ли, помислих... Защо да не изпълниш с рисунки стените на училищната зала?

— Аз рисувам главно лица... портрети.

След няколко дни на Боря му хрумнало ново предложение:

— Аз, знаеш ли, помислих... Защо да не създадеш галерия от портрети на дългогодишните учители в нашето училище?

— Учителите ще вземат да ми позират?

„Защо да не...“ — така обикновено започваше Боря. И Оленка му обясняваше „защо“. Обясняваше му в училище, по телефона. Боря често звънеше в къщи, за да напомни на Оля за нейния обществен дълг. Разбрах, че „смахнатата Евдокия“ му е възложила да въвлече Оля в стремителния кръговрат на училищните мероприятия. Тя беше единствената „необхваната“ и Боря беше длъжен да я обхване.

— Нарисувай неговия портрет — посъветвах дъщеря си. — И може би ще миряса.

— Красивите лица не са интересни за художника — отговори Оля. — А пък вътрешна красота не съм забелязала у Антохин.

Боря беше научил наизуст програмата на занятията в художественото училище. И понякога пресрещаше дъщеря ни по пътя за в къщи.

— Евдокия Савелевна те моли да дойдеш днес на срещата с един неин бивш ученик. Защото като малък и той се смятал за художник. Щафетата на увлеченията! Нали разбираш?

Така осигуряваше той Олиното „присъствие“.

— Той ме следи! — с възмущение казваше Оленка. — Ако половината клас не дойде да мие прозорците — нищо. Но ако аз не отида, на другия ден той непременно ще каже: „Ти прекалено се хвърляш в очи, за да отсъстваш. Всички се чудеха!“. А са се чудели, уверена съм, само той, Люси и Евдокия.

Няколко пъти, когато Оля се разболяваше, Боря Антохин идва у дома.

— Ако аз бях деветокласничка, щях да се влюбя в него — каза Надюша и виновно погледна към мен.

Но аз бях спокоен, защото знаех, че няма обратен път към детството.

— Как може да се обича сметачна машина? — с възмущение отговаряше Оленка. — Чухте ли за какво беше дошъл? За да пресметне дали ще успее да стана от легло за годишното отчетно събрание!

Боря Антохин наистина обясни на дъщеря ни, че разтягането на сухожилието не е сериозна болест и че Оля и да накуцва, преспокойно може да иде на събранието.

Той също възпитаваше нашата Оленка с примери от бившите ученици на Евдокия Савелевна. А най-вече с примера на нейния най-любим ученик Митя Калягин.

Митя беше най-голямата гордост на класната ръководителка.

— Той оправда моите очаквания. Прекрасен човек! Сега кара самосвал... Аз съм уверена, че той винаги ще ни се притече на помощ, ако стане нужда!

— Всички сме мечтали да се возим на самосвали — все пак се пошегувала Оленка от третия чин.

„Смахнатата Евдокия“ не разбираше от шеги. Тя каза, че един ден Оля ще разбере „кощунството на своите думи“.

— Митя Калягин е нейната светиня — каза Надюша на Оля. — А когато става дума за светини... Още веднъж много те моля: не римувай!

Ненапразно „смахнатата Евдокия“ се гордееше с Митя... През първите дни на фашистката окупация, той, болен, с висока

температура, успял да занесе на своя чичо — лекар в работническото предградие, на трийсет километра от града, лекарства и хирургически инструменти. Чичо му, невропатолог, който никога не бил правил операции, извадил куршумите и излекувал двама наши войници, които укривал в мазето. Тогава Митя проявил не само смелост, но и съобразителност: от многото пътища, които водели до къщата на чичо му, той избрал най-късия и оня, по който не го дебнела среща с враговете.

Ако някой ученик от 9-и „Б“ поискаше разрешение да отсъства от училище, като кажеше, че го боли глава, Евдокия Савелевна отговаряше:

— Спомнете си какво е изтърпял Митя Калягин! А е бил шестокласник. Тоест с три години по-малък от вас!

Тя казваше същото и ако някой се залежаваше в къщи поради настинка или ангина. Когато веднъж тя сравни Олиния бронхит с трудностите, които беше понесъл Митя Калягин, дойде ми наум един изтъркан анекдот: „От какво умря вашият съсед?“ — „От грип!“ — „Е, грипът не е страшен!“.

Когато „смахнатата Евдокия“ решила да уреди поход на деветите класове по местата, свързани с бойната дейност на Митя Калягин, Боря веднага предупредил Оленка:

— Само да си посмяла да донесеш извинително! На този поход се придава голямо значение.

— Кой му придава?

— Всички.

Двата девети класа трябваше поотделно да търсят оня най- „най-къс път“ до къщата на чичото лекар, който преди десетки години беше открил Митя Калягин. Ако и двата девети класа намереха пътя, за победител щял да се счита класът, който пръв се е досетил. „Смахнатата Евдокия“ си умираше да урежда състезания!

Малко преди похода деветокласниците се срещнали с Митя Калягин. Оленка успяла да нахвърли в бележника си Митьовия портрет.

— Ама той плешив ли е? — учудих се аз.

— Слабичък, плешив... Евдокия Савелевна ни обясни, че това било резултат от военновременното детство. И е много стеснителен!

Никак не се асоциира със самосвала, с който пристигна. С една дума, хареса ми.

За подвига си Митя Калягин разказвал никак не особено сериозно, сякаш и тогава, в четиридесет и втора година, това е било военна игра, а не истинска война, и не е имало наистина ранени, които те с чичо си спасили.

— Чичо пишеше в писъмцето си, че трябва да бързам. Пък аз имах трийсет и девет и половина градуса температура. Цяла комедия! — спомнял си Митя.

Писъмцето до Митя се запазило. Евдокия Савелевна го помолила да го покаже на целия клас.

Митя бързал да стигне по-скоро при чичо си и затова скочил в движение в каросерията на един камион: мъничък бил, никой не го забелязал.

— Не биваше да кашлям... А пък дробовете ми възпалени. Комедия! — продължавал Митя.

И скочил от камиона пак в движение, близо до гарата.

— Едва не попаднах под колата, дето идеше след камиона... Виж тогава щеше да стане една комедия!

Той, както и Надя, умееше да се шегува със себе си. Знаех, че на това са способни само добрите и умни хора. Като скочил до гарата, Митя взел да търси най-късия път. Лекарствата и инструментите били защити в старата му ватенка.

— Ватенката, за съжаление, не се е запазила — съобщила Евдокия Савелевна.

Деветият клас, който пръв открие пътя на Митя и стигне до къщичката на чичото невропатолог, щял да получи, както казал Митя, „приятен сюрприз“.

— Но защо, Митя? Защо? — започнала изведнъж да кокетничи „смахнатата Евдокия“, сякаш се стеснявала. Тя кокетираше много тромаво и недодялано.

Деветите класове стигнали в събота до гарата, до която някога Митя Калягин се добрал на камиона. Разположили се за нощуване.

А след няколко часа Оленка вече я нямало.

„Само да си посмяла да донесеш извинително!“ — беше я предупредил Боря Антохин.

— Иди, Оленка — съветваше я и Надюша. — Щом на похода се придава голямо значение... Пък и скоро ще завършиш училището. Иди!

— Но ще изпусна занятията по рисуване.

— И тъй да е, иди.

И тя отиде.

Гледах Боря Антохин и мислено го питах: „А защо и този път не си я проследил, Боря? Щяхме да сме ти толкова благодарни!“.

Спомних си за всичко това... А те тримата все така стояха на прага. Струваше ми се, че стоят вече много отдавна. Но бяха минали само няколко минути, защото предаването „Добро утро!“ беше в разгара си.

Обърнах се и за пръв път през това време видях Надя. И разбрах... завинаги разбрах, че майките и бащите (дори и най-обичащите бащи!) все пак не преживяват еднакво. Тя не можеше да си припомня, да анализира, да преценява... Една мисъл се беше вбила в нея неочаквано, като кълбовидна мълния, влетяла през отворен прозорец, и я изгаряше отвътре: „Къде е сега Оля?“.

Аз мълчах. Защото нямаше глас в света, който би могъл да я успокои. Освен гласа на дъщеря ни... ако зазвучеше изведнъж на стълбището, в стаята, по телефона. Тя никого не обвиняваше, на никого не се сърдеше — за нея не съществуваше нищо освен въпроса: „Къде е сега Оля?“.

— Ще позвъня на Митя Калягин — каза Евдокия Савелевна.

— Защо? — попитах аз.

Без да отговори, тя прекрачи прага. Люся и Боря влязоха след нея.

Евдокия Савелевна веднага телефонира на Митя и го помоли да дойде. Помнеше наизуст нашия адрес, макар че никога не беше идвала у нас.

— Тя има феноменална памет! — бяхме чували да казва Оленка.
— Помни кой на коя дата е получил двойка по математика, а е историчка. И кой колко дни е отсъствал, помни така добре, както датите на великите сражения.

— Значи не сте й безразлични — отговаряше Надюша.

— Просто вече няма какво друго да помни!

— Жените, които нямат личен живот, често с утроена енергия се впускат в обществения живот — в желанието си да подкрепя Оленка, казах аз.

— Та какво лошо има в това? — попита Надюша.

Тя разбираше, че ние с Оля имаме право да не обичаме класната на 9-и „Б“. Разбираше, че „смахнатата Евдокия“ с всички сили се мъчи не само да убие вярата на другите в нашата дъщеря, но и в нея самата да разколебае тази вяра. И все пак Надя мечтаеше конфликтът да отстъпи място на взаимното разбирателство.

„Оля беше готова да приеме това помирение — мислех си аз. — Но те... тримата са сторили нещо такова, което тя не е могла да понесе, да преглътне. И сега всяка минута от живота е станала непоносима. Къде е тя? Къде? А те се въртят насам-натам, та да не ни гледат в очите.“

— Но все пак какво е станало? — попитах аз.

— Нищо... Нищо не е станало! — подхвана бързо-бързо Люся.
— Вечерта всички получихме задачите си и се разотидохме. Кой за съчки, кой за вода, кой за да разпита жителите... за пътищата до онова селце. — Люся помълча малко. И за да не чуе Надя, добави шепнешком: — Всички се върнаха, а тя не... Но забелязахме това едва сутринта. Бяхме в различни палатки.

— Трябва да съобщим навсякъде — каза Евдокия Савелевна. — Нищо страшно не е станало! Но трябва да съобщим.

От този момент Надюша окончателно престана да се владее.

Евдокия Савелевна направи списък на телефоните: милицията, дежурния в града, болниците, местните власти на оная гара и онова селце... — Щом позвънеше, тя поставяше чертичка до номера, който пак нищо не изясняваше и с нищо не помагаше.

Тя правеше това методично, спокойно. Само пръстите й, когато набираше номера, не я слушаха съвсем. Набираше не номера, който трябва, извиняваше се, и пак почваше да набира.

С всяко нейно позвъняване ми ставаше все по-ясно, че с Оля се е случило нещо невероятно... трагично. Нещо, което вече не може да се поправи...

„Ако Оля е избягала от другарите си снощи — разсъждавах аз, — могла е веднага да се качи на електрическия влак и да си дойде. Ако ли пък последният влак вече е заминал, тя би прекарала нощта на гарата и да се върне в къщи рано сутринта: влаковете тръгват рано сутрин, от шест часа.“

Чувах как Евдокия Савелевна методично разяснява по телефона какво се е случило и всеки път повтаряше:

— Разбира се, нищо страшно не е станало.

Но на другия край на жицата не бяха така твърдо уверени, че не е станало нищо страшно, и тя трябваше да разказва за детайлите, подробностите. А Надюша пресичаше стаята по една и съща линия: от вратата до прозореца и обратно. До там и обратно, до там и обратно.

Ние с Надя изгубихме способност за действие. Можехме само да чакаме.

Слушах Евдокия Савелевна... Дразнеше ме, че организаторският ѝ талант си оставаше предишният, а гласът ѝ, преднамерено спокоен и гръмовит, сякаш се мъчеше да заглуши съвестта. А Надя изгуби зрение и слух. Тя можеше само да се движи по една линия: до прозореца и обратно, до прозореца и обратно.

Мъничката, чевръста Люся знаеше добре нашата квартира. Изтича в кухнята и бързо се върна с шишенце и чаша вода. Надя, хванала с две ръце главата си, стремително, като совалка, сновеше из стаята, а Люся тичаше след нея с чашата и шишенцето.

От всички нас само Боря Антохин не мръдваше от място.

Той винаги се стесняваше от красивото си лице и прекалено високия си ръст: беше се свел и прокараваше длан по лицето си, сякаш искаше да го прикрие. Гласът му беше също красив, плътен, и той го приглушаваше. А сега Боря искаше съвсем да го забравят.

„Има си хас... Нали тъкмо той беше казал на Оленка: «Само да си посмяла да донесеш извинително!». Какво друго му остава сега? — мислех си аз. — Скромнен... Не иска да се навира в очи. Знам ги аз тия тихи момчета!“

Евдокия Савелевна сложи длан върху слушалката и каза:

— Искат нейни снимки. Най-скорошни...

Спуснах се към шкафа, извадих албума, почнах да го разлиствам.
— Напоследък тя не се е снимала — казах аз.

— Аз имам нейни снимки — ненадейно рече Боря Антохин.

Той бръкна в страничния джоб на куртката си. Извади пет снимки и ги разстла на масата толкова внимателно, сякаш още не бяха изсъхнали.

— Тия са от миналата седмица — с приглушен глас каза Антохин. — Снимах участниците в похода. За нашия вестник.

— Занеси ги! — Евдокия Савелевна пак се върна при телефона.
— Къде се намирате? — Тя записа адреса и го подаде на Боря Антохин. — Оттам веднага назад! Помни: всички те чакаме. Дотогава сигурно ще дойде и Митя Калягин. Двамата с него ще заминете обратно. Там, при нашите... И ще ги вдигнете да дирят. Трябва да се претърси храст по храст цялата гора!

— Ами... голяма ли е тази гора? — попита Надя. Най-после и тя да попита нещо.

— Какво приказвате? — възкликна Люся.

Високият ѝ, но неопределен отговор накара Надя да забави крачката си. И тя машинално почна да се движи из стаята не така бързо както преди. Натам и обратно, натам и обратно... Към Олините снимки тя не погледна.

Боря ги събра внимателно, сякаш още да не бяха изсъхнали. Сложи ги в страничния джоб, приведе се и излезе. А Люся с чашата и шишенцето, които не дотрябваха на Надя, стоеше на балкона и непрекъснато гледаше надолу.

В телефонните преговори на „смахнатата Евдокия“, в желанието на Люся първа да види и съобщи за всичко, в деликатността, с която Боря Антохин беше разстлал и събрал Олините снимки, ми се привиждаше нещо страшно. Бях сигурен, че те изкупват вината си. Но колко голяма беше тази вина? Какво бяха допуснали там, на похода, та Оля не е изтраяла? И какво ли тя, в минутата на отчаянието, е могла да извърши? И кого ли е могла да срещне нощем... по неизвестния път?

Внезапно се позвъни. Надя се отпусна на стола. С натежала крачка аз се затъртрих към антрето. Но Люся ме изпревари.

— Митя Калягин! — с преувеличена радост извика тя. Сякаш ние само него чакахме.

— Със самосвала ли дойде? — попита делово Евдокия Савелевна.

— Самосвалът е долу! — отговори вместо него Люся, която беше зърнала от балкона, че долу стои самосвал.

Митя виновно кимаше към своите омаслени панталони: дето ще рече — заварихте ме неподготвен.

Той беше наистина слабават и почти без коса. Евдокия Савелевна не почна да ни обяснява, че това е „в резултат на военновременното детство“, а каза:

— Митя, я ела с мене в кухнята.

— Нищо тайно не мисли да му казва! — подхвана бързо-бързо Люся. — Просто не иска да повтаря пред вас...

Надя не чуваше.

Евдокия Савелевна и Митя се върнаха от кухнята.

Той си спомни, че когато занесъл на чичо си лекарствата и инструментите, също се върнал в къщи едва на сутринта. И майка му цяла нощ не знаела къде е.

— Избягах... с възпалени дробове. И какво друго можех да сторя? Тя нямаше да ме пусне. Щеше да каже: „Аз ще ги занеса!“. Порано не разбирах майките. Докато и аз да стана баща.

Надя не чуваше.

Митя разказа още една история. Как и синът му веднъж не нощувал в къщи и се върнал чак на разсъмване. Оказало се, че се скарал с момичето си... И казал, че ще стои под прозореца ѝ, докато тя не му прости. Тя преспокойно си спала. Събудила се сутринта, приготвила се за училище. Излиза, а той... все си стои. От вечерта.

— И какво казахте на сина си? — попитах аз.

— „Не виждаш ли, че не те обича, глупчо!“

— Право сте му казали.

Надя не чуваше...

Позвъни се... Тя се понадигна от стола. Но Люся пак ме изпревари.

Върна се Боря Антохин.

— Аз, знаете ли, помислих... Имам и други нейни снимки! — Той се потупа по страничния джоб. — Отбих се у дома на връщане и ги взех. Трябва да ги дадем там, в района. Та да не я търсим само ние.

— Така е. Безусловно, така е — похвали го Евдокия Савелевна.
— Ако всички се заловят за работа, по-скоро ще постигнем успех!

„По-рано е трябвало да мислите... доста по-рано!“ — исках да кажа аз.

— Ще я намерим! — обеща на Надюша и Митя Калягин.

— Но къде... може да е? — отчаяно викна Надя.

Всички се стреснаха от този вик. Дори и Митя.

Евдокия Савелевна вече не можеше делово да организира търсенето. Тя изведнъж тронаво се зацура из стаята. Подскочи към Митя, пошепна му нещо, после към Боря... И с неестествено висок глас съобщи:

— Сега Митя и Боря ще заминат натам и всичко ще стане ясно. Нали знаете, Митя през време на войната беше решил по-сложна задача!

В гласа ѝ все по-ясно долавях интонации на лекар, убеждаващ безнадеждно болен, че ето на, днес той „има вид на юнак“. Но не можех да повярвам на тази интонация. Това би означавало...

Силите на Надюша стигнаха само за онзи отчаян вик. И тя пак като совалка се замята по една линия — от вратата до прозореца. От вратата до прозореца.

„Ще издържи ли сърцето ѝ?“ — с ужас си помислих аз.

Митя и Боря заминаха.

Евдокия Савелевна пак застана на пост до телефона. Водеше безсмислени телефонни разговори: ту молеше дежурния в училище да ни съобщи, ако Оля случайно се вести там, ту се обръщаше със същата молба към художественото училище.

Така измина още половин час или към четиридесет минути.

По радиото продължаваха жизнерадостните неделни предавания. Никой не изключи радиоапарата, защото никой не искаше тишина.

Надюша почти беззвучно, механично мърдаше устни.

— Какво ти е, Наденка? — най-сетне попитах аз. И я прегърнах.

Люся помисли, че искаме да си кажем нещо и веднага замъкна Евдокия Савелевна в кухнята.

— Какво ти е, Надюша?

Тя не ми отговори, не престана и да се движи из стаята, но аз можах да разбера думите:

— Аз я накарах да иде... Аз...

Звънна телефонът. В този момент Надя беше тъкмо до него. И вдигна слушалката.

— Не, не е майка й — отговори тя. — Честна дума, не е майка й. Кой ли? Учителката... от училището. Помня... Да, помня... Беше с панталони. Със сини панталони. Какво приказвате? Да я разпозная? Кого да разпозная?

Слушалката увисна на шнура. Надя се свлече и седна на пода.

— Люся! — кой знае защо извиках аз.

Те с Евдокия Савелевна дотичаха от кухнята.

— Аз няма да я позная — говореше Надя нейде в пространството. — Няма да я позная...

Вдигнаха я и я сложиха да седне на дивана. Тя не помръдваше, седеше схваната.

Сложих слушалката обратно на вилката. Телефонът веднага зазвъня.

— Прекъснаха ни — чух спокоен, с всичко свикнал мъжки глас. — Но с кого говоря?

— С бащата.

— Преди малко учителката ли беше? Да не беше майката?

— Не, не... Учителката.

— Е, тогава добре. Тук за всеки случай няма да е зле да се разпознае...

— Кого?

— Не повтаряйте след мене. Майката да не слуша?

— Не.

— Ние бихме дошли да ви вземем.

Вратата се хлопна.

Аз изпуснах слушалката... Изскочих в коридора.

— А къде е мамичка? Донесох ѝ цветя! — Оля вече беше събула едната си обувка и обуваше пантофа. — Представяш ли си, те все още се движат към оня чичо... Начело със „смахнатата Евдокия“! Пък аз още снощи се сетих кой е най-късият път: Митя през нощта е преминал реката с лодка. Инак би се натъкнал на патрулите. И мене лодкарят ме превози! — Тя беше упоена от успеха си. — Ето го и сюрприза... или приза, наградата, за която казваше Митя Калягин. Аз я получих!... — Тя ми подаде някакъв плик. — Аз отидох първа. И чичо доктор ми я даде. Но къде е мамичка? Донесох ѝ цветя! Сутрин в полето е толкова хубаво!

Тя пхна в ръцете ми букет маргаритки.

Не прекъсвах Оля.

Евдокия Савелевна и Люся не излязоха в антрето. Те все си стояха до телефона. Слушалката висеше на шнура. А Надя, схваната, седеше на дивана. Седеше неестествено право, сложила и двете си ръце на коленете.

— Наденка! Оля се върна... — завиках аз. — Оля се върна!

— Аз няма да я позная! — отвърна Надя. — Няма да я позная...

След половин час пристигна бързешком и самосвалът на Митя Калягин. По пътя бяха глобили Митя за превишена скорост.

— Голяма дупка! — каза той. — Талонът ми продупчиха. Ама че комедия!

Но той каза това после, когато влезе в стаята... А в антрето веднага ми съобщи:

— Всичко е наред! Тя нощувала у моите роднини. Ето го и чичо ми... Живият свидетел!

— Тя се върнала! — без да приглушава гласа си, извика Боря Антохин, който също беше пристигнал със самосвала. И посочи обувките, които Оля беше оставила в антрето.

— Могло е, значи, да не излагаме чичовия живот на опасност! — въздъхна Митя.

Чичо му навярно си е бил все такъв слабичък, приличен на момче, както и племенникът. Но старостта още по-решително го беше притиснала към земята. Сякаш беше без тегло и се държеше за бастуна си, да не би някакъв ненадеен вятър да го събори, да го свлече на земята. Но очите му, както и Митьовите, обещаваха да разкажат на всички някаква хитра, весела история.

— Вие ли сте докторът? — попитах аз.

— Бях доктор! — отговори той.

— Половин век! — добави Митя.

— Тогава мога ли да ви помоля... за минутка! Бих искал да се посъветвам.

В кухнята аз как да е му разказах всичко, макар много от разказаното той вече да знаеше. Не знаеше само какво се беше случило след заминаването на Митя.

— Нали сте невропатолог? Това навярно е по вашата част? На всичко отгоре тя има и порок на сърцето... Много съм разтревожен.

Той влезе в стаята, където Надюша продължаваше да седи неестествено право, сложила и двете си ръце на коленете. Вцепенението й не беше минало. Като видя доктора, каза и на него:

— Аз няма да я позная.

— Мамичко, аз съм тук... Върнах се! — кой знае за кой път се мъчеше да й втълпи Оля, застанала на колене пред нея. — Върнах се! Ето го и доктора, Митьовия чичо... Той ми даде наградата. Защото аз отидох първа. Виждаш ли? Фотография... Това е Евдокия Савелевна

през време на войната. С ония двама войници. Оказва се, че тя укривала войниците у дома си... След като докторът ги излекувал. В дома си ги укривала! — Оля обясняваше на Надюша така внимателно и бавно, както възрастните вгълпяват на малките деца най-простите, стари-прастари истини. — Ето, това е Евдокия Савелевна...

— Погледнете, моля ви се — шепнешком помоли и Люся. —
Това е Евдокия Савелевна на младини!

— Ама защо? — прошепна нейде отзад тяхната класна ръководителка.

— Оля се върна! Дъщеря ви си е вече в къщи. При вас! Нищо не я застрашава! — с неочаквана за него волева интонация, ясно и твърдо изрече Митьовият чичо.

— Аз няма да я позная — каза Надя.

Докторът още няколко пъти се опита да установи контакт с нея. А после с бастуна посочи към кухнята.

— Това не е по моята част — каза ми той там.

— Как... не е по вашата?

— Аз съм невропатолог. А психиатрията е друга област.

— Тя... ви се струва...

— Трябва да позвъним да дойдат да я вземат. Именно *оттам*.

Оля влезе в кухнята и почна нервно да ми обяснява:

— Аз минах по пътя на Митя Калягин. Така ни беше поставена задачата. Нали знаеш...

Аз я прекъснах:

— Той е изминал този път, за да спаси хора. А ти, за да погубиш... най-близкия си човек...

Връщяхме се от оня дом, където остана Надюша.

Оля с Люся и Боря вървяха напред. А ние с Евдокия Савелевна малко след тях. Митя откара чичо си — невропатолога със самосвала.

Евдокия Савелевна беше притихнала, оклюмала. Фигурата ѝ вече не изглеждаше така тромава, а шапката с провисналата периферия толкова неугледна.

— Ако не бяхме дошли сутринта, ако не бяхме вдигнали толкова шум, жена ви щеше да си е здрава. Излиза, че аз съм виновна за всичко.

Тя каза това тъжно и убедено. Без да мисли дали аз ще започна да ѝ възразявам. И все пак... Макар че на родителите винаги им се иска да прехвърлят вината на децата си върху нечий чужд или върху своя собствен гръб, аз не посмях да се съглася.

— Как бихте могли да не дойдете?

Тя не отговори: широката, провиснала периферия на шапката ѝ сякаш я предпазваше от онова, с което тя в дадения момент не беше съгласна.

— И излиза, че Оля не току-тъй ме е нарекла „смахнатата Евдокия“.

— Съдбата ни отмъсти за този глупав прякор — възразих аз. — Безумието дойде в нашия дом. Какво по-страшно от това? Помнете ли... Пушкин?

*Век мой съдбовен, бъди без измами,
път ми дай просешки, но не вземай ума ми.^[1]*

— Да, така е. Безусловно, така е. Но реактивното състояние често минава. Каза ми го чичото на Митя.

— Вие не можехте да не се разтревожите... и да не дойдете — казах аз. — Но Оля, мисля, не е предвидила тази тревога. Тя не си е представяла, че ще вземат изчезването ѝ толкова присърце, че ще почнат да я търсят, затова може би...

Без сам да желая, аз взех да търся аргументи в защита на дъщеря си.

Евдокия Савелевна свали шапката си. У нас в къщи не я сваляше. Явно, тя се беше приготвила за сражение. И искаше да види очите на

противника си.

Пък аз не исках да се сражавам. На мене просто ми беше нужно да си изясня нещата и да разбера.

— Помислете си — продължих аз, — нима Оля е могла да предположи например че Люся Катунина, която толкова несправедливо, за нищо и никакво ѝ се обиди...

— Несправедливо ли? — прекъсна ме тя. — Извинете, не бих искала в буквалния, така да се каже, смисъл на думата... зад гърба на Оля... — Тя кимна към Оля, която се беше прегърбила, сякаш наистина очакваше удар. — Но щом сам вие засегнахте този проблем!

— Сега вече е някак дребнаво... да се ровим във всичко това. Но Оленка не успяла да я вкара на оная среща.

— Не е така! — сякаш изстреля думите тя. — Безусловно, не е така. Оля забравила за нея. Забравила! Ето кое е ужасното.

— Как така забравила?

— Люся стояла на улицата с тежката папка с нейните рисунки. Чувала през отворения прозорец как Оля пускала шеги, задавала въпроси... С една дума, показвала ерудиция. А Люся дори не можела да си отиде: държала в ръцете си папката!

— Ето, виждате ли, вие с такова раздразнение... Що ми трябваше да подхващам!

Фигурата ѝ пак стана едра и тромава, колкото и да е странно, това се виждаше в движение.

— Ако вие вземете днешната история за случайност, тя ще се повтори. Повярвайте ми, че е така. Безусловно така е.

Тъкмо миг преди това исках да кажа, че една постъпка не може напълно да характеризира човека. „Ако е случайна!“ — би отговорила тя.

— Да не помислите, че Люся ми се е оплаквала — сети се да каже Евдокия Савелевна. — Тя, както и вие, се мъчеше да намери оправдание. Но да оправдаваш виновния, значи да го погубваш.

— Мислите ли, че Оля нарочно?...

— Тя чисто и просто е решила, че обичта чисти хората от гордостта и самолюбието. Нали Люся я обичаше.

— Е, дори и така да е... но после, когато Люся не можеше да се учи нормално, Оля се застъпи за нея. Само те с Надя знаеха

причината... И Оля се опитала да обясни на всички. Но Люся каза: „Не ми е нужна защита!“.

— Тя каза: „Не ми е нужна *такава* защита!“. Една дума, както виждате, променя твърде много.

— Каква... *такава*?

— Не бих искала да се ровя в чуждата драма.

— Но щом сме почнали...

— За Люсините семейни трудности наистина освен Оля и Надежда Григоревна никой нищо не е знаел. И не би трябвало да знае! А преди всичко майка ѝ, която, както знаете, е опасно болна. А Оля намекнала за тези събития... пред целия клас. В класа има деца от жилищния блок, в който живее Люся. А този блок е нов и много голям... Самата Люся не обвиняваше ни най-малко баща си. И за какво да го обвинява? Обикнал... И пожертвал любовта си заради болната си жена... Лесно ли е това?

Гледах с удивление Евдокия Савелевна. Тя говореше за любовта така, сякаш сама някога е била ранена от нея. Провисналата периферия на шапката ѝ ту докосваше земята, ту се влачеше по нея. Но тя не забелязваше това.

— Да живееш сам за себе си не е чак толкова страшно — категорично отсече тя. — Много по страшно е, живеейки само за себе си, да засягаш мимоходом и чуждите съдби.

„Всичко е прекалено сложно. Иди, че го разбери!“ — спомних си аз Олините думи. И сякаш разбрала мислите ми, Евдокия Савелевна каза:

— Щом нямаш време да разбереш нещо, по-добре не се залавяй. И не се опитвай небрежно, през куп за грош, да оправяш чуждото нещастие!

— Нима мислите, че Оля нарочно...? — безсмислено рекох аз.

— Тя нямаше кога да вникне. Липса на време! Както ѝ липсваше време — тя сниши гласа си — да забележи любовта на Боря Антохин.

— Любовта?

— Нима не видяхте колко Олини снимки има у него? Мене кой знае защо той не ме снима.

Ние с Надюша бяхме много доволни, че Оля още в никого не се беше влюбила. И си обяснявахме това с нейната нравствена чистота. „А може пък да обича... само себе си? — помислих си изведнъж. —

Не, не е вярно! Тя винаги е обичала Надюша... изкуството... Тя искаше ние да се гордеем с нея. Нали и това е... обич!“

— Не мислите ли, че тази последна Олина постъпка, която завърши толкова ужасно... все пак беше един протест?

— Против кого?

— Против самотата... в класа ви.

— Този, който на всяка цена иска да бъде пръв, е обречен на самота — пак така отсечено формулира сентенцията си Евдокия Савелевна.

„Нима Оленка и техният дълъг мълчалив конфликт — мислех си изумен — са я накарали ето тъй, предварително да обмисля фразите, с които сега ме контраатакува?“

— Моите ученици не са станали знаменитости — замислено, сякаш да забави нашия дуел, каза Евдокия Савелевна. — Но и злодеи няма между тях. Нито един... Те не измамиха мене и моите надежди. А що се отнася до дарованията... Те имат таланта човечност. Нима не сте забелязали?

— Забелязах днес...

— Към човечността може и да не се прибавя талантът на художника — продължаваше тя, — но към дарованието на художника човечността е...

— Така е, безусловно, така е! — прекъснах Евдокия Савелевна с нейните думи.

— Да... безусловно, така е — съгласи се тя.

Помълчахме малко.

— Но и синът на Митя Калягин до сутринта не се обади в къщи — неочаквано казах аз. — Помните ли? Когато стоял под прозореца... На онова момиче.

— Не бих искала да ви огорчавам. Но той позвънил от една улична кабина в къщи... И предупредил. Тъй било. Безусловно тъй.

— Но Митя казваше...

— Той успокояваше Надежда Григоревна.

— Разбирам.

Искаше ми се тя повече да не вижда в мене опонент. Пък и преди това й възразявах почти по инерция... в желанието си всичко да си изясня и разбера.

— Не знаех, че сте укривали у дома си ония войници.

— Тях вече ги няма.

— Все пак загинаха ли?

— Просто умряха. От болести... Войната с недъзите и нещастията ще бъде вечна. А понякога и сами се убиваме едни други.

— Опомни се и каза: — Нямах пред вид Оля. Всички сме виновни днес. — После се смути още повече: — Оля може да вземе цялата вина върху себе си. Този товар ще е непосилен за нея!

Евдокия Савелевна тронаво забърза, остави ме, настигна децата. Разбрах, че е решила да сподели тежестта на товара с моята дъщеря.

[1] Превел: Славчо Донков. ↑

Тръгнах бавно след тях.

„Ние с Надюша се борехме против «смахнатата Евдокия», за правото да изграждаме... или, както се казва, да формираме Олиния характер — размишлявах аз. — Ние победихме. И тази победа струваше на Наденка живота. Или здравето. «Смахнатата Евдокия»... Тя канеше на тези знаменити срещи не само герои, а и диспечери, и готвачи. Защо? Навярно е искала да обясни на дъщеря ни и на нейните съученици, че ако станат честни и порядъчни хора... просто честни и порядъчни, и те ще имат право на внимание. И да си спомнят за тях с добро.“

Подробности... Само с тяхна помощ можех да си пресъздам картината. И те изплаваха от миналото, за да ми помогнат.

„Благодарим й!“ — казахме ние, когато се роди Оля. Макар че Надюша беше рискувала живота си.

„Ето къде, навярно, беше оня фатален завой в нашия живот! — помислих си аз. — Ние престанахме да се вглеждаме един в друг... Очите ни се устремиха в друга посока. «Родители на Оленка» — това стана наша главна черта и главна професия. Аз дори не забелязах, че Надя вече не пее... и че сам бях престанал да пиша фантастичните си разкази. И за сърцето на Надя си спомних едва днес. А названието на болестта й не е съвсем точно. Болестта е нещастие, а не порок. Порок на сърцето е нещо съвсем друго, такова нещо Надюша никога не можеше да има. Ако тя се върне...“

Евдокия Савелевна се спря. И другите се спряха. До жилищния блок, където ние с Оля трябваше да останем двама.

ТРЕТИЯТ ОТ ПЕТИ РЕД

1

Често съм чувала да казват, че хората обичат внуците си по-силно от собствените си деца. Не вярвах... Но излезе, че е така. Навярно, защото внуците идват на бял свят в ония преклонни години, когато ние се боим най-много не от смъртта, не от болестите, а от самотата.

Лиза се роди именно в такива години: приближавах шейсетте. Володя, моят син, и Клава, жена му, още преди това ми бяха казали, че се решават на тази толкова смела постъпка, само защото аз съм край тях. Иначе нямало да се решат. А когато докараха Лиза в къщи, Володя и Клава казаха, че възлагат на мене цялата отговорност за нейната съдба. Още повече че аз трийсет и пет години бях работила в училище.

— Ни един от нас не е попадал под властта на педагог от такава ранна възраст — каза ми Володя.

Клава се присъедини към мнението на мъжа си.

А когато Лиза навърши година, Володя и Клава заминаха на разкопки: нейде открили поредна древна могила. Тяхната професия беше не бъдещето, а далечното минало — и двамата се занимаваха с археология. И затова също изглеждаше логично, че с Лиза трябва да се занимавам аз.

Разбрах, че *моята* внучка трябва да проговори преди всички свои връстници, че тя трябва да се научи да чете преди всички останали деца и преди другите да почне да разбира заобикалящия я свят... Защото синът ми намекна, че аз самата може и да съм пенсионирана, но не и моят педагогически опит.

Клава се присъедини към мнението на мъжа си.

Те бяха убедени, че целият този опит — огромен, трийсет и пет годишен — трябваше да се стовари върху клетата Лиза и да даде поразителни резултати.

Но моят опит се сблъска с нейния характер...

Че внучката ми е с характер, разбрах веднага: тя почти никога не плачеше. Дори ако нещо я болеше или ако беше подмокрена. Не

даваше да се разбере! От това възникваха много допълнителни трудности.

Когато внучката навърши три и половина години, аз ѝ обясних, че Лиза не е пълното ѝ име, че пълното ѝ име звучи тържествено и официално: Елизавета. От тогава тя престана да реагира на името Лиза. Не се обаждаше и толкоз. Взех да убеждавам внучката си, че е неестествено да наричаме нея, мъничката, с дългото име Елизавета, че хората ще се смеят.

— Нека се смеят — каза тя.

Тогава ѝ обясних, че такова име без бащиното просто не бива да се произнася, защото така, без бащиното, са наричали царицата. От тогава Лиза придоби царствена осанка. Пък и аз взех да съобщавам на родителите ѝ, които звъняха отнякъде си, където бяха гробниците и могилите: „Елизавета спи... Елизавета седи на гърнето...“.

Внучката удържа първата си победа в живота.

В моята стая, над масата, бяха окачени фотографии на класовете, в които бях преподавала литература и руски език. Нали бях още и класна ръководителка. На фотографиите първите редове бяха полулегнали, вторите седяха, а третите и четвъртите обикновено стояха прави. На легналите, на седналите и на стоящите прави изразът на лицата не беше детски, а напрегнат. Може би поради присъствието на учителите, които винаги се разполагаха в центъра на втория ред.

Елизавета обичаше да шари с пръст по фотографиите и да пита „Този кой е? А този...“.

Понеже главното свойство на склерозата е да помним всичко, което е станало много отдавна, и да забравяме онова, което е било наскоро, аз веднага назовавах малките и фамилни имена на някогашните си ученици.

Само на една фотография редовете бяха пет... Едно рижо момче, което на черно-бялата снимка изглеждаше просто светлокосо, за разлика от другите, се усмихваше. То беше третото от ляво на същия оня *пети* ред.

Отдавна вече бях обяснила на внучката си, че това е Ваня Белов, а до него стои нейният татко. Ваня се беше обзаложил него ден, че ще може да се задържи на стол, поставен върху друг стол. Така се образува допълнителен ред, какъвто нямаше ни на една друга снимка.

Таткото на Елизавета последва приятеля си, макар че едва се държеше върху тези столове. Беше му особено трудно, защото от рождение накуцваше с десния крак. И освен тях едва не падаше от стола Сеня Голубкин, който винаги мечтаеше да стои над другите.

А Ваня Белов се усмихваше.

Той беше моят зъл гений. Разказвах за неговите лудории на Елизавета, та тя да не върши в живота си никога нищо подобно.

Веднъж Ваня Белов пред погледите на цялата улица премина по корниза на третия етаж и като стигна до прозореца на нашия клас, каза: „Ще разрешите ли да вляза?“.

— Как можа да се случи това? — ме попита същия ден директорът.

— Ваня Белов... — отговорих аз.

Друг път той обяви гладна стачка... Сторило му се, че аз несправедливо съм била писала двойка на един ученик. Ваня дойде през междучасието при мене и тихо ми каза:

— Вие, Вера Матвеевна, не сте ни давали за урок това, за което изпитвахте.

— Но и това, което ви бях дала, той също не го знаеше... както трябва.

— Както трябва ли? Може би... Но затова не се пише двойка.

— Тя вече е в дневника!

— Но може да се поправи.

— Не може!

— Вие трябва да направите това!

— Никога...

— Извинете ме, Вера Матвеевна, но аз ще протестирам.

— По какъв начин?

— Ще обявя гладна стачка!

Аз се усмихнах и махнах с ръка.

Но този ден той не ходил в бюфета. Проверих: не беше ходил. На другия ден също...

— Гладуваш ли? — попитах го с умишлено подчертана небрежност.

— Гладувам — отговори той.

— И докога... имаш намерение?

— Докато не поправите двойката... — Той се огледа и добави тихо: — Вие не се бойте: другите не знаят за това. Инак току-виж, че затворили училищния бюфет.

Вечерта отидох при родителите на Ваня.

Белови живееха до самото училище, на отсрещната страна на улицата.

Самият Ваня, за щастие, не беше у дома. Родителите му, мили, стеснителни хора, много се разтревожиха. Те нямаха нито Ваньовата решителност, нито неговия буен нрав.

— Нещо се е случило? — попита ме майка му, сякаш придържаше с ръка сърцето си. — Какво е... сторил?

— Не се безпокойте.

— Че как да не се безпокоим? За него живеем...

Най-уютното място в стаята беше отредено за масата, на която лежаха Ваньовата чанта, (веднага я познах!), тетрадки и книги. Над масата беше окачена програмата за уроците. И същата оная фотография, на която той беше третият от пети ред.

— Не се безпокойте — казах аз. — Той се учи добре. Определен е за олимпиадата по математика!

— Слава богу! — каза майка му.

Тогава аз събрах кураж и попитах:

— Кажете, той... яде ли?

— Престана... — със страх отговори Ваньовата майка. — Само вода пие... Дори хляб в уста не слага. Попитах го: „Да не ти е нещо на корема?“. А той дума: „Нямам апетит!“. Вече втори ден няма...

„Но така той може да изтръгне от мене всичко, каквото си поиска!“ — помислих си аз. И на другия ден в присъствието на Ваня поправих на оня ученик двойката на тройка.

— Защо? — попита Елизавета, когато, вече шестгодишна, ѝ преразказах оня отдавнашен случай. — Страхуваше се, че Ваня ще

умре?

— Поправих на оня ученик двойката на тройка — повторих аз.
Само не казах на Елизавета, че оня ученик беше нейният татко.

2

Да, Володя се учеше в моя клас. Така се случи... Когато ме уговаряше да стана класна ръководителка именно на 6-и „В“, директорът ми каза:

— Не отказвайте! Това са предразсъдъци. Кой ще се усъмни във вашата обективност?

Съгласих се. И после три години поред доказвах тази обективност, която по думите на директора никой не можеше да сложи под съмнение. Някак незабелязано това се превърна в една от главните ми педагогически задачи. Много се стараех... Всички трябваше да видят, че съм строга, безкомпромисна и взискателна към своя син. Как Володя изтърпя това, сега не мога да си обясня.

Нито в една педагогическа книга не е казано какво трябва да прави учителят, ако право насреща му, на първия чин до прозореца, седи *неговият* син.

Володя седеше на първия чин, защото обичаше да седи на последния.

С примери от неговите именно съчинения обяснявах на целия клас какви граматически и смислови грешки са най-характерни. На дъската го държах много дълго и го наричах Кудрявцев, макар че другите деца наричах просто с малките им имена.

Излизаше, че все пак го *отделях*. В отрицателния смисъл...

Володя трябваше да отговаря по литература само блестящо. Но веднъж, като усетих, че се мъчи да налучква, аз зададох на сина си един коварен въпрос за нещо, което в училище не бяхме учили. Володя млъкна. А аз високо му съобщих или, по-точно казано, съобщих на целия клас:

— Двойка, Кудрявцев!...

Тогава именно Ваня Белов обяви гладната стачка.

— Винаги помни, че си мой син! — внушавах му аз. — Разбери ме правилно...

Той помнеше, разбираше и не се обиждаше. Но Ваня Белов не искаше да разбира! Той се втурваше в моя план за взаимоотношенията ми със сина ученик. И всичко разрушаваше!

Обяснявах на Володя, че той трябва да се интересува не само от история и от древните счупени грънци. Внушавах му, че той няма право да приема подсказвания или да си служи с преписване на контролните по математика.

А Ваня Белов доказваше на сина ми, че математиката никога няма да му дотрябва в живота — и на контролните продължаваше да дели с него математическите си способности.

Аз убеждавах Володя, че за всекиго точните науки са необходима гимнастика на ума. А Ваня после разясняваше, че нормалните хора се занимават с гимнастика не повече от двацет минути на ден. А тук — уроци, изпити... Че каква гимнастика е това?

Знаех, че освен Ваня за моите взаимоотношения със сина ми следи още един човек. Този човек беше Сеня Голубкин.

Има хора, които, като ви видят с нова рокля, няма да ви кажат „честито“, ама ще кажат: „Все се докарвате... Все се докарвате!“. Като научат, че сте се върнали от отпуска, ще заклатят глава: „Все почивате... Все почивате!“. А като видят, че изглеждате добре, ще въздъхнат: „Все цъфтите!...“. Когато наблюдавах Сеня Голубкин, си спомнях за такива хора. Той преживяваше болезнено чуждите успехи. Навсякъде му се мяркаха изгоди и привилегии, които имат другите. Ако някой се разболееше, Сенка казваше: „Ясно... Решил е да си почине!“. Ако някой получише петица за домашното съчинение, той питаше: „Какво? Мамичка и татенцето ли се потрудиха?“.

За Сенка беше ужасна мъка ясно да формулира някоя мисъл. И заради тези си мъчения той мразеше литературата, а наред с нея и мене.

Децата бяха нарекли Голубкин „Гарвана“: той сякаш кръжеше над класа и във всички се вглеждаше, всички подозираше.

Мене подозираше в пристрастие към сина ми.

Когато Володя, накуцвайки с десния крак, тръгваше към черната дъска, Голубкин го изпровождаше с недоверчив поглед: дали пък не се преструва? Не иска ли да изтръгне някаква привилегия?

Мъчно беше да намериш хора, които толкова много да не си приличат, колкото Ваня и Сенка. Но и двамата усложняваха моето и

без това нелеко положение.

Когато насочвах класа по пътя на добродетелите, виждах в Сенковите очи страстното желание Володя да се подхлъзне в страни от този път. Тогава Сенка щеше да може да изрече думите, които отдавна беше приготвил за удар: „Първом сина си да бяхте възпитали!...“.

И аз самата най-много се боях да не би някоя Воловцова постъпка да влезе в противоречие с моите проповеди и наставления.

Но това все пак стана...

На 8-и „В“ приближаваше контролно по математика. За моя Володя решаването на сложна геометрическа задача беше почти същото, което за Сеня Голубкин беше да разбере разликата между повест и роман.

Готвейки се оная сутрин за училище, Володя мечтаеше с математичката да се случи нещо неприятно. Разбира се, аз му казах, че не е човечно да се мечтае за това.

— Е, нека закъса нейде за петнайсетина минути. Малко ли неща могат да се случат в един град! А после вече ще е късно за контролното...

— Но ти нали учи?

— Това не ми помага!

Математичката беше една от малкото учителки в нашето училище, които придаваха значение на външността си. Тя изчакваше всички останали да напуснат учителската стая, бързо-бързо се докарваше пред огледалото, като правеше последен придиричлив оглед на лицето и прическата си. Чак като се увереше, че всичко е наред, бързаше на среща с учениците от горните класове.

Оня ден тя пак така търпеливо изчакала от масата в учителската стая да изчезне и последният дневник. Отишла пред огледалото...

И в този момент я заключили. Врътнали ключа отвън — и мечтата на Володя се сбъднала: математичката закъсала.

Едва след двайсетина минути чистачката, която дошла да мете коридора, чула леко почукване: математичката не обичаше да вдига шум.

Контролното не се състояло.

Разбрах, че беше ударил часът на Сенка Голубкин!

Математичката не пожела да присъства при разглеждането на това „дело“. Тя си беше хубавичка и нямаше нужда от защита. Освен

това тя би могла да си позволи да попадне в страшно положение, но не и в смешно. А в случая я очакваше смях.

— Ще помоля Кудрявцев да обясни как се е решил на такава постъпка! — казах аз и погледнах Сеня Голубкин.

В очите му нямаше тържество — в тях имаше объркване: щом *аз самата* обвинявам сина си, тогава в какво може той да ме обвини?

И в този момент от задния чин се чу гласът на Ваня Белов:

— А защо питате Володя Кудрявцев? Аз я заключих.

— Ти... си се страхувал от контролното по математика? — изумено попитах аз.

— Чувство за колективност! — отговори Ваня Белов. И седна.

В очите на Сеня Голубкин се появи разочарование и досада.

— Ти, Ваня, ще трябва да се извиниш... на Ирина Григоревна — смутено казах аз.

— Ами че аз, когато я заключих, ѝ извиках: „Извинявайте, моля ви се!“.

— Тя не е чула. И после... сега не ми е до шег.

— И на мене — каза Ваня Белов.

— Извини се... По-скоро! Насаме... (Математичката не обичаше да бъде действащо лице в подобни спектакли.) Ще трябва да се срамуват и ония, заради които Белов е сторил това! — казах аз, загледана пак в Сеня Голубкин.

Същия ден директорът ме попита:

— Какво, пак ли Ваня Белов?

— Пак. Но от друга страна...

— Време е да вземаме мерки!

— Време е — отговорих аз.

И като дочаках края на учебната година, се преместих заедно с Володя в друго училище. То беше по-далеч от нашия дом... Но затова пък по-далече и от Ваня Белов!

А после вече, след година, ние изобщо отидохме на другия край на града. Така се случи.

3

По-рано ми се струваше, че „прекрасната половина“ на човечеството, към която някога принадлежах и аз, не е много богата с чувство за хумор. Но моята внучка Елизавета постоянно опровергаваше това мое схващане.

Тя току ме молеше да си спомням за някогашните лудории на Ваня Белов, които и след много години поразяваха моето педагогическо въображение. А Елизавета, като слушаше, се строполяваше на дивана: от смях не можеше да се държи на краката си.

От някой възрастен тя беше възприела фамилиарното възклицание „я слушай!...“ и с него започваше почти всяка фраза.

— Я слушай! — казваше тя и предварително се тръшваше на дивана. — Ей тъй, направо ли се появи на прозореца? Ей тъй, направо ли каза: „Ще разрешите ли да вляза?“.

— Ей тъй, направо... Но той не беше и помислил какво щеше да стане, ако паднеше долу от третия етаж! Той изобщо рядко се замисляше.

— Как така не се замисляше? Щом е намислил да се появи на прозореца!

За своите шест години Елизавета мислеше много логично.

— Той не се сещаше за ония, които отговаряха за него — обясних аз. — Мислеше само за себе си. И за своите приумици.

Само за една, най-голямата, както ми се струваше, лудория на Ваня не разказах на Елизавета. Както не бях я разказвала на никого.

Малките деца искат по много пъти да им препрочитат любимите книжки, да им преразказват любимите приказки. А Елизавета можеше безкрай да слуша за лудориите на Ваня Белов.

Веднъж, когато у нас около масата се бяха събрали гости и Володя стана да вдигне първия тост, вратата на старинния гардероб бавно се отвори и от дъното му, оградена от дрехи и мирис на нафталин, изникна Елизавета. Тя огледа притихналите гости и каза:

— Ще разрешите ли да вляза?

Получих си заслуженото: тя се беше влюбила във Ваня Белов!

Макар че можеше да се предположи, че тя се беше запознала с Ваня още преди да се роди. И наистина... Елизавета се роди половин месец по-рано, отколкото очаквахме. Появи се на рождения ден на баща си — и всички Володьови приятели сякаш се бяха наговорили, та се шегуваха все по един и същ начин: „Да можеха всички жени да поднасят на мъжете си такива подаръци!“. „Два рождени дни в един ден — прекрасно! От икономична гледна точка...“

Главичката на новородената беше покрита с тъмни коси, което много ме зарадва.

— Нашата фамилна боя! — възкликнах аз. — Момиченцето ще ходи с черна плитка.

А в отговор тя почака половин годинка и изсветля.

Организмът ѝ имаше странно и много опасно свойство: не приемаше лекарства.

— Алергия — каза ми докторът, когато Елизавета се изтрина цяла от една таблетка аспирин. — Могло е да стане и по-лошо... Оток, например. Могли са да подпухнат очите ѝ, лицето ѝ.

Всички хора оздравяваха от лекарствата, а Елизавета се разболяваше!

Тя имаше толкова много ярки индивидуални качества, че ние с Володя и Клава решихме да ги попритъпим с помощта на колектива. И макар родителите ѝ все така да се уповаваха на моя педагогически опит, изпратихме Елизавета в детска градина.

В началото възпитателите и другарчетата ѝ не признаваха *цялото* ѝ име. Но завеждащата детската градина, която, напротив, като момиченце наричали Алена, каза, че това дълго име задължава много, изисква чувство за отговорност. И Елизавета си остана на трона.

Веднъж, като се върна от детската градина, тя отказа да вечеря.

Попитах я:

— Яла ли си?

— Не съм обядвала — каза тя.

— Да не те боли коремът? — с тревога попитах аз.

Тя не биваше да боледува: не понасяше лекарства.

— Здрава съм... Но гладувам!

— Ти?

- И още едно момиченце.
- Обявили сте гладна стачка?
- Тази сутрин.

Разбрах: Ваня Белов чрез нашето семейство се беше добрал до тяхната детска градина.

- Но по каква причина сте... решили да не ядете?
- Напуска ни Алена.

Винаги съм обичала красивите жени. Те ми харесваха, както ми харесват талантливите творби на изкуството. Но завеждащата детската градина не беше творба, създадена веднъж завинаги. Без ни за миг да губеше от удивителната си мекота и женственост, тя се менеше в зависимост от положението. Никога не се сърдеше на децата: обичта към тях беше нейно призвание. Но родителите често кастреше. Вършеше го обаче така нежно и обаятелно, че ѝ се подчиняваха. Особено бащите... Те изобщо взеха да проявяват голям интерес към проблемите на предучилищното възпитание. А в къщи се бореха за правото да отвеждат децата си сутрин в детската градина и вечер да ги прибират обратно. Над Алена взеха да се сгъстват облаците...

Някоя от майките си спомнила, че Алена дошла в детската градина „случайно“. Поканили я на длъжността завеждащ след една новогодишна елха в Дома на културата. Този ден се разболял Дядо Мраз. Студентката задочничка Алена, която изпълнявала ролята на масовичка, така развълнувано разказала на децата за клетия Дядо Мраз, когото радикулитът повалил на легло, че много деца плакали.

После Алена ми казваше:

— Те трябва да могат да плачат... Не само когато си ударят коляното. Но когато и друг го боли коляното.

По предложение на Алена децата съчинили писмо до Дядо Мраз. А после тя развеселила всички.

На Алена обърнала внимание председателката на местния комитет при научноизследователския институт, в който работеха Володя и Клава. Тя беше прегърбена жена със старомодно пенсне, която знаеше наизуст всички нови песни и играеше шах като първоразрядничка. Тя именно покани Алена в детската градина.

А после се оказа, че председателката на местния комитет умее да се сражава не само на шахматната дъска, но и на събранията в детската градина.

Майките отчаяно настъпваха.

— Тя е масовичка! — каза една.

— А животът на децата не е празник около новогодишната елха. Те трябва да се възпитават! — подхвана друга.

На бащите им се искаше да защитят Алена. Но не се решаваха... Страхуваха се да не развалят всичко.

Само две жени, които бяха попрехвърлили шейсетте се впуснаха в боя: председателката на местния комитет и аз.

— Попитайте дъщеричките си!... — викнах. — Искат ли да се разделят с Алена.

— Какво разбират те?

— И таз добра — не разбирали! — като намести пенснето си, заяви председателката на местния комитет. — Аз помня каква бях като дете... Тогава разбирах хората по-непосредствено, отколкото сега. Трудно можеха да ме излъжат!

После пак станах аз:

— Повярвайте на моя опит: трийсет и пет години съм учителствала.

— Вас да бяхме назначили!

— Не, учителят в училището и възпитателят в детската градина са две различни дарования.

— Дарования ли?

— Както в литературата... Поетът и прозаикът! И двамата са писатели, но жанровете са различни.

— Тя всичко умее!... — защитавахе я председателката на местния комитет. — Танцува, чете стихове, пее... А когато тя е при тях, как само ядат!

И пак станах аз:

— А сега моята внучка втори ден не яде. Апетита си загуби.

— Да беше само тя!... — каза ехидно нечий женски глас.

— Да, децата обичат красивите учители и възпитатели! — скочи от мястото си председателката на местния комитет. — Това развива у тях чувство за прекрасното.

— Да бяха само децата!... — повтори същият глас.

Отново скочих аз и с дързостта на Ваня Белов казах:

— Няма защо толкова да се боите от нея!

— Лесно ви е да приказвате така — каза ми една майка по пътя за в къщи. — Вашият син с жена си нейде далеч разкопава могили...

Алена остана в детската градина.

След два дни тя неочаквано ми позвъни през деня и каза:

— Не се тревожете, Вера Матвеевна... Но веднага елате!

— Какво се е случило?

— Извикаха нашия лекар на конференция. А температурата на Елизавета се покачи. Дадох ѝ лекарство... Трябваше да зная! Трябваше... Напразно ме защитавахте, Вера Матвеевна! Повиках „Бърза помощ“. Не се тревожете. Извинете ме! Не се тревожете...

В живота на всеки човек има дни и часове, когато всички минали нещастия започват да изглеждат нищожни.

Веднага изпратиха внучката в болницата. Отидох с нея. Колата бързаше, препускаше на червена светлина.

Болницата беше близо до училището, където някога се учеше Володя и където аз преподавах литература и руски език. Отдавна, още преди войната, ние се преместихме от този район в другия край на града. Но животът в тежкия момент сякаш ме върна тук.

„Защо! — мислех си аз. — Какво странно съвпадение... Нима са малко болниците в града!“ Съвпадения... В живота те са на всяка крачка. Но ние запомняме само ония, които се врязват в паметта ни било с радостта, било с нещастieto.

На уроците по литература децата често се учудваха, че ранените Андрей Болконски и Анатол Курагин се оказали на съседни операционни маси. Аз им обяснявах, че животът нерядко ни поднася съвпадения и изненади, каквито и най-будната фантазия не може да си представи. За доказателство дори им приведох примери от собствения си живот.

„И ето пак съвпадение! — мислех си аз. — И пак операционна маса...“

Жени и мъже в бели престилки, вече видели най-различни случаи, се вълнуваха и бързаха. Гледах, че те се безпокоят да не би да не сварят, да не би да закъснеят.

„Веднага на масата! — чувах аз. — Гърлото е отекло... Веднага на масата!“

По пътя за болницата Елизавета не плачеше, не викаше. Тя дишаше с мъка.

Колко пъти бях мечтала всички нейни болести да се случат на мен! Но всеки получава своето...

Алена искаше децата да умеят да плачат... Не от своята болка, а за чуждата! Разбира се... У човека трябва да има *състрадание*, а

страданието не му е нужно. Особено в самото начало на живота, когато и радостите още не са много.

„Докато сам не го преживееш, няма да го разбереш!“ — веднъж бях чула да казват. Но не бях съгласна. За да съчувстваш на чуждите нещастия, не е задължително да имаш опит от собствените мъки. „Дано внучката ми никога го няма!“ — мислех си аз.

Но не можах да я опазя.

Пуснаха ме на третия етаж, където беше операционната. Там заведоха внучката ми... Никой не се интересувахе от мене.

На стенния часовник над вратата на операционната стрелките показваха два часа и седем минути.

До масичката в коридора седеше дежурната сестра. Съвсем млада. С модна прическа и обеци. Сякаш с внучката ми нищо не беше се случило!

Тя първа ме забеляза и попита:

— Вие при кого?

— Аз съм с внучката...

Тя ме погледна жално. И каза:

— Имали сте късмет... Днес е дежурен Белов. Той си е завеждащ отделението. А днес е дежурен. При нас всички хирурзи са добри, но Иван Сергеевич...

— Ваня Белов?

— Вие го познавате?

В този момент от операционната се показва млад човек с бяла престилка. Марлената маска беше спусната върху черната му брада. Той извика:

— Маша! По-бързо... По-бързо!

Тя скочи и изтича. Дългите ѝ обеци подскачаха по лицето.

„Баща му се казваше Сергей! Разбира се... Сергей! Помня...“

Маша изскочи от операционната. Дотича до телефона и почна да набира някакви три цифри.

— Какво? Какво става там?... — попитах аз.

— Нека Анна Ивановна дойде в операционната! — извика в слушалката Маша. — Само че веднага!

— А Белов вече там ли е? Белов... там ли е? — питах аз.

— Там е... Ще ви дам валериан.

— На колко години е?

— Мисля, трийсет и пет.

Тя ми подаде мензурката.

— И живее наблизо? Нали?

— Съвсем близо. Пийте...

— Да, да... Срещу моето бивше училище.

— Ходи си в къщи да обядва. Значи вие го познавате?

— Познавам го...

В опасни и дори в безнадеждни минути човек търси надежда. Съдбата на внучката изведнъж се съедини в съзнанието ми с образа на Ваня Белов. В този съюз аз исках да видя спасение... И видях.

„Какво щастие, че именно той...“ — мислех си аз, без да разбирам още защо мисля така.

В дъното на коридора се показва една жена. Пълна, не млада. Тя тичаше.

— Това е Анна Ивановна — с облекчение ми пошепна Маша. — Той търсеше нея... Слава богу! — Тя извади огледалцето. — На какво съм заприличала! — И се напудри.

На стенния часовник стрелките показваха два часа и седем минути.

Ваня... Ваня Белов... Защо тогава ми беше нужен именно той? От когото преди се страхувах, от когото насила разделих Володя... Избягах тогава в друго училище, за да се спася от Ванковата дързост и храброст. От ония негови качества, на които сега възлагах цялата си надежда.

От висотата на своето нещастие взех изведнъж да виждам Ваньовите провинения в истинска светлина. Помнех ги всички... И най-вече онова провинение, за което не можех да разкажа на внучката си.

— Я слушай! Защо имам две баби, а дядо ми е само един? — веднъж попита тя.

— Друг не си имала... никога — объркано отговорих аз.

Тя замислено се разходи из стаята и пак се обърна към мен:

— Я слушай! А откъде тогава се е взел моят татко?

То се знае, тя имаше дядо. Както аз някога имах мъж, а Володя баща. Казваше се Геннадий. Гена... По професия беше зоотехник. После

постъпи в педагогически институт, където именно се запознахме.

Нарекох професионалните му грижи „четириноги увлечения“. Той беше живял с тях от детски години. Все за тях мислеше и говореше. Аз не исках той от двете си любви да избере едната. Но по всякакъв начин подчертавах колко величие и красота има в моята професия и колко прозаична и делнична е *неговата*. С помощта на литературата, която е призвана да възвишава, сякаш постоянно го унижавах. Макар и да не си давах сметка за това.

Струваше ми се несериозно да се счита за глава на семейството ми един преподавател по зоология. И глава станах аз.

Искаше ми се в живота Генадий да се занимава с едно, а да се увлича от нещо друго. Той се подчини... И тогава угасна главното, което го озаряваше. Стана ми скучно. Разбрах, че все пак е имало светлина, едва когато тя угасна.

Тогава още не знаех, че светът се крепи на благородните фанатици, с каквото и да се занимават те. И че да лишиш такива хора от фанатизма им е все едно да лиснеш вода върху огъня.

Когато Володя стана на година и половина, ние с Генадий се разделихме. Той замина през девет земи в десета, в Далечния Изток. Помолих го на сбогуване да не се обажда, за да не тревожи сина си. Той и на това се подчини.

А след тринайсет години узнах, че започнал да работи в совхоза за животновъдство и с годините станал голям учен. „Четириногите увлечения“ го бяха поставили твърдо на крака: той стана доктор на науките, директор на институт.

„Какво щастие за Генадий е, че го оставих!“ — с тази мисъл навярно исках да угодя на съвестта си, да се избавя от нейните угризения.

Но не можех да лиша Володя от *такъв* баща!

Като научих веднъж, че Генадий е дошъл в Москва на научна конференция, аз му уредих среща с Володя.

Ваня Белов не идваше често у дома. Но този път, разбира се, се случи така, че Ваня беше дошъл. И както пишат, „взе участие в преговорите“.

Върнах се в къщи късно, когато срещата беше вече свършила. Генадий и Ваня бяха излезли.

Лицето на Володя беше смутено и виновно. Приблизително такова, каквото е у верен, любещ съпруг, който е видял друга красива жена и не е могъл да не признае големите ѝ качества.

Оказа се, че Геннадий идвал в Москва много рядко, че целият му живот бил свързан с далечния край, който той обикнал. Но те ясно се бяха уговорили, че Володя през зимната ваканция ще отлети при баща си. А после и през лятната.

Аз одобрих този план. Но Володя не замина при баща си... Разубеди го Ваня Белов. Макар и да не дружеха вече така, Ваня имаше магическо влияние върху моя син. И в това виждах голяма опасност!

— Но защо направи това? — попитах Ваня. — Нали баща му го чака.

— Той е прекалено умен! — мрачно отговори Ваня.

— Ами че това е хубаво.

— Как да ви кажа... Нека той идва. Ако пожелае...

Помислих си, че Ваня е извършил престъпление. Уговарях Володя. Той не се отказваше. Но всеки път, когато идваше ваканция, си намираще причина, която го задържаше край мене.

„Той е прекалено умен!“ — беше казал тогава Ваня.

Минаха повече от двайсет години... И аз изведнъж разбрах, че той беше направил това заради мене. Не искаше аз даделя сина си с оня, който можеше да покори сърцето му, а след време... и да ми го отнеме.

В краен случай той искаше срещите на Володя с баща му да стават недалеч от мен и от нашия дом.

— Кажете... има ли по лицето лунички? — попитах сестра Маша.

— Преди няколко дни той каза: „Погледнете лицето ми и ще ви стане ясно, че пролетта е настъпила!“.^[1]

— Бихте ли ми дали още... валериан?

— Ще ви наляя... Но седнете, моля ви се. Че само ходите, ходите по коридора...

На кръглия стенен часовник стрелките показваха два часа и седем минути.

... От операционната изскочи същият млад човек. Маската пак се беше свлякла на черната му брада.

— Маша! Цялата бригада... Цялата бригада! — изпика той. И веднага се скри.

— Каква бригада? — попитах аз.

Маша взе да върти телефона.

— Каква бригада?

Тя тресна слушалката върху вилката:

— Заето. Намерили кога да разговарят!

— Каква бригада?...

Тя забърза нататък по коридора. На високите токчета ѝ беше трудно. Хвърли обувките и затича ей тъй напрано... по чорапи.

После от оная страна, накъдето беше изтичала, се показаха трима мъже — всички в престилки и с бели шапчици. Те изпревариха Маша и също се скриха зад вратата на операционната.

Маша се спря, взе си обувките. Дойде до масичката си. И чак тогава ги обу.

— Каква бригада? — попитах аз.

— Просто тъй... Не се тревожете. Имаме студенти на стаж. Операцията е рядка. Той иска да им покаже. Всичко ще свърши нормално. Щом там е Иван Сергеевич.

Тя извади огледалцето.

— Разбирам. Щом е Ваня Белов...

Беше ми нужно през цялото време да си спомням за него нещо хубаво. В това бяха надеждата, спасението...

И аз си спомнях.

Веднъж, когато Володя и Ваня бяха още в шести клас, определиха „районна“ диктовка. Бяха решили още веднъж да проверят колко грамотни в нашия район са дванайсетгодишните ученици. Диктовката беше крайно трудна. И тъй като абсолютно грамотни хора на света няма, дори аз едва ли бих я написала без нито една грешка.

А какво тогава да кажем за Сеня Голубкин! Той беше в паника: една двойка за тази диктовка можеше да стане причина да повтаря класа.

По това време Ваня още не беше проникнал в дълбоките тайни на Голубкиновата психология и много му съчувстваше. Когато Сеня, объркан и с напрежение блуждаеше по лабиринтите на знаменитите четиристишия, известни на всички от детски години, Ваня страдаше. Виждах това... И ако можех да не забележа неговите подсказвания, не бих ги забелязала.

А след урока, в коридора, дангалакът Голубкин тормозеше невисокия Ваня: излизаше, че Ваня подсказвал недостатъчно точно и ясно: „За себе си го знаеш! Ти вси-и-и-чко знаеш!...“.

Тайничко наблюдавах и това.

След диктовката Сенка тичаше по коридора и питаше съучениците си:

— Как се пише „в течение“? Заедно или разделно?

— Разделно — отговаряха му.

— Една грешка! — казваше той. И подгъваше единия си пръст.

— А ти как го написа? Правилно?

Ако излезеше, че запитаният го е написал правилно, Сенка почваше да хленчи:

— Да, разби-и-ра се... Ти си си го написал!

Чуждите успехи го съсипваха. Струваше му се, че всички сполуки идват при хората сякаш за негова сметка. Завистта, в която аз винаги съм виждала извор на много човешки слабости и пороци, не оставяше Сенка на спокойствие.

— Та-ака... Още една грешка! — възкликваше той и подгъваше следващия пръст с такъв вид, сякаш всички наоколо бяха виновни и за тази му грешка.

Володя никога не ми разказваше тайните на приятелите си, но тези сцени демонстрираше образно. И ми се струваше, че ги наблюдавам с очите си.

След „районната“ диктовка на Сенка не стигнаха пръстите и на двете ръце. Той изброи дванайсет грешки. Без да се смятат запетайките и тиретата.

През междучасието при мен дойде Ваня Белов и попита:

— Какво, Вера Матвеевна, сега Голубкин ще повтаря ли класа?

— Не знам. Още не съм проверила.

Този ден, помня, имах само два урока. Когато седнах в учителската стая и взех тетрадките, излезе, че шест диктовки от

купчината са изчезнали. Между тези шест бяха диктовките на Сеня Голубкин, Володя и Ваня.

През голямото междучасие ние с директора в опустялата класна стая почнахме да търсим път към съвестта на Голубкин. Пътят се оказа непроходим...

Именно тогава, в разгара на нашия разговор, на прозореца се появи Ваня Белов и каза:

— Ще разрешите ли да вляза?

Ние онемяхме. А Ваня се огледа, сякаш измери разстоянието от третия етаж до тротоара, и като се обърна към нас, спокойно каза:

— Явих се, за да се предам в ръцете на правосъдието!

Не, аз не вярвах, че диктовките е измъкнал той. Дори и да му хрумнеше такова нещо, той за нищо на света не би посегнал към тетрадката на моя син. Защото това беше синът на учителката... А Сенка, тъкмо затова беше измъкнал Володьовата диктовка.

Но не можех да го докажа.

Тогава директорът още не беше почнал да брои провиненията на Ваня Белов. Той се съгласи с моята версия, каза, че и рицарството трябва да има граници... Но че не заслужава да превръщаме класната стая в следователска.

За да ми е чиста съвестта, аз все пак казах на Ваня:

— Не вярвам, че ти си способен на подобна дързост!

— А да мина по корниза на третия етаж, това не е ли дързост?

Стана ми ясно защо се беше появил на прозореца: трябваше да повярваме, че е способен на всичко!

Веднага след уроците аз издиктувах отново диктовката на ония шестима, чиито тетрадки бяха изчезнали. Сеня Голубкин получи тройка, тъй като вече беше успял да открие през междучасието грешките си. И премина в седми клас.

И не остана благодарен на Ваня Белов. Напротив, именно оттогава Сенка го намрази. Той не можеше да му прости благородството, както не прощаваше и грамотността на ония, които му бяха помагали да намери грешките си.

Ваня Белов разбра това...

След като Сенка друг един път пак изигра лош номер на своя спасител, аз сякаш ей тъй, между другото, казах на Ваня:

— Е, какво... нито една добрина ли не остана безнаказана?

Не ми се щеше той да ме смята за чак толкова наивна и да си мисли, че съм повярвала на неговото признание, произнесено от прозореца.

Ваня се сви. Но не от това, че го бях уличила. А заради думите ми, че добрината се наказва.

— Какви ли не работи се случват! — каза той. — Заради това на всички ли да не вярваме?

Сега, когато ми беше нужно да вярвам във Ваня Белов, аз си спомних оня разговор.

Но защо по-рано не съм му придавала никакво значение?...

Спомням си, че за да насоча енергията на Ваня Белов в нужното русло, в седми клас го назначих за редактор на стенния вестник.

В началото Ваня почна анкета на неговите колонки: „Какво мислят за нас нашите учители?“.

Аз написах, че ги обичам всички (всичките четиридесет и трима!), че затова понякога съм недоволна от тях, строга съм и че на всички им желая щастие.

Следващата анкета се наричаше иначе: „Какво мислим ние за нашите учители?“.

В този брой Ваня спореше с мене: „Не може, мисля аз, човек да обича всички хора по света. А ние също сме хора. Аз например не бих могъл да обикна Сенка Голубкин!“.

Ей тъй, направо го написа. Не се побоя от Сенка. Пък аз само гледах да не разгневя Голубкин...

— На колко години е внучката ви? — ме попита сестра Маша.

— Шест и половина.

— Наесен трябваше да тръгне на училище?

„Защо трябваше? Тя ще тръгне на училище — си казах наум. — Ваня Белов ще я спаси! Сега, когато напълно го разбрах. Когато напълно му повярвах... Не може да не я спаси!“

На кръглия стенен часовник стрелките показваха два часа и седем минути.

„Той мислеше само за себе си. И за своите приумици...“ — казах веднъж на внучката си.

Не беше вярно. Той мислеше за другите много повече, отколкото *другите* за него.

Но за Ваня това не беше важно: като вършеше своите „спасителни експедиции“, той на никого за нищо не плащаше и нищо не искаше в замяна.

Сега той мислеше за моята внучка. И я спасяваше.

„За безумството на храбрите пеem ний песен!“ — сякаш на шега цитираше Ваня. Но никога не вършеше безумства заради самия себе си. Защо едва в болницата разбрах това?

Нима непременно трябва да се случи трагедия, за да разберем кой може да ни спаси от нея?

Пред лицето на голямото нещастие ми се искаше да се изповядам пред себе си и да намеря изкупление.

Помнех думите на премъдрия Монтен, който беше кавал за очите си: „Няма на света друг чифт очи, които да ме следят толкова зорко“.

И моите очи също бяха този ден много зорки... и недоволни от мен.

Когато се разбра, че Геннадий, моят бивш мъж, е станал доктор на науките, голям учен, аз реших, че той по-рано е криел от мене способностите си. А фактически аз бях тая, която криеше неговите способности и неговия характер от самия него. Искях компас за него да са само моите възгледи, моите убеждения.

Но компасът на живота, верен на едного, може да отклони от пътя другиго... Искаше ми се моят мъж да гледа на света с моите очи и да живее с моите призвания. С тези, които обичат, е опасно да се постъпва така: те могат да се подчинят и завинаги да се обезличат.

Понякога постъпвах така и със сина си: избирах му приятели, разделих го с Ваня Белов... Той ме обичаше и също ми се подчиняваше. А после, навярно му беше дошло до гуша от мене, ожени се за Клава, която винаги „се присъединяваше“ към неговото мнение.

За да си повярва, понякога човек има нужда от голямото доверие на другите... Когато синът ми, още ученик, се занимаваше с калните

парчета от грънци и във всяка вехтория виждаше белези на „древна култура“, мнозина му се смееха. А Ваня Белов му се възхищаваше.

Защо тогава аз все пак ги разделих?

Ваня беше със *свой* характер. Непокорен... А в ония години, без да осъзнавам това, аз се стремях да приведа всичките четиридесет и три характера на моите ученици към един общ знаменател. И този знаменател бях аз.

Искаше ми се да зная всичко за съдбата на моите ученици: кои са родителите им, в какви условия живеят, как готвят уроците си... Но се оказа, че е много по-трудно да опознаеш характерите им, отколкото съдбите. И аз се освобождавах от тази задача.

Исках учениците ми послушно да се учат на всичко от мене. А пък Ваня можеше, ако не да ме поучи, то поне да ме *вразуми*.

— Ще надникна в операционната — каза ми сестра Маша.

Тя пак извади огледалцето, оправи прическата си и тръгна. После се върна и каза:

— Нищо... Иван Сергеевич се усмихва. Всичко върви нормално!

И взе да налива валерианови капки. Протегнах ръка... Но тя изпи валериана. „Как е могла да види, че той се усмихва? — помислих си аз. — Как е могла да види това? Нали хирургът има маска на лицето. Тогава как... Но там, редом с моята внучка, е Ваня Белов! Значи наистина всичко ще е нормално... Аз вярвам. Щом е Ваня Белов...“

Някога той постоянно ми сервираше извънредни произшествия. „Какво ще стане, ако всички почнат да му подражават?“ — помислих си със страх аз. Но никой не би могъл да му подражава: затова беше нужно да имаш неговия, Ваньовия характер.

Моят син, археолог, винаги твърдеше, че влиянието на миналото върху настоящето и бъдещето е колосално.

„От този, *предишния* Ваня, който можеше заради спасяването на Сеня Голубкин да мине по корниза на третия етаж, излезе хирург — мислех си аз. — Нали и хирурзите са длъжни да помагат на всички, които имат нужда от тях, независимо от достойнствата и качествата: и на Голубкиновци, и на моята внучка.“

Някои хора, които ме познаваха от младини, когато ме срещнеха после, ми казваха:

— Очука те животът... Очука те!

А всъщност животът ми доказа, че не бива да се потиска човекът. И че всеки трябва да върши добро посвоему. И че третият от пети ред не бива да прилича на петия от трети ред... И че изобщо аз, учителката, трябва да виждам не „редовете“, а хората, които стоят един до друг... или далеч един от друг. А разликата в характерите едва ли трябва да се взема за несъвместимост...

Придобиването на този опит, уви, струваше жертви, които аз не трябваше да принеса. Учителят, както и хирургът, едва ли има право да греши. Макар нравственото заболяване може би да не води до физическа смърт.

„Къде е някогашната ти строгост, някогашната ти непримиримост?“ — ме питаха понякога. Не-при-ми-ри-мост... Това значи нещо, което се намира „не при мира“. Защо тогава да употребяваме това оръжие в общуването с приятели? Пък и изобщо има качества, които, както скалпелът на хирурга, не стават за делнична, всекидневна употреба.

„Потриса ме гневът на човек, който се гневи веднъж в годината“ — беше казал някой от ония, чиито мъдрости си заслужава да помним.

За непримиримостта, мисля си, може да се каже същото.

„Добре щеше да е, ако бях проумяла докрай тези истини не сега, в шейсет и трета година, когато вече съм навършила шейсет и три — мислех си аз, — а поне тогава, в трийсет и девета, когато избягах от Ваня Белов... И когато аз също бях съответно на трийсет и девет.“

Тези съвпадения (пак съвпадения!) винаги забавляваха Володя.

— Мамичко, на колко години си сега? — питаше ме той. И сякаш пресмяташе веднага: — Да-а... Сега сме в „Годината отличник“: петдесет и пета. Значи и ти, мамо, си с две петици!

И тази година той също шеговито ми напомни, че цифрата 63 в календара съвпада с моята шейсет и трета пролет.

Усмивах се на тези привични шегички. Но не така весело, както преди четвърт век.

Ваня си беше останал същият — и затова вярвах, че моята внучка наесен ще тръгне на училище. Вярвах в това.

„Ето за какво беше нужно това днешно съвпадение — мислех си аз. — За да може Ваня да спаси внучката ми. И за да му кажа, че най-сетне съм разбрала всичко. Не сега, разбира се, да го кажа... а после. Сега просто ще му благодаря, безкрайно ще му благодаря...“

— Иван Сергеевич! — възкликна Маша и като оправяше прическата си, тичешком се спусна към грамадния мъж, който

излизаше от операционната. Той дръпна от лицето си бялата марлена маска и избърса с нея челото си.

Аз не можех да вървя... Хванах се за Машината масичка. Краката ми натежаха.

Той сам дойде при мене.

— Събуди се вашата царица.

„От какво?“ — исках да попитам. Но не попитах.

— По баща тя не се ли казва Петровна?

Аз не можех да отговоря нищо. И заплаках. Той с леко докосване ме погали:

— На сватбата ще ме поканите ли?

— Благодаря ви, докторе.

Той пак ме погали нейде отгоре. Пръстите му бяха дълги, здрави. От лицето му, по страните и носа, покрити с лунички, се стичаше пот.

За всичко успях да разпитам Маша. За всичко... А за ръста му забравих. А Ваня не беше висок...

[1] На руски думата „луничка“ (веснушка) има общ корен с „пролет“ (весна). — Бел.прев. ↑

Иван Сергеевич ме помоли „да не настоявам“ за незабавна среща с Елизавета.

— Тя ще ви приеме утре — обеща ми той. — Или в другиден. Сега не бива да разговаря.

На кръглия стенен часовник над вратата на операционната стрелките показваха два часа и седем минути.

Разбрах най-после, че часовникът беше спрял.

Сестра Маша ме изпрати до края на коридора.

— Имали сте късмет, че Белов се случи тук. Той рядко дежури. И операцията е рядка. Не е сложна, разбира се... Но стана алергичен шок.

— Какво... е това?

— Съвсем беше зле. Сега вече мога да ви го кажа.

Тя през цялото време се навеждаше над мен, прегръщаше ме през рамо. Дългите ѝ обици едва чуто позвънваха.

— Аз до сутринта ще я наглеждам. (Стигнахме до края на коридора.) Иван Сергеевич преди операцията, за да провери как е тя, попита: „Ами как ти казват?“. А тя отговори: „Елизавета“.

— Така се обръщайте към нея — помолих аз. — Че инак няма да ви отговори... Значи ония не са били стажанти?

Тя не отговори.

Аз тръгнах по стълбите надолу.

„Много хора са минали през живота ми — мислех си аз. — А тия двамата ще остават завинаги с мен: Иван Сергеевич, Маша... и Ваня Белов. Той също беше тук. А баща му се казваше Андрей... Андрей, а не Сергей. Как съм могла да забравя? Такъв мил, стеснителен човек, през цялото време ми предлагаше да си сваля палтото. Пък аз казвах, че съм дошла за минутка. Майката на Ваня, също мила и стеснителна, гледаше мъжа си с укор и казваше: «Ти, Андрюша, защо не ѝ предложи да си свали палтото?». Тогава той пак ме подканваше да си сваля палтото.“

В този момент видях Алена. Тя седеше на една дълга пейка до болницата.

Ръмеше ситен отегчителен дъждец.

— Е, какво?! Вера Матвеевна...

Аз не издържах. Пак почнах да плача. Тя бършеше от бузите ми сълзите и капките дъжд. Не с кърпичка, а с топлите си, меки пръсти. Навярно така утешаваше своите малчугани.

— Съвзе се вече. Съвзе се... — през сълзи казах аз. — Имали сме късмет. Дежуреше Белов! Каза, че ще дойде на сватбата. А защо сте... на улицата?

— Ту вляза в антрето, ту изляза. Не можех на едно място... Аз съм виновна, Вера Матвеевна!

— Да не сте посмели да повторите това в детската градина! — стреснах се аз. И престанах да плача. — Вашето задължение е да сте педагог, а не ясновидец. Аз трябваше да ви предупредя.

— Вие ме предупредихте — меко, но неотстъпчиво възрази тя.

— Лекаря... Но не и вас!

— Но аз трябваше да науча от лекаря. За всички всичко да науча!

— Сега вече ще знаете. Опитът иска жертви... Повярвайте ми.

— Но не такива!

— Ако знаехме къде ще паднем... щяхме да си постелем слама. Това е стара истина. Сега си я припомним...

Не, нямах намерение да уча Алена от своя печален опит. Просто исках с този опит да я успокоя. И почнах да ѝ разказвам за мъжа си, за Володя, за Ваня Белов.

Мъжете взеха да ни поглеждат. Заговорих по-тихо. А те продължаваха да ни поглеждат.

Като се върнах в къщи, написах писмо на Володя и Клава. Телеграма не им изпратих. Пък и в писмото за всичко разказах много спокойно, като премълчах за смъртната опасност, която ни заплашваше. Отдавна си бях изработила правилото: да не карам другите да преживяват онова, което мога да преживея сама... Още повече когато се касае за буря, която вече е отминала.

Стараех се да пиша по-малко за болестта на Елизавета и съсредоточих вниманието си върху Ваня Белов.

„Не съм била права — пишех на сина си. — Но как и ти можа да забравиш за него? Какво от това, че бяхме отишли да живеем на другия край на града?...“

В отговор на писмото ми пристигна със самолет Клава.

Тя разказа подробно как Володя преживял вестта за болестта на Елизавета. И моите укори относно Ваня Белов... За своите преживявания Клава не говореше, тъй като ми беше ясно, че тя както винаги споделя Володьовите чувства. Бях свикнала с това.

Като чуеше за някоя неприятност, Клава веднага почваше да търси с поглед Володя. Дори ако той беше в друг град... „Не е ли време да станеш мъж?“ — питах по-рано сина си. Клавината беззащитност го накара да стане защитник, а значи и мъж.

„Ние с Володя...“ — така най-често започваше Клава. Ако пък кажеше например: „Володя е много уморен и мечтае за юг!“, аз разбирах, че и тя има нужда да си почине. Тя не можеше да се уморява, да мечтае и да се вълнува сама... без участието на мъжа си.

С годините тя дори почна едва доловимо да накуцва с десния си крак. Защото така ходеше той...

Понякога ми се струваше, че тя милее за сина ми повече, отколкото за внучката ми. И колкото и да е странно, това ме радваше... Внучката, нейният живот, нейното бъдеще, бяха сега главната и сигурно последна цел на моя живот.

В часа, когато тази главна цел беше в смъртна опасност, при мене дойде Ваня Белов. И не само защото малкото и фамилното му име съвпаднаха с малкото и фамилното име на хирурга. Но и защото той беше роден да се притича на помощ на хората именно в такива часове и минути.

Клава все пак ме накара да разкажа за някои подробности от болестта и операцията.

Тя се обърна, сякаш търсеше Володя... Но него го нямаше и тогава тя се разплака, склони глава на рамото ми.

— Какво е могло да стане? Какво е могло да стане? — шепнеше тя.

Аз я помолих:

— Не бива да разказваш на Володя всичко, което вече е минало... Инак и той ще долети!

Тя ми обеща и хукна към болницата.

Пък аз разпечатах Володьовото писмо, което тя ми донесе.

Писмото беше дълго. Той се тревожеше за Елизавета. А по-нататък пишеше: „И аз, мамо, си спомних за Ваня. Всичко си спомних! Дори онова, което ти не знаеш. Ваня ме беше помолил никога да не разкривам тази тайна. Но минаха повече от двайсет години... И сега, поради давност, мога да ти призная. Математичката заключих аз! Това стана някак от само себе си. Надзърнах тогава през ключалката... Гледам, тя пред огледалото се разхубавява, а други няма. Просто не разбирам, честна дума, как ръката ми завъртя ключа. Изглежда, че много съм се боял от математиката. После Ваня взе да ме убеждава: «Ти си син на класната ръководителка и нямаш право да заключваш учители!». Аз му повярвах. А после, честна дума, ме гризеше съвестта. Затова може би престанах да му звъня. А после вече се преместихме... Когато се върна, непременно ще го намеря, мамо!“.

Значи Ваня пак беше поел чужда вина?

Бях уверена, че е постъпил така съвсем не защото е решил да направи самопожертвование нещо като своя професия. Сенка беше изправен през заплахата да повтаря класа, а аз (именно аз?) да обера срама на цялото училище — и той, като хирург, беше длъжен не да размишлява, а да спасява. Той, когото аз считах за свой зъл гений...

Но защо оня път, когато ставаше дума за Голубкин, аз не позволих да ме излъжат: знаех, че Ваня беше защитил Сенка, излагайки себе си. А в случая повярвах... Макар всички да знаеха, че Ваня Белов е математик и няма защо да заключва Ирина Григоревна. Първо Володя си позволи да бъде убеден... А после и аз. Нима човек се стреми да осъзнава всичко на света от позициите на своите интереси? Не, не е така... Ваня Белов опровергава това.

Няма да чакам син ми да се върне. Сама ще намеря Ваня. Сама!...

Уличката, на която някога се учеха Володя и Ваня, мъчно можеше да се познае. Новите жилищни блокове наперено поглеждаха към ниските стари сгради. Струваше ми се, че съм дошла в семейство, което някога ми е било много близко, с което не съм се виждала десетки години и в което всичко се е изменило: децата са пораснали, вече има внуци, и само най-старите членове на семейството напомнят за миналото. Но тъкмо те ми бяха особено скъпи...

Такъв стар член на семейството ми се стори Ваньовият дом, който беше точно срещу училището, от другата страна на улицата. За щастие той се беше запазил. На връщане от училище край него минаваха деца. Момчетата, както във всички времена, проявяваха доблест и остроумие, а момичетата се правеха, че не забелязват това.

Белови живееха на първия етаж. Добре помнех това.

Заедно с мене в главния вход влезе едно момиче и тръгна към същата квартира. То беше светлокосо, но по носа и лицето му също имаше лунички, белези на настъпващата пролет.

„Нима това е негова дъщеричка? — помислих си. — Да е на тринайсет-четиринайсет години. Напълно е възможно!“

— Ти не си ли Белова? — попитах аз.

— Белова ли?

Тя се разсмя. На нейните години момичетата се смеят от най-малко нещо... И какво именно ги разсмява — трудно е да отгатне човек.

— Белови се преместиха оттук. Много отдавна... Дори не ги помня.

— В друг град ли? — попитах аз, защото се боях от това.

— Не-е... Просто на друго място. — Тя отвори вратата със своя ключ. — Мама беше записала адреса им. Тя сега е на работа, но аз ще видя. Струва ми се, в тефтерчето го има.

Момичето беше делово и не твърде разговорчиво. То не взе да ме разпитва каква се падам на Белови и защо ги търся. Мълчаливо

прелистваше тефтерчето, което беше на масичката до телефона. Каза на себе си:

— Ето го... Знаех си аз!

После преписа адреса. И ми го подаде.

Взех листчето... Момичето пак се засмя. Навярно от учудване.

— Благодаря ти — казах аз, като успях да зърна, че Белови живеят в района Филиите. — Благодаря!

Не излязох, а просто изтичах на улицата с адреса в ръка. Сега, когато знаех, че Ваня е в Москва, когато знаех къде живее, горях от нетърпение по-скоро, колкото може по-скоро да го видя...

Можех да пътувам с автобус или в метрото. Но взех такси. И по пътя почнах да разказвам на шофьора, че ето на, след толкова години съм намерила този прекрасен човек. Шофьорите на таксите по цели дни слушат чужди истории — и от това стават или равнодушни, привикнали към всичко на света, или възприемчиви и деликатни. Този веднага почна да си спомня подобни случаи и с всяко движение показваше, че много иска да ускори срещата ми с Ваня.

„Разбира се, в такова време Ваня може да е на работа — мислех си аз. — Но тогава старите са в къщи. И аз ще поседя с тях. Ще почакам. Ако, разбира се, са живи и здрави.“

Старите бяха живи.

Само срещата с хора, които не сме виждали много години, ни дава да разберем какво нещо е времето. Когато се срещаме всеки ден, ние не забелязваме, не чувстваме промените, които то, времето, слага по лицата, върху характерите, върху походката.

Старите Белови бяха вече наистина стари. Годините ги бяха прегърбили, бяха изсушили лицата им.

Като видях това, аз се погледнах в огледалото, което висеше до закачалката. Още повече че те не ме познаха веднага.

Ваньовият баща, както и тогава, взе да ме моли да сваля шлифера си.

— Ето че се събрахме с роднините — обясни ми Ваньовата майка. — С брата на Андрюша...

— Извинете, че не съм наминавала към вас толкова години... Ами Ваня как е? Къде е той?

Те ме заведоха в стаята.

В най-уютния кът стоеше същата маса, сякаш Ваня си беше все така ученик. А над нея висеше същата фотография, където той беше третият от пети ред. Висеше още една Ваньова фотография... Само програмата за уроците я нямаше: синът им все пак беше пораснал.

— Е, как е той? — отново попитах аз.

Ваньовата майка дойде до масата, дръпна чекмеджето и ми подаде едно малко листче. Хартията беше сива и грапава.

Там беше написано, че на 27 април 1945 година техният син, Иван Андреевич Белов, е загинал геройски в боевете за град Пенцлау.

Никога не бях чувала, че имало и такъв град...

ЗАВЧЕРА И ВДРУГИДЕН

1

— Искам ти да не повтаряш в живота моите грешки! — често казва мама.

Но за да не повтарям грешките ѝ, трябва да зная в какво именно се състоят те. И мама редовно ми разказва за тях.

За една мамина грешка ми е известно много добре. Зная, че мама „е загубена за голямото изкуство“. Затова пък в „малкото изкуство“ тя се проявяваше превъзходно!

„Малкото изкуство“ наричам самодейността. Татко спори с мене.

— Няма големи и малки роли! Така твърди Станиславски. И ти не можеш да не му вярваш — каза веднъж татко. — В Москва до Большой театър е Малий театър. Но той се нарича така, съвсем не защото е по-лош от Большой.

— Нали мама казва, че е загубена за голямото изкуство — възразих аз.

— Тя има право да говори така, но ти нямаш. Изкуството си е изкуство. И талантът си е талант!

Татко мисли, че почти всички хора на света са талантливи. В една или друга степен... Всички, освен него. Но особено талантлива е мама!

С годините разбрах, че в „малкото изкуство“ човек може да се прояви много по-пълно и по-ярко, отколкото в голямото. Например професионалните драматични артисти са артисти и толкоз. А мама успя да се прояви и в драматическия кръжок, и в хоровия, и дори в литературния.

Понякога, след някой самодеен концерт, мама пита баща ми какво най-много му е харесало. Той се опитва да го изпее, но от опита му нищо не излиза, защото татко няма слух. Всички песни изпълнява на един и същ глас.

У нас в къщи никой нищо не държи под ключ. Нищо освен чекмеджето, в което татко пази албумите. „Мама в роли“ — е написано

на една корица. „Мама пее“ е написано на друга. „Мама в поезията“ е написано на трета.

Ние доста често се местим от град на град. Защото татко е строител, той „увеличава мощностите“ на различни заводи. Пристигаме, увеличаваме мощностите и отиваме на друго място...

Но преди да пристигнем на новото място, татко непременно ще разучи има ли там клуб или Дом на културата. Когато стане ясно, че има, той казва:

— Можем да тръгваме!...

Да се местиш от място на място не е лесна работа. Но мама си дава вид, че това ѝ е много приятно.

— Видиш ли, там има хор — каза тя веднъж на татко. — А аз толкова отдавна вече не пея!

— Кой е виновен, че аз умея да правя само онова, което правя? — сякаш се извиняваше баща ми.

— Много по-хубаво е да пътешестваме, отколкото да седим на едно място — каза мама. — За това пишат в стиховете и пеят в песните.

И макар татко прекрасно да знаеше, че мама го утешава, той повярва на стиховете и песните.

Ето вече около три и половина години живеем в голям град, където татко увеличава мощностите на металургичния завод. Преди да се преместим, той, както винаги, направи справка, дали има Дом на културата. Разбра, че в него активно работят всякакви кръжоци, каквито могат да съществуват на света. И че там „детската работа“ също е прекрасно организирана.

— Не искам ти да повториш моята грешка и да се приобщиш твърде късно към света на прекрасното — каза ми мама. — Време е!... Какво предпочиташ: пеене или танци?

Избрах пеенето.

Няколко дни след пристигането ни мама ме заведе в Дома на културата на строителите. Предварително бяхме научили, че хора дирижира един „отличен педагог“ на име Виктор Макарович.

В голямата стая, на вратата на която беше написано „Малкият салон“, видяхме момиченце. Сложило нотите върху абсолютно черния капак на рояла, то тихичко нещо си тананикаше.

— Къде можем да намерим ръководителя на хора? — попита мама.

Момичето затвори шумно нотите си и аз прочетох на обложката: „Йохан Себастиан Бах“.

— Те пеят Бах! — успя да ми пошепне мама. И попита: — Къде можем да намерим Виктор Макарович? Можете ли да ни кажете?

Към момичето, което общуваше с Бах, мама се обърна на „вие“.

— Той е в коридора — отговори момичето. — Елате... Аз ще ви заведа.

Излязохме в коридора, отрупан по стените със снимки. На тези снимки пееха, танцуваха, представяха търговци от пиесите на Островски.

Мама оглеждаше Дома на културата така, както навярно опитният морски вълк, видял през живота си много най-различни кораби, разглежда новия параход, на който му предстои да плава.

Чувствах, че мама се бори със себе си. Тя не искаше да се учудва на нищо, защото опитните морски вълци не се учудват. Но в същото време искаше да ме зарази с любовта си към самото изкуство и затова от време на време „потупваше“ Дома на културата на строителите по рамо:

— Интересно... Браво на тях! Не лошо са го измислили.

Момиченцето с Бах под мишница свърна зад ъгъла. Там сякаш беше крайт на коридора, завършващ с две тоалетни.

— Ето го — каза момиченцето. — Скача!...

Един възслаб, с посивели коси човек, прескочи едно момче, което бе навело гръб, и се метна върху гръба на друго. Момчето се изправи, а човекът се наведе и застана на неговото място.

— Какво... прави той? — попита мама.

— Играе на „прескочикобила“ — обясни момичето. И притиснало под мишница Йохан Себастиан, си отиде.

Приближихме се до един невисок възрастен човек, когото в този момент прескачаха. Лицето му беше такова, сякаш се занимаваше с най-любимата си работа.

— Извинете, моля! Вие... ли сте Виктор Макарович? — неуверено попита мама.

Все още наведен, той я погледна от долу нагоре.

— Да, аз съм. Ние тук... се разкършваме.

— Разбирам — каза мама, сякаш всички диригенти, които познаваше, обичаха да играят на „прескочикобила“. — Моят син би искал да се запише във вашия хор.

— Прекрасно! — възкликна Виктор Макарович, сякаш аз бях някакъв знаменит певец и той отдавна е чакал моето появяване. После, като зае нормална поза, попита: — Как те казват.

— Миша Кутусов.

— Чудесно! — възкликна Виктор Макарович. И изведнъж нещо се смути, взе да пъха ризата в панталоните си, която беше излязла навън, когато скачаше.

Ние с мама се огледахме и видяхме една строга жена, с много правилни, както каза мама, черти на лицето. Представих си тези черти в тежка музейна рамка, с етикетче отдолу: „Някога тя е била красавица“.

Има лица, които съвсем не напомнят за своето минало. А това сякаш през цялото време напомняше.

— Не е ли време да започваме? — попита жената.

И аз веднага разбрах, че и тя дирижира — целия хор или само Виктор Макарович. В първия момент не можах точно да определя.

Като почувства това, Виктор Макарович каза:

— Нашият акомпаниятор и диригент — Маргарита Василевна...

— Втори диригент — поясни тя. Сякаш искаше да каже: „Не е нужно да се преувеличават длъжностите ми, защото работата не е в длъжността!“.

— А този Миша иска да се запише в нашия хор — каза Виктор Макарович.

За разлика от него, Маргарита Василевна не възкликна, че това е прекрасно. Тя учудено попита:

— Сега! В часовете за репетиция?

— Но нали не е трудно да го чуем? Останалите нека още си поотпочинат.

— Е, щом вие мислите така...

Маргарита Василевна се върна и тръгна към Малкия салон. Виктор Макарович я настигна и вървешком почна било да се извинява, било да ѝ доказва нещо. При това той скришом, зад гърба ѝ, няколко пъти ни махна: дето ще рече, не изоставайте!

Влязохме в Малкия салон.

— Дръж се — пошепна ми мама.

И ми се стори, че загубих гласа си.

Маргарита Василевна седна на рояла, който блестеше като черно огледало. В капака му видях лицето си и лицето на Виктор Макарович. Мама стоеше малко настрана, подчертавайки с това, че тя само ме придружава.

Аз си помислих, че роялът блести така, защото за него се грижи Маргарита Василевна, у която всичко беше в ред: и ръце, и рокля, и коси.

— Значи ти си Миша! — каза Виктор Макарович.

— Миша Кутусов.

— Прекрасно! Почти Кутузов!

И аз самият неведнъж съм си мислил, че фамилното ни име някога е било Кутузови, но татко или някой негов дядо (такъв като него!) от скромност е променил петата буква.

— Изпей нещо, Миша — предложи Виктор Макарович.

Мама още в къщи ме предупреди, че трябва да повтарям след ръководителя на хора разни музикални фрази. Но той ме помоли да изпея нещо.

— Той в къщи толкова често пее! — рече мама. Макар че в действителност в къщи пееше само тя.

— А какво обичаш да пееш най-много? — попита Виктор Макарович.

— Най-много ли? — повтори мама. — От класиката? Или нещо съвременно? Той пее и едното, и другото.

Наскоро бяхме репетирали любимата мамина песен „Щъркел“ и песенчицата на момчетата от „Дама пика“.

— Изпей нещо от Чайковски — ми предложи мама с такъв тон, сякаш нищо не ми струваше да изпея нещо и от Шуберт, и от Мусоргски, и от Римски-Корсаков. — Е, да речем от „Дама пика“! Песенчицата на момчетата...

Маргарита Василевна сякаш само чакаше тези думи: тя тутакси удари по клавишите. Аз запях... И веднага спрях.

— По-добре за Щъркела — предложих аз.

Маргарита Василевна без да ми даде да се опомня, веднага засвири. Смелостта ми стигна за първия куплет.

— Може би по-добре без акомпанимент? — предложи диригентът на хора, сякаш се извиняваше пред Маргарита Василевна.

— Както желаете — каза тя.

Разбрах, че без акомпанимент моят глас ще е съвсем беззащитен и самотен. От страх аз обявих високо, като че ли бях конференсие:

— Бизе! Детската песенчица от операта „Кармен“!

Тази песенчица бяхме разучавали на урок по пеене в училище.

— Правилно! — възкликна Виктор Макарович. — Операта „Кармен“ е написал Жорж Бизе. — И като се обърна към Маргарита Василевна, добави: — Той обича музиката!

Тя тихо затвори капака на рояла, сякаш сложи точка.

— Ние с вас никога не лъжем децата, Виктор Макарович. Момчето няма ни слух, ни глас. Ни чувство за ритъм!

„Съвсем като татко!“ — казах си наум.

Маргарита Василевна се обърна към мама и повтори:

— Ни глас, ни слух! Но от това не се умира.

Мама ме хвана под ръка и гордо се изправи.

— Не се тревожете, моля ви — побърза да я успокои Виктор Макарович. — Безспорно той има глас...

— Глас и слух има всеки човек. Освен, разбира се, глухонемите! — обясни Маргарита Василевна.

Мама пак се изправи.

Виктор Макарович я спря: изглежда, не му се искаше да се раздели с мене.

— Я хайде произнеси още веднъж: „Бизе!“. И така нататък...

Аз произнесох.

Виктор Макарович победоносно погледна помощничката си:

— Чухте ли? А вие казвате: „Няма глас“. На нас ни е нужен един водещ програмата — момче с открито и приятно лице!

Мама закопча всички копчета на куртката ми.

— Вие съгласна ли сте той да стане водещ? — попита Виктор Макарович.

— Водещ ли? Съгласна съм — отговори мама.

А пък тя на другия ден се записа в литературния кръжок, понеже по това време съчиняваше стихове.

2

По професия мама е счетоводител. И не обикновен счетоводител, а главен! Мама не харесва думата „счетоводител“ и се нарича „финансист“.

— Майка ти е талантлив финансист! — казва татко.

Много отдавна, още преди да се появи на бял свят, някой казал на мама: „Финансите пеят романси“. Ние се местехме от град на град, и този дълъг прякор по някакъв загадъчен начин ни следваше. Сякаш някой го съобщаваше по радиото или по телефона.

— Разбираш ли — обясни ми татко, — майка ти е талантлива във всичко, с което се захване. Абсолютно във всичко! Тя е надарена личност. Такива личности са типични за Русия. Е, спомни си, да речем, за Шаляпин или за Бородин. Единият в неделни дни е съчинявал музика, а вторият между другото е рисувал великолепно. За тях също това е било нещо като самодейност!

Баща ми говори тихо. Той счита, че няма право да повишава глас. От това думите му изглеждат многоосмислени и убедителни. Когато човек вика, винаги съм мислил, че гласът му не предава точно мислите и чувствата му: навярно пречи вълнението.

За мамините таланти баща ми говори почти шепнешком, сякаш разкрива някаква свещена тайна.

Мама наистина, както вече казах, и счетоводството си ръководи, и пее, и стихове съчинява... Тя умее да поправя телефона и бравата на вратата, ако се развалят.

Мама има още една удивителна особеност: да помни малките, бащините и фамилните имена на всичките си колеги, с които е работила през живота си, на всички наши далечни и близки роднини. Тя помни всички важни дати в живота на тези хора: кога са родени, кога са се оженили... Тези дати мама е записала в специален бележник, в който почти никога не поглежда.

— Уникална памет! — тихо се възхищава татко.

И всички тези хора мама поздравява за разни тържества. Пред Нова година например мама до късна нощ седи над купчина честитки. Отговарят ѝ. Наистина, не всички... Но и на ония, които не ѝ отговарят, мама продължава да пише.

— Да не помислиш само, че това е счетоводителска педантичност — обясни баща ми. — Те живеят в сърцето ѝ... А не просто в паметта ѝ. Разбираш ли?

Татко има друга особеност: обича да се възхищава на хората. А в някои просто се влюбва.

На строителството на металургичния завод татко се влюби в Лукянов. Този Лукянов е заместник-началник на строежа.

— Даровита натура. Творческа личност! — казваше баща ми.

И баща ми си има прякор: „Таен съветник“. Измисли му го мама. И само тя го нарича така.

С баща ми наистина често се съветват — главно надарените личности и творческите натури.

А Лукянов се съветваше ту с баща ми, ту с майка ми.

— Забелязал ли си: той поздравява само оня, който му е нужен в момента? — попита веднъж мама баща ми.

Тъй като аз не бях нужен на Лукянов, той изобщо не ме поздравяваше.

— Представи си мащаба на неговите грижи! — тихо възкликна баща ми. — Просто няма време за излишна дума, за излишна фраза.

— Поне веднъж да беше те попитал: как си? И за моето здраве нито веднъж не е питал.

— Той няма време за етикеция. Но ако ние се разболеем, би ни помогнал. Не се съмнявам.

— А защо не ни идва на гости? — попитах аз. Беше ми интересно да видя този Лукянов.

— В наше време телефонът най-често заменя живото човешко общуване — обясни ми мама.

— Денонощието има двайсет и четири часа... И за това Лукянов не е виновен — възрази баща ми.

— Няма време ли? — замислено рече мама. — Така е... На него се крепи строежът!

— Е, чак толкова? — не се съгласи баща ми. — У нас има много даровити хора. — Той изреди няколко малки и фамилни имена. И като

се обърна към мама, добави: — Ами ти? Нито едно правителство не може да мине без министър на финансите!

Мама сякаш не чу последното изречение.

— Лукянов е умна глава! — каза тя. — Моментално разбира нещата.

— Освен това се съветва, звъни... И винаги гледа напред! — съгласи се баща ми.

И наистина, когато разговаряха с Лукянов, татко и мама току само повтаряха:

— Прави сте: това е изминат етап. Трябва да гледаме в бъдещето!

Лукянов дори ми се присъни веднъж с далекоглед в ръце: гледаше какво става... там, напред.

Аз не обиквам хората така често, както баща ми. Но един човек обичах вече повече от три години. Това беше диригентът на нашия хор, Виктор Макарович.

Възрастните хора твърдят, че трудно можеш да обясниш защо именно обичаш даден човек. Но аз, струва ми се, бих могъл да обясня...

Първо, той най-рано от всички забеляза, че имам открито и приятно лице. Второ, умееше да показва фокуси, да играе не само на „прескочикобила“, но изобщо всякакви игри. И непременно побеждаваше!

Той побеждаваше на билиард директора на Дома на културата, когото ние нарекохме Дирдома. Дирдома много нервничеше и обясняваше пораженията си с това, че на него се е стоварила грижата за „цялата култура“.

„Ако Лукянов изгубеше на игра с Виктор Макарович — помислих си аз, — навярно би казал, че «върху него лежи грижата за цялото строителство.» Добре са го измислили!...“

Аз изгубих от Виктор Макарович няколко игри на тенис на маса. След това ми съобщиха, че на кортовете той играе тенис много по-добре, отколкото на маса.

Веднъж, когато Виктор Макарович победи на шах едно момиченце от групата на малките в нашия хор, чух как Маргарита Василевна му каза:

— Е, с нея поне можехте да играете така, че да ви победи.

— Защо да унижавам момичето? — отговори Виктор Макарович. И изплашен, че Маргарита Василевна ще се обиди, взе да обяснява: — Нали вие самата казвате, че децата трябва да се уважават... И да не се лъжат.

С малките участници в нашия хор той обичаше да играе на криеница. И те никога не можеха да го намерят.

— На мене и фамилното ми име подхожда за игри: Караваев! — казваше той. — Ех, кравай, ти кравай! С кого искаш си играй...

Само една игра Виктор Макарович отхвърли направо пред очите ми. Той не пожела да играе на шашки, защото в нея печели онзи, който пръв загубва всичките си пулове.

— Това е някаква антиигра! — каза той. — Победата се състои в поражението... Да си поставиш за цел да те унищожат ли? Не разбирам.

За много неща той имаше особени възгледи. Например, не му харесваше думата „конферансие“. Думата „водещ“ му се струваше нескромна. И той ме нарече „обявител“.

„Обявителят“ — така ме наричаха всички.

— Ти си нещо като разузнавач — обясни ми Виктор Макарович. — Пръв започваш общуването със салона. Гласът ти зазвучава още преди аз да замахна с палката, преди да зазвучи музиката... Ти трябва да заредиш хората с внимание и интерес. Това е много отговорно! Ти си нещо като наша обложка. А обложката на книгата не е най-маловажното нещо. Дори може да се каже, че е най-важното: с нея започва всичко. Трябва не просто ей тъй да произнасяш фамилиите имена на композиторите и названията на песните, а с гласа си да изразяваш отношението и към автора, и към музиката му... А за да имаш свое отношение, трябва да *знаеш*!

Изобщо аз стоях на всички репетиции.

Виктор Макарович репетираше без сако. Той току само пъхаше ризата в панталоните си, както тогава, след играта на „прескочикобила“.

— Вие сте хор! — напомняше той на децата. — А кое е синоним на думата „хор“? Ко-лек-тив! Така мисля аз... Маргарита Василевна, съгласна ли сте с мене?

Тя никога не отговаряше на тези му въпроси. Но той упорито продължаваше да ги задава.

— Никой не може да живее на сцената някак сам за себе си. И същевременно всеки трябва да се чувства като солист. В смисъл че не бива да се крие зад гърба на стоящите отпред. И зад гласовете им! В смисъл на чувство за отговорност... всеки от вас е солист! Съгласна ли сте, Маргарита Василевна?

Тя навеждаше глава, почти я опираше на поставката за нотите, която, както научих, се наричала „пюпитър“. Тя беззвучно движеше пръсти по клавишите. С една дума, с целия си вид показваше, че въпросите му са излишни.

Особено се смуцаваше той, когато трябваше да се пее без съпровод, т.е. без акомпанимента на Маргарита Василевна.

Такова пеене се нарича с красива чужда дума „а капела“. В такъв случай той десет пъти се извиняваше:

— Извинете, моля, Маргарита Василевна... Ние сега ще попеем „а капела“. Та да си починете малко. Извинете, моля...

Струваше ми се, че той се боеше малко от нея. „Не може чак толкова да я уважава! — мислех си аз. — Бои се навярно... ма за какво! Нали тя откри, че аз нямам ни слух, ни глас. Ни чувство за ритъм!“

Маргарита Василевна се обръщаше към нас на фамилните ни имена. А Виктор Макарович — на малките ни имена, макар това да беше рисковано: само Серьожовците в хора бяха петима или шестима. Виктор Макарович извърташе глава по посока на оня, към когото се обръщаше. Но ми се струваше, че и без това един Серьожа би отличавал себе си от друг: към всеки от нас Виктор Макарович се отнасяше някак особено.

Например освен мене в хора имаше още двама Мишовци. Но Мишенка той наричаше само мене. Не зная защо... Може би защото единствено само аз в целия хор не пеех и той искаше със своята нежност някак да смекчи този мой недостатък.

И ме кастреше само насаме.

— Ти изхождай не от звученето на имената, а от характера на произведенията. Защото, ако човек те послуша, излиза, че най-прекрасният композитор на земята е Орландо Ласо. Той е съчинил твърде колоритната песен „ехо“. Не споря... Но ти го обявяваш направо с упоение. А защо? Защото звучи красиво: Ор-лан-до Ла-со! А името „Бородин“ произнасяш ей тъй, между другото. Защо? Може би

защото в нашия хор пее Люда Бородина? Ще рече, никаква екзотика, а? Така е, ако... не надзърнеш в дълбочина. Запомни: името на твореца се създава от неговите творения. Съгласна ли сте, Маргарита Василевна? Извинявай... Нея я няма тука. Запомни... твоите интонации трябва незабелязано, някак скришом да дават характеристика на произведенията. С такъв един полунамек... Не бива абсолютно еднакво да обявяваш фугата на Бах и прелюдията на Хендел, и „Песен за горите“ на Шостакович, и „Мелодия“ на Рубинщайн. Но за да можеш да почувстваш по какво се различават те едни от други, ти трябва да *знаеш*!

И аз продължавах да стоя на всички репетиции.

Мама считаше, че макар и да не пея, присъствието на репетициите ме „развива музикално“. Тя беше права. Освен „Орlando Ласо“, „пюпитър“ и „а капела“ аз научих много други твърде красиви думи. Например „солфеж“. Оказа се, че това е названието на урок, на който всички деца пеят по ноти. Аз дори си помислих, че нищо не пречи и ученическите уроци да се наричат със същите красиви имена: щеше да ни е по-приятно да ходим на училище!

В нашия гардероб на най-почетното място виси мамината „концертна“ рокля. С нея мама излиза на сцената, за да чете стихове или да пее. От време на време роклята се прекрояваше, защото тя трябва, както казва мама, „да е в крак с модата“.

„Крачещата рокля“... Това е образ, създаден от мама. На строежите, където мама и татко работеха, имаше крачещи екскаватори. А в гардероба беше окачена „крачеща рокля“. Делници и празници...

— Символично! — тихо рече веднъж татко.

Сега до концертната рокля, сякаш ръка за ръка с нея, в гардероба беше окачена и моята концертна униформа: сини панталони и гълъбова куртка със златна лира на страничния джоб.

Изобщо всичко в живота ми стана по-празнично!

Съседите, като ме срещнеха, питаха кога е следващият концерт. Най-интелигентните учители, когато ме вдигаха на дъската, питаха дали не съм изморен от репетициите. Ако не си знаех урока, казвах, че съм изморен. И ме връщаха да си седна на мястото... А след концертите на нашия хор по телевизията просто не ме оставяха на мира. Най-красивите момичета в училището, като ме видяха, започваха ей тъй, безпричинно да се смеят високо. Беше ми приятно.

Повече от три години ме съпровождаха аплодисменти и ме ослепяваха прожектори! И макар Виктор Макарович да предупреждаваше: „Аплодират Шостакович и само пет процента всички нас!“, на мен напълно ми стигаха и тези пет процента.

След репетициите и концертите аз през цялото време се въртах край Виктор Макарович, за да ме види и попита:

— Какво, Мишенка, ще си вървим ли в къщи заедно?

Него никой не го изпращаше в Дома на културата и никой не го посрещаше. Той живееше самичък. На същата улица, на която живеехме и ние.

Мисля, че той просто не е имал време да си създаде семейство и деца, защото сутрин репетираше с групата на малките в хора, денем — с групата на средните, а вечер — с групата на по-големите. Или обратното... Така е било цял живот. Значи заради нас, заради нашите песни, той е живял самичък на света.

По Малкия салон Виктор Макарович крачеше бодро и по младежки. А когато се връщахме в къщи, той леко понакуцваше, често се спираше и ме молеше да не бързам.

И през цялото време говореше за бъдещите програми и за това, че Маргарита Василевна всички много ни обича, но от педагогически съображения не иска да го покаже. И за това, че аз, като изляза на сцената, не трябва да си давам вид, че поднасям на залата някакъв подарък. По време на концерта ще стане ясно: дали поднасяме подарък, или не.

Той също като Лукянов през цялото време гледаше напред... Напоследък там, напред, се замяркаха два отчетни концерта — един за младите граждани на нашия град, а другият за възрастните.

Като мислеше за тези концерти, Виктор Макарович така се вълнуваше, че дори на улицата пъхаше ризата в панталоните си.

3

Мама и татко не признават политиката на ненамеса. Затова ако мама закъснее за работа, татко си изкарва ума:

— Навярно тя пак се е спречкала с някои хулигани!

Мъчех се да успокоя баща си и му напомнях, че мама този ден има занятия в литературния кръжок, каквито всъщност няма.

Ако пък баща ми закъснее, мама ще каже високо:

— Той пак помага на някой новоизлюпен Едисон!

Когато татко най-сетне се върне в къщи, мама казва приблизително следното:

— Не бива да се отделя толкова време на чуждите дарования. Собственото ще увехне!

— Не може да увехне нещо, което не съществува — отговаря баща ми.

— Да помагаш на другите е също талант! — възразява мама. — Но не най-рентабилният за семейството.

Мама често употребява привични за нея счетоводни думи.

— А ти самата нима не се намесваш, когато е нужна помощ? И то в много по-рисковани ситуации. Макар че ти, като жена, би могла и да отминеш...

— На какво ме учиш? — възмущава се мама.

Те често се уговарят един друг „да не се намесват“. През време на такива разговори току само се чуват думите: „А ти самият? А ти самата?! Ти не би ме уважавал, ако... Ти не би ме уважавала...“.

И двамата продължават да се борят с „политиката на ненамеса“.

Понякога вечер в нашия двор се разнасяха звуци на музика. Свирише Володка с прякора Мандолината. Той живееше в съседния вход. Татко и мама веднага заставаха на прозореца: тя — защото обожаваше самодейността, а той — защото не можеше да отмине чуждите дарования.

— Бъдещ виртуоз! — каза веднъж мама.

— Защо бъдещ? — възрази баща ми.

Но мнозина от живеещите в блока посрещаха Володковото свирене без възхищение. Особено защото около Мандолината винаги се събираше цяла тълпа.

— Събира се хулиганщината! — чухме веднъж с татко.

— Защо когато много деца се събират в училище, това се нарича клас или отряд, а когато се събират в двора, е хулиганщина? — попита татко. И сви рамене: — Колко много изневерява паметта! Дори собственото си детство забравят.

Съседът, който спомена за хулиганщината, много обичаше да се обръща за помощ към вестниците и списанията.

— Навсякъде пишат за правото на човека на тишина!

— Е, щом за вас музиката и шумът са едно и също нещо...

— Той вече майка си прати в болницата, този ваш музикант!

— Как така я *прати*?

— Вие първом си изяснете нещата, че после вече се застъпвайте!

Като кимна по посока на Мандолината, баща ми каза:

— Трябва да го преместим на друга сценична площадка! Но какво общо има тук болницата? Не разбирам.

След няколко дни аз пак се връщах от Дома на културата заедно с Виктор Макарович. И му разказах за Мандолината.

— Според татко загива един талант — казах аз.

Виктор Макарович нищо не отлагаше за после.

— Трябва да го чуем. Доведи го утре. Ако е добър, ще го сложим в струнния оркестър.

— Той няма да дойде... Аз вече му предлагам.

— Отказа ли? Защо?!

— Не зная... Той изобщо е неразговорлив момък.

— Неразговорлив ли? Та това е прекрасно качество. А къде живее?

— До нас. В съседния вход.

— Е, щом Мохамед не отива при планината...

Мандолината не беше в къщи. Но и да беше, пак в първия момент никой не би го забелязал. Защото в коридора се разигра една сцена, която бе невъзможно да се предвиди.

Един абсолютно плешив човек, на когото поради липсата на коса — бузи, брадичка, чело и тил — всичко се сливаше в нещо еднакво

кръгло, голо и добро, ни отвори вратата, нервно оправи очилата си и възкликна:

— Виктор Макарович!

А Виктор Макарович набързо напъха ризата си в панталоните и възкликна:

— Нима... Димуля?

Като влезе в стаята, Димуля веднага взе да маха нещо от масата, нещо да покрива, да крие друго... Но Виктор Макарович не обръщаше никакво внимание на безредието.

Той отиде бързо до стената и впи поглед в снимката, която висеше на нея.

— Това съм аз! — каза Виктор Макарович. И посочи с пръст гърба, изобразен на преден план.

В ъгъла на снимката имаше дата... И макар да бяха минали, както бързо пресметнах аз, трийсет години, гърбът на Виктор Макарович беше същият, какъвто е и сега: подвижен, цял устремен напред, срещу хора, който на снимката пееше.

— А това са Дима и Рима! — каза Виктор Макарович. И посочи с пръст солистите, които стояха с раззинати уста пред хора.

В единия от тези солисти веднага познах Димуля. Черният кичур коси не правеше лицето му по-малко беззащитно и добро.

— Дима и Рима... Рима и Дима! — замечтано рече Виктор Макарович. — Имената се римуваха... И пееха дует!

— Тя е в болницата — смутено и тъжно каза Димуля. — Та ето как сме разхвърляли тук с Володка...

Той продължаваше да пъха нещо в чекмеджето, нещо да крие под покривката.

Виктор Макарович рязко се обърна и погледна Димуля:

— Вие какво... оженихте ли се?

— Преди седемнайсет години.

— И не сте ми казали? И не сте наминали нито веднъж! А ми бяхте любимците! Маргарита Василевна ме обвиняваше в предубеденост: „Не може да се отделят деца от деца!“.

— Тъкмо затова се стеснявахме — обясни смутено Димуля. — Вие ни предсказвахте музикално бъдеще. А ние нищо от това... не оправдахме. Аз изобщо след десети клас не продължих. А Рима завърши техникум. При това търговски... Сега Рима е в болницата.

— Нима аз съм ви обичал заради гласовете ви? — замислено рече Виктор Макарович. — Дима и Рима... Значи завинаги сте се фотографирали? Запазили сте дуета! Много се радвам...

Той изведнъж се сепна:

— Ти каза, че Рима била в болницата ли? А какво се е случило?

— Сърцето й... Цял живот сърцето.

— Да, да... Помня. Тя боледуваше от ангини. Все се страхувах за гласа й!

— Не биваше да ражда. А тя роди.

— Мандолината ли? — неочаквано попитах аз.

Виктор Макарович ме изгледа с изумление.

— Това е прякорът на нашия син — обясни Димуля. И ме успокои: — Нищо, нищо... Ти познаваш ли го?

— Целият жилищен блок го познава — казах аз.

— Но не целият блок го обича.

Димуля огорчено разтвори ръце.

— Някой беше казал: „Човек, който на *всички* се харесва, предизвиква у мене подозрения!“ — успокои го Виктор Макарович.

— Според мен не е лошо момче... Как мислиш ти? — обърна се Димуля към мен.

— Бъдещ виртуоз! — уверено казах аз.

— И досега да не се познаваме с него? — Виктор Макарович погледна укорително към Дима и Рима, които на снимката пееха под негово диригентство. — Забравили сте ме. Съвсем, значи, сте ме забравили.

Ръцете на Димуля се притиснаха към гърдите му.

— Ние? — Той обхвана с ръце кръглата си глава. — Рима през цялото време ми сочи вас за пример. И на сина, и на мене. А пък аз ви соча за пример и на нея, и на сина.

— Представям си как вашият син ме мрази!

— Вас? Та ние го възпитаваме „по метода на Виктор Макарович“. Така каза наскоро Рима.

— А резултатът?

— Зле се учи.

— На, видиш ли!

— А от останалото съм доволен. Добър е... Свири на мандолина. От мъничък го учим на музика. Сами, с домашни средства... Нали ни

внушихте, че музиката е радост, а понякога и спасение.

Виктор Макарович пак се обърна към снимката на стената:

— Но защо не сте го довели при мене?

— Срамувахме се... В бележника му — тройка до тройка. Математиката хич не му върви.

— И на мене не ми вървеше — каза Виктор Макарович.

— И на мене не ми върви! — гордо казах аз.

— Ти, значи, ни слушаш? — сепна се Виктор Макарович. — Да си музикант е призвание. Той може в края на краищата да си позволи... А „обявителят“ трябва да е добър по всички дисциплини.

— Знаем, че с тройки в Дома на културата не приемат — тъжно каза Димуля. — Всички казват: „Първом — бележките, а после вече кръжоците!“.

— Може и обратното... Макар че не биваше да го казвам пред Мишенка! — възрази Виктор Макарович.

— Ние ходихме при директора на Дома. Ей тъй, за да ни е чиста съвестта.

— При Дирдома? — възкликнах аз.

— Такъв ли му е прякорът? — кой знае защо се зарадва Димуля. — Той решително ни отказа.

— На какво основание? — попита Виктор Макарович.

— Ние, казва, трябва да мислим за репутацията на Дома на културата. За неговото лице!

— Тогава да бяхте дошли при мене!

— Досрамя ни... Дойдохме до Малкия салон, погледнахме през ключалката. Всичко, както преди... И Маргарита Василевна на рояла. Рима заплака и си тръгнахме за вкъщи.

— Как може така? Как може така? — продължаваше да пита Виктор Макарович пред фотографията на стената.

— А след три дни Рима отиде в болницата. И това лепнаха на Володка.

— Кой му го лепна?

— Така стана... Той беше получил двойка на контролното по алгебра. Е, Рима го погълча малко. Както се полага... А в нашия блок много се чува! Един съсед живее тук...

— Зная го — рекох аз.

— На другия ден сутринта казал: „Такива като вашия син във вестниците ги наричат трудни деца“. А вечерта Рима получи пристъп... Не заради Володка, разбира се. Но на него му го лепнаха! Той си върви с чантата по двора, а те подире му: „Разболя майка си, а сега се тревожи!“. Ако нещо се случи, казват: „От компанията на Мандолината!“. Нима той може да отговаря за всички... които се навъртат край него? Чак обидно ти става...

Когато излязохме на улицата, Виктор Макарович ме помоли да го изпратя.

Но по пътя той разговаряше със себе си. Често се спираше, разтриваше прасците на краката си. Дори посядаше на пейките. И продължаваше да разсъждава:

— Чудно нещо! Досрамяло ги... Сякаш съм ги готвил за певци. Добри хора станаха — и прекрасно! Станаха ли добри хора?

— Станаха — отговорих аз.

Но той беше задал въпроса на себе си и на моя отговор не обърна никакво внимание.

— Човек с тройки не бивало да пее! Как можаха да го измислят... Не му вървяла алгебрата, та хайде, зарежи мандолината. Къде е тук логиката?

— Няма логика — тихо отвърнах аз.

— И защо всички мислят, че аз подготвям певци? Гриша Дубовцев стана началник на конструкторско бюро, заслужил деятел на науката. А съобщава за това така, сякаш се извинява, че е станал заслужил деятел, а не заслужил артист на републиката. Макар че от моите ученици все пак един стигна и до заслужил артист... Гордея се!

Изведнъж Виктор Макарович се спря и каза високо:

— Прекрасно, Мишенка! Зная какво трябва да правим.

— Какво? — попитах аз.

— Ще пуснем Володя на нашите отчетни концерти. Нека това бъде сюрприз!

— За Дирдома?

— И за него! Представи си... „Дунавски вълни“! Или, да речем, Гурильовото „Звънче“... Изпълняват мандолина и хор... Великолепно! Нали тембърът на мандолината, Мишенка, е близък до детския глас. Особено в средния регистър. Така-а-а... — Виктор Макарович нищо не отлагаше за после. — Да се върнем обратно! И да му съобщим...

— Аз мога сам да намина.

— Не, аз трябва да направя официална покана!

Изтичахме обратно.

4

Трудно беше да се каже кой се готви за отчетни концерти — аз или мама.

Мама произнасяше на глас фамилните имена на композиторите и названията на песните, стараейки се да ми подсказе как трябва да прозвучат от сцената.

Тя ме караше да пия вечер валерианови капки, та да спя добре и изобщо да сложа в ред нервната си система.

— Нито един годишен счетоводен отчет не ми е струвал толкова напрежение, колкото отчетите на вашия хор! — казваше мама. И също пиеше валерианови капки.

За предстоящите концерти мама редовно напомняше на всички наши познати. И ако се оказеше, че някой е болен или заминава в командировка, тя много се разстройваше.

До телефона лежеше разделен на две половини с червен молив лист хартия. В едната графа пишеше — „Деца“, и другата — „Възрастни“. Мама записваше имената на всички, които трябваше да покани на сутрешния и на вечерния концерт.

— Я да видим баланса! — казваше тя. — Практически всички съм включила!

А след минута тичаше да попълни списъка с нови имена. Заради това мама трябваше час по час да се обръща към администратора на Дома на културата, който разпределяше поканите за концертите.

Мама възнамеряваше да запълни половината салон със своите познати, но все пак предупреждаваше:

— Не повтаряй моите грешки: не гледай към нас. И изобщо не си спомняй, че ние те слушаме. Веднага се поражда натегнатост и неестественост. А това практически проваля всичко! Повярвай на моя опит...

Мама често взема от хората, които ѝ харесват, техни любими думи и изрази. „Практически“ — беше дума на Лукянов. Той обичаше да казва още — „изминат етап“ и кратката дума „работа“.

Аз никога не бях виждал Лукянов, но ми се струваше, че бих го познал, дори ако го срещнех нейде на улицата. Особено ако това се случеше близо до управлението на строителството, където работеше Лукянов. Веднага бих разбрал, че това е той: висок, забързан, никога не поглеждащ назад. И начинът, по който говори, неговите любими изрази също ми бяха добре познати, защото мама има още една интересна особеност: когато разговаря, понякога повтаря последните фрази на своя събеседник. Например, когато обсъждаше с Лукянов по телефона разни финансови въпроси, тя замислено повтаряше последните му мисли: „Значи, вие считате, че това практически е изминат етап?“, „В полза на работата ние трябва да считаме това за изминат етап? Така ли считате?...“.

Повтаряйки след събеседника си последните му думи мама сякаш обмисля верни ли са или не, може ли да се съгласи, или трябва да възрази. С Лукянов мама понякога влизаше в решителен спор. И колкото повече се горещеше, толкова по-често употребяваше негови думи: „Практически вие не сте прав! Ако се мисли каква ще е ползата за работата, ние трябва...“.

Споровете понякога завършваха и с мамина победа. Но тя не ликуваше; уважаваше Лукянов.

— Но какво толкова се вълнуваш? — казах на мама в деня на първия отчетен концерт, на който бяха поканени децата. — Нали аз съм само един обявител...

— Само *обявител* ли? — повтори мама. — Не! На тези концерти ти трябва да докажеш на всички и на себе си, че ти съвсем не си „обявител“, а че си артист!

Навярно тъкмо защото трябваше да доказвам това, мама изпитваше такова голямо нервно напрежение.

— Обърни особено внимание, когато преразказваш съдържанието на песните, които изпълнявате на чужди езици — предупреди ме мама. — Ние трябва да почувстваме, че с твоя помощ пътешествуваме по земното кълбо...

Нашето семейство беше свикнало да пътешества!

А татко се вълнуваше за Мандолината:

— Дано не се провали...

— И Виктор Макарович се безпокои за него — казах аз. — Вие седнете, моля ви, до Димуля!

— Все пак да беше научил малкото и бащиното му име. На нас с майка ти никак не ни е удобно... Нали не сме пели заедно с него в хора!

За да не се измъчва дълго Володка, Виктор Макарович го сложи в началото на програмата. „Дунавски вълни“ беше нашият четвърти номер.

Аз високо нарекох Володка „Владимир“ и „солист“. Той излезе, седна, наведе се над мандолината си, като над дете... И сякаш взе да я приспива.

Още щом се върнах зад кулисите, върху ми налетя Дирдома. Как беше успял за две или три минути да довтаса от ложата до мене и досега не мога да разбера. Видът на Дирдома беше такъв, сякаш току-що беше изпил чаша рибено масло.

— На него... — той посочи към Виктор Макарович, който сякаш плуваше в този момент по Дунав, — на него не мога сега да изкажа... Но в ръцете ти е програмата, която е утвърдена? Къде тук са „Дунавските вълни“? Покажи ми...

— Те са извън програмата — обясних аз.

— А кой е утвърдил това „извън“?

— Мандолината е даровита личност! — казах аз. — Послушайте само как свири...

Има правила за приемане в хора! Има утвърден ред! Аз обясних това на родителите му. А те, значи, през задния вход!

Дирдома имаше навика дълго да втълпява на хората онова, което те отдавна вече са разбрали. Той продължаваше да ми обяснява, че правилата за всички са едни и същи, че не може да има изключения... Провери дали в програмата не е записано още нещо такова, което той да не е чул.

— В нашия двор... — започнах аз.

— Тук не е двор! — крясна Дирдома.

В този момент „Дунавските вълни“ свършиха. Как беше свирил Володка, за съжаление, не можах да чуя. Но по-важно за мене беше другото...

— Слушайте! — пак възкликнах аз.

Знаех, че децата от нашето училище сега ще викат „бис!“ и ще скандират. За това ние твърдо се бяхме уговорили.

Те започнаха да викат... И дори прекалено високо. Някои тропаха с крака, което не беше уговорено.

— Триумф! — казах аз.

Но Дирдома се изпари. Той не искаше да бъде свидетел на нашата победа.

Володка засвири отново... На „бис“ в първата част се изпълняваха само „Дунавски вълни“. А Дирдома нищо не каза на Виктор Макарович за Мандолината. Ни дума... „Значи ние наистина победихме!“ — ликувах аз.

Но през този ден главното не беше това...

Главното беше туй, което чух от Виктор Макарович, когато се връщахме в къщи.

Той беше много уморен. Спираше се по-често от друг път и по-често от друг път разтриваше прасците на краката си.

Вървяхме и мълчахме... Защото всички възторзи относно концерта бях успял да му изкажа още в Дома на културата.

Когато вече стигнахме близо до дома на Виктор Макарович, той изведнъж печално каза:

— Аз съм щастлив.

— Да! Днес ги смаяхме!

— Не е там работата. Чух как Димуля телефонира в болницата на жена си. Не я повикаха. Тогава той помоли сестрата да ѝ предаде, че Володя са го викали на „бис“. Щастлив съм... — Той помълча. И добави: — Но колко много този Мандолина прилича на Димуля! Когато за пръв път дойде на репетиция, ми се стори, че се подмладих с трийсетина години. Стори ми се, че ей сега ще се яви Рима с червена вратовръзка, ще застане до него — и ще запеят!

— Главата му е също такава кръгла — съгласих се аз. — Само че е с коса и без очила. А Дирдома казваше, че *лицето* му не ни подходило. Той счита нашите бележници за наши лица!

— И Пушкин не е могъл да овладее математиката — каза Виктор Макарович. — И какво щеше да стане, ако Пушкин постъпеше в нашия литературен кръжок...

— Дирдома не би го приел! Защото лицето му би могло да развали лицето на Дома на културата...

— И моето лице може да го развали. А по-точно, краката ми — с тъжна усмивка каза Виктор Макарович. — Затова днес аз дирижирах вашия хор за последен път.

Виктор Макарович умееше да показва фокуси и обичаше състезанията... Погледнах го с недоверие.

— За последен път — повтори той.

— Как... за последен?!

— Имаше консилиум — продължи той. — Това е страхотен съвет на докторите! И най-страшното е, когато вземе единодушно решение. Неизлечима болест на краката...

— От какво става?

— Казват, че от пушенето. Но аз никога не съм пушил. Казват, от застоял начин на живот. Но аз цял живот съм се движил. А сега... Не бива да ходя дълго, не бива да стоя дълго прав. Мога да дирижирам седнал...

— Та какво от това? — възкликнах аз. — Та какво от това? Ще ви отличава от всички останали. Вие седите, а те пред вас — прави! Учителят, когато разговаря с ученик, също седи, а ученикът стои прав пред него.

— Но Дирдома счита, че *седящ* диригент на пионерския хор не е за неговия Дом на културата. И мисля, че в дадения случай можем да се съгласим с него. И без туй не съм висок... Ако пък седна на стол, изобщо няма да ме виждат. Така че ела сега с мене в къщи... ще имаме много време — ще поиграем малко шах.

— Но нали можете да оздравеете!

— Доброто ми момче... — каза Виктор Макарович.

— Нали все пак има някакви средства?

— По-малко да стоя прав, да не претоварвам краката си... Преминавам на „седнали игри“. Време е вече: нали влязох в пенсионерска възраст.

„Втурнах се!“ — искаше ми се да го поправа. Защото той винаги твърде стремглаво се движеше.

— А как ще я караме... сега? — попитах аз.

— Ще бъдете „под управлението“ на Маргарита Василевна. Тя ви знае и ви обича.

— Маргарита Василевна? Но и тя също... не е млада.

— Нима й личи? — бавно и с учудване попита той. Аз не отговорих нищо. — Нека тя, като диригент, се прояви още на следващия отчетен концерт! В присъствието на обществеността и на вашите родители. Та те да са спокойни.

— След една седмица?

— А защо да протакаме?

„Не! По-добре той седящ, отколкото тя права!“ — твърдо реших аз в тази минута.

Родителите ми бяха потресени от тази новина не по-малко от мене.

— Той не бива да напуска: такъв талант! — тихо възкликна татко.

— Нима нищо не може да се измисли? — каза мама. И се изправи.

Когато тя произнася тази фраза, ние с татко веднага започваме да вярваме, че ще се намери изход. Безизходни положения мама не признава.

— Аз ще си помисля... — рече тя.

— Много те моля — казах ѝ аз.

— Трябва да докажем, че без него вашият хор не ще може да пее! — решително заяви мама.

Тази фраза ме наведе на една неочаквана и смела мисъл. „Да, ние ще докажем, че без него е невъзможно да пеем! — реших аз. — Нека мама търси свой изход от положението. Но и аз няма да седя със скръстени ръце!“

Планът, който се роди в главата ми, разкрих пред участниците в средната група на нашия хор. Средна група не по качество, а по възраст; в нея влизаха деца от четвърти, пети и шести клас. С представителите на тази възраст ми беше най-лесно да се уговоря. Помалките можеха да не разберат моя план. А по-големите да не го приемат.

Средната група, както и предполагам, веднага ме разбра! Макар планът да беше рискован и опасен...

Веднъж мама беше казала, че децата на моята възраст са много смели, защото нямат опит и още не ги е очукал животът. Мама много иска аз да имам пред вид нейният опит и нейните грешки. Но аз все повече се убеждавам, че ако взема под внимание нейните патила, трудно ще мога да се науча на нещо. „И изобщо — разсъждавах аз — няма да е много благородно, ако един труп върху себе си синини, а друг върху тези синини... върху чуждата, значи, мъка, се учи!“

И ето настъпи този неделен ден.

Възрастните се събраха във фойето на Дома на културата много преди да започне концертът... Родителите и роднините на нашите

хористи бяха много възбудени. Някои майки се целуваха и кой знае защо се поздравяваха.

Дойдоха и бивши участници в нашия хор. Между тях, както можа да ни съобщи Дирдома, имаше и такива, които бяха постигнали твърде много в живота! Например заслужилият артист на републиката, за когото веднъж спомена Виктор Макарович... Фамилното му име беше Наливин. Това име беше известно на всички в нашия град. И затова, когато Дирдома доведе Наливин зад кулисите, всички много се изплашиха.

Само Маргарита Василевна посрещна Наливин мрачно. Той тържествено, с широко разтворени ръце заплава насреща ѝ. Но тя се извърна и едва чуто промърмори:

— Здравейте, Женя.

И след това каза ясно да чуят всички:

— Вече удари първият звънец!

Тя навярно се страхуваше, да не би Наливин да отвлече вниманието ни от предстоящото излизане. „Иска да се покаже!“ — помислих си аз за Маргарита Василевна.

Наливин беше висок и дебел. И беше странно, че от грамадното му тяло се откъсваше и сякаш чуруликаше във въздуха един тънък женски глас. Когато той за пръв път отвори уста, аз дори трепнах и се огледах: стори ми се, че говори някой друг.

— А къде е нашият безценен Виктор Макарович? — попита Наливин. И разпери ръце встрани, готов да го прегърне.

— Той навярно е в салона — бързо-бързо рече Дирдома. — Днес ще дирижира Маргарита Василевна.

— Значи ще се видим с него в антракта? — зачурулика гласът на Наливин. — Боя се само да не почне пак да ме гълчи, както през ония невъзвратими години... — Певецът измери с поглед фигурата си. — Вече ми е трудно да играя млади влюбени: зад креслото не можеш да се скриеш и от балкона не можеш да скочиш!

Той пак се измери с осъдителен поглед.

Аз бях забелязал, че има хора, които сами бързат да кажат на шега за недостатъците си от страх, че други ще направят това сериозно.

Наливин се обръщаше едновременно към целия ни хор. Той правеше това с лекота: беше свикнал, навярно, да споделя

преживяванията си с огромния салон на театъра за опера и балет!

— Напомням: вече удари вторият звънец! — деловито мина край тях и каза Маргарита Василевна.

— Но третия можем и да забавим. Всичко е в наша власт! — отвърна подире ѝ Дирдома.

— В никакъв случай!... — изплашено зачурулика Наливин. — Заради мене! Ако Виктор Макарович научи... А защо той не дойде зад кулисите?

— През антракта ще се видите. В моя кабинет — бързо-бързо обеща Дирдома, сякаш изрече скоропоговорка.

Виктор Макарович седеше на деветия или на десетия ред. Аз мислех, че той иска да покаже на всички, че хорът ще се справи с програмата без всяко въздействие от негова страна. Но аз реших да докажа нещо съвършено противоположно!

Излязох на сцената и като се стараех лицето ми да е колкото може по-открито и приятно, съобщих, че концертът започва, че ще дирижира Маргарита Василевна. Съобщих названието на първата песен и имената на авторите ѝ.

Маргарита Василевна махна ръце и сякаш даде сигнал: „На старт! Внимание... Марш!“.

Групата на малките и групата на по-възрастните се устремиха напред. А средната група малко се позабави на старта и не започна навреме. Затова пък на друго място тя, сякаш се беше изплашила и стремейки се да навакса изпуснатото, започна малко по-раничко, отколкото беше нужно...

Аз наблюдавах всичко това зад кулисите. Но се мъчех да не забелязвам Маргарита Василевна, за да не допусна в себе си жалостиво чувство.

Моят план започна да се осъществява!

После обявих втория номер. И пак се върнах на своя наблюдателен пункт.

Този път всичко започна благополучно. Средната група не изоставаеше... Хоровото многогласие се разливаше из салона. Но когато Маргарита Василевна даде знак за свършване на песента, средната група, която внимателно я гледаше, не забеляза знака и продължи да пее... Песента сякаш стана с опашка.

Когато се върнах на своя наблюдателен пункт за трети път, там вече беше Виктор Макарович... Той се опираше на бастун, който за пръв път видях у него, и ми се стори, че е станал още по-нисък.

— Нима на нищо не съм ви научил за всички тези години? — тихо попита той.

— Вие ни научихте! Но ето че без вас...

Той ме прекъсна:

— В една страна, разказваха ми, имало следната традиция... Главният лекар на болницата непременно го изпращали на продължителна командировка. И ако и без него всичко вървяло така, както когато и той бил там, той се връщал на предишното си място. Ако ли пък макар и нещичко почвало да върви зле, правели го обикновен лекар. Ординатор... Прекрасен обичай!

— Какво искате да кажете?

— Аз ще трябва публично да се извиня пред залата, пред вашите родители... пред Маргарита Василевна...

При тия думи аз го прекъснах:

— За нищо на света! Аз няма да ви пусна!

Третата песен отиваше към края си... Знаех, че средната група готви на Маргарита Василевна нов сюрприз.

— Една минутка!... — казах аз на Виктор Макарович. И заех такава поза, че средната група да ми обърне внимание. Но тя се готвеше... И не гледаше към мен.

В следващия миг Виктор Макарович побледня. И още по-тежко се опря на бастуна, защото на сцената успешно продължаваше да се осъществява моят замисъл.

Не знаех как да постъпя... Но вероятно мама е права, когато казва, че няма безизходни положения. Изведнъж измислих!

Третата песен вече свърши. А аз не се появявах на сцената... Бързо надрасках с молив на едно парче вестникарска хартия: „Деца! Свършвайте!“.

Когато излязох на сцената, някой заръкопляска. Навярно от дългото чакане нервите не издържаха. Може би бяха моите родители?...

— Вече постъпват заявки... от салона! — обявих аз така високо, както никога още не бях обявявал нито един номер. — Аз предавам тази молба на хора. Тя, разбира се, ще бъде изпълнена!

На последните думи наблегнах особено силно. И предадох бележката... Но не на Маргарита Василевна, както би трябвало, а на моя съученик Льошка, който беше главният ми съюзник в средната група.

Като се върнах зад кулисите, казах на Виктор Макарович:

— Сега всичко ще е наред.

Той не ми повярва и почна внимателно да слуша и да мърда устни: знаеше целия ни репертоар наизуст. Аз също се заслушах... Особено в средната група. Макар че можеше вече да не се тревожа: молбата на приятеля за Льошка беше закон!

— Какво значи това? — попита Виктор Макарович.

Мама ме моли да не повтарям в живота нейните грешки. И аз не ги повтарях... Аз въобще не бях уверен грешка ли беше моят план. Просто не можех да допусна Виктор Макарович да... И шепнешком му обясних всичко.

— Значи ти си направил това? — бавно рече той. — Моето добро момче?

— Ние не искахме да се разделяме с вас!

В този момент песента свърши. Аз излязох на сцената с лице, което, мисля, беше не така открито и приятно, както обикновено. А когато се върнах зад кулисите, Виктор Макарович вече го нямаше.

В антракта хукнах да го търся. Но през цялото време ме задържаха ръкостискания и похвали. Почти всички ми казваха „браво“. Но всеки го казваше различно...

„Браво на тебе!“ — възкликваше един. „Е, днес — bravo на тебе!“ — потупваше ме по рамото втори. „Браво, bravo, но помни, че има още цяла една част!“ — предупреждаваше ме трети.

— На вас с Мандолината, струва ми се, ви беше най-трудно: и двамата бяхте солисти — каза татко. — Но та-талантливи солисти.

— Само не повтаряй моята грешка: не се изчерпвай напълно още в *първата* част! — предупреди ме мама. — Защото именно в края на втората ще преразказваш съдържанието на чуждите песни! Моля те! Постарай се да нюансираш спецификата на всяка страна... — И като притисна ухото ми до устните си, мама попита: — А какво ставаше там... в началото?

— Нищо не съм забелязал! — отговорих аз.

— Значи Маргарита Василевна беше права: У тебе не всичко е както трябва със слуха и чувството за ритъм.

Във фойето, в бюфета и в салона не намерих Виктор Макарович... Затова пък срещнах Димуля. Той търкаше с кърпичка добрата си кръгла глава и нещо търсеше.

— Как бих могъл да позвъня... на Рима? — попита той.

— Телефон има при директора!

— Миналия път звъних оттам. Но сега при него...

— Долу, до касата има автомат! — прекъснах го аз. Защото в тази минута си спомних, че Дирдома беше обещал на Наливни среща с Виктор Макарович в кабинета си.

И хукнах натам.

Наливни още го нямаше. Виктор Макарович, Маргарита Василевна и Дирдома стояха посред кабинета. Мъжете нервничеха, а Маргарита Василевна само оправяше огромния кичур на тила.

— Влез, Миша, влез — повика ме Виктор Макарович, когато откряхнах вратата. Струва ми се, че за пръв път той не ме нарече Мишенка.

И Дирдома също, стори ми се, с нетърпение ме чакаше.

— Аз съм убеден, че това безобразие в началото... не стана случайно! — каза Дирдома. — Това беше опит да се провали нашият преглед. Нищо подобно по-рано, до появяването на вашата... или на вашия Мандолина не е ставало! Казват, че той родната си майка пратил в болницата. А сега ще прати и нашия хор.

— Володя тук няма никаква вина. За всичко съм виновен аз...

Дирдома сякаш пак изпи чаша рибено масло:

— Ти?

Маргарита Василевна все така бавно, както слагаше в ред огромния си кичур на тила рече:

— Защо някой трябва да поеме вината върху себе си? Всичко беше естествено: децата не са свикнали с мене. И се вълнувах.

Аз исках да възразя. Но Виктор Макарович ме дръпна за ръката.

В тази минута от приемната се донесе чуруликацият глас на Наливни:

— Дирекцията е налице?

Дирдома веднага изпи рибеното масло с чаша плодов сок.

Още от прага Наливни се спусна към слабикия Виктор Макарович, затули го с тялото си.

— Фотограф да имаше тук! Фотограф!... — със сладникав глас възкликна Дирдома.

След това Наливни почна да прегръща мене, после Дирдома. Когато прегръдките свършиха, забелязах, че ние, мъжете, бяхме останали сами: Маргарита Василевна незабелязано беше излязла.

— Десетилетия изтекоха като миг — разтваряше ръце Наливин. — И ето днес ме върнаха в невъзвратимото време на детството. Само че вече ей такъв... — Той пак се изгледа с критичен поглед, сякаш изпреварваше в това отношение Виктор Макарович. — Повярвайте, учителю, това не е от преяждане, а от неправилна обмяна на веществата! За болест нали не съдят човека...

— Победителите изобщо не ги съдят — каза Виктор Макарович. — Щастлив съм, че ти си знаменит и заслужено заслужил!

— Но за това и вие имате заслуга — отговори Наливин. — Защото вие ме открихте... — Той погали гърлото си. — Ако не бяхте вие!... Вие пръв чухте моята увертюра. Моята прелюдия... А сега вече завесата се спуска.

— Ти нещо си се побъркал! — весело възкликна Виктор Макарович. — И Карузо е бил пълен! А Джили?

— Лекарите ме съветват да премина към концертите. А може би и на педагогическа работа.

— И ти ли се занимаваш с... лекари?

— Какво ми носи утрешният ден?^[1] — изпя Наливин.

Дирдома изръкопляска.

— Е, гласът ти е абсолютно здрав! — зарадва се Виктор Макарович.

— Уви... Вечният конфликт между форма и съдържание. Макар че у вас няма никакъв конфликт: вие сте в образцова форма. — Той с добродушна завист огледа слабикия Виктор Макарович. — Общуването с тях не ви дава да стареете! — Наливни посочи с пръст към мене. — А сега аз би трябвало да пея бас! Или в краен случай баритон... — Той се огледа и пак зачурулика: — Вас, учителю, днес ви нямаше на сцената! — Дирдома почна вторачено да се рови в книгата. — Впрочем къде е нашата неустрашима Маргарита Василевна? — Наливин огледа кабинета.

— Тя не е виновна — твърдо казах аз.

Виктор Макарович пак ме дръпна за ръката.

— Аз винаги съм се възхищавал, учителю, че вие толкова години сте... сред този бушуващ океан! — Наливин посочи към мене. — Аз един ден не бих издържал.

— Как тогава възнамеряваш да преминеш на педагогическа работа?

— Ще уча вокал. Само вокал... А вашето призвание е целият техен свят! — Наливин пак ме посочи с мекия си пръст.

Дирдома съвсем потъна в книжата. „Има хора, които възприемат чуждия успех като голямо лично нещастие!“ — беше казала веднъж мама. Не знаей дали Дирдома беше такъв човек, но авторитетът и успехите на Виктор Макарович го дразнеха. Отдавна вече бях забелязал това.

— И изведнъж днеска напуснахте поста — продължи Наливин. — Защо?

— Краката, Женечка... Все същата неправилна обмяна, която времето произвежда: здраве за болест. И аз също ще трябва да потърся ново място в живота.

— То е само тук, в този Дом! — уверено заяви Наливин. — Сред тях! — За кой ли вече път той посочи с пръст към мене. — Без вас Домът на културата ще изгуби първата дума в името си: ще престане да бъде дом. Поне за тях!

При тия думи аз изръкоплясках.

— Маргарита Василевна по образование е диригент. И педагог по призвание — каза ясно Виктор Макарович. — До известна степен аз препречвах пътя ѝ. Сега тя бързо ще намери с *тях* общ език! — Той също посочи към мен.

Аз приличах на експонат, който са донесли на урок или на лекция.

— Тя притежава *този* талант — уверено завърши Виктор Макарович.

— Пък аз не! — призна си Наливин. — Но тя няма да играе с тях на „прескочици“, няма да им показва фокуси... Помните ли как ви прескачах?

[\[1\]](#) Что день грядущий мне готовит? — стих от операта „Евгений Онегин“. — Бел.ред. [↑](#)

След час, час и половина ние с Виктор Макарович, както винаги без да бързаме, се връщаме в къщи. Родителите ми сметнаха, че не бива да ни разделят в такава вечер и след концерта си отидоха с Димуля и Мандолината.

— Ние искахме всичко да си е както до сега — обясних по пътя на Виктор Макарович. — Вие да си останете главен диригент — седнал или прав... Ние само това искахме!

— Първо, има средства, които могат да погубят благородната цел... — бавно каза Виктор Макарович. — Запомни това за цял живот. За да не ти кажат един ден, че „пътят за ада е постлан с добри намерения“. А второ... — Той така сниши гласа си, че аз едва го чух: — Второ, аз обичах Маргарита Василевна.

— Нея? — Аз се спрях от изненада. — Навярно... отдавна, отдавна? Когато още сте били млад?

— Не е важно *кога* е било. Важното е, че е *било*.

— И мина ли?

— Мина — не значи изчезна, Мишенка. Това, първо. А второ... Днес май взех да слагам всяко нещо на мястото му? Изглежда, защото ти задаваш премного въпроси.

И все пак аз се осмелих да кажа шепнешком:

— А защо... не се оженихте за нея?

— Бяха го направили преди мене.

— А тя... вас?...

— Тя обичаше да работи с мене. И ако трябва да го кажем с думите на Дирдома, не помисли за собственото си творческо *лице*. Сега най-последно... Това до известна степен беше мой дълг.

— Може би вие напускате заради това?

— Заради „неправилната обмяна“... Но всяко зло за добро, както казват. Разбери: тя беше в живота ми цяла епоха. Ти ще кажеш: минала епоха. Но минало и забранено са две различни неща. Изобщо винаги е по-добре да помниш, отколкото да забравяш, Мишенка. Лошото

понякога може и да се зачеркне... Но доброто... — Той помълча, разтри крака си. — Оня, който не помни вчерашното, ще забрави и днешното... А всъщност завчера и вдругиден са неотделими в живота!

Виктор Макарович явно беше уморен. Но ми се стори не от това, че го боляха краката, а от мислите си. Поседнахме.

— Ако от една книга, Мишенка, изхвърлят прочетените страници и глави, цялата книга ще се разсипе. Впрочем, да се върнем към Дома на културата... — каза той. А пък се върна към Маргарита Василевна: — Колко черна работа поемаше тя върху себе си! А лаврите главно бяха за хора и за мене. Казват, че в един от най-страшните кръгове на ада... същия, пътят към който е постлан с твоите рухнали намерения, попадат „предателите на своите благодетели“. Тоест хора, които не помнят доброто. Нека не бъдем от тях, Мишенка!

— Нека!... Аз например вас никога няма да ви забравя!

— Благодаря ти... Споменът може да удължи човешкия живот. Разбираш ли? Дори угасващият или отдавна угасналият...

Помълчахме. После аз казах:

— А моята майка помни всички дати в живота на нашите роднини и познати. И поздравява всички. Дори ѝ се смея.

— А какво смешно има в това?

— Да помниш всичко и всички ли?... Та човек трябва да има такъв склад! — Аз се почуках с пръст по главата.

— Паметта не е склад и не е хранилище — възрази Виктор Макарович. — Тя е светилище... Извини ме за голямата дума.

Пак помълчахме.

— Добре че Дирдома не знае нищо за *това* — казах аз. — Че инак не би назначил Маргарита Василевна за диригент... с такова удоволствие де...

— Може би.

— А деца никога ли не сте имали? — попитах аз.

— Цял живот бях такъв многодетен баща в нашия Дом на културата, че някак не успях да си създам свой дом... А Маргарита Василевна се разплака, когато разбра, че трябва да напусна.

— Разплака ли се? Тя? Не мога да си го представя.

— Толкоз по-скъпо за мене е това събитие!

Станахме от пейката и тръгнахме нататък.

— Но кой ще помогне на *мене* да намеря... както се казва, ново място в живота? — без да отправя въпроса към някого, каза Виктор Макарович.

Тъкмо една от забележителните особености на майка ми е умението ѝ да намира онова, което другите вече не се надяват, че ще могат да намерят: да достави някакво много рядко лекарство, или да занесе на приятели книга, издадена преди четиридесет години, или да открие болярски костюми за самодейни спектакли, макар в града изобщо никога да не се даваха представления за боляри. Тя може да поправи бушоните вечер, когато всички вече са се приготвили да стоят на тъмно, защото работният ден на монтьора е свършил.

— Намерих изход от положението! — след няколко дни рече мама.

Ние с татко затаихме дъх.

— Спомних си, че в Дома на културата „Хоризонт“ имаше детски ансамбъл. В него влизаха и хорът, и хореографската труппа, и струнният оркестър. А в ансамбъла освен диригенти, балетмайстори и други, имаше и художествен ръководител. Той обединяваше всички. Помните ли?

Ние с татко не си спомняхме, защото тогава мама се беше увлякла по драматическия кръжок и никакви други самодейни колективи не ни интересуваха. Албумът „Мама в роли“ се отнасяше тъкмо за това време.

— Та ето... ние с Лукянов обмислихме как да учредим такава длъжност и в нашия Дом на културата! Дирдома вече знае... Защото трябва да подготви някои и други книжа. Аз дори и името на ансамбъла измислих: „Запламтете като огньове!“... Лукянов го одобри. Разбира се, въпросът не е в името. Трябва да прокараме щатна единица! Аз обясних на Лукянов, че това е нужно „за работата“. Той бързо изучи въпроса и каза, че „практически това е възможно“. Художествен ръководител на ансамбъла „Запламтете като огньове!“... Звучи добре, нали? Хайде, Миша, излез и обяви!

Аз заставах посред стаята, направих лицето си открито и приятно и казах високо:

— Започваме концерта на ансамбъла „Запламтете като огньове!...“. Художествен ръководител — Виктор Макарович Караваев! Диригент — Маргарита Василевна... Не помня фамилното й име.

— Все едно, прозвуча много ефектно — каза мама. — Да, нашият Лукянов е умна глава! Веднага влезе в контакт с профсъюзите. Постави всичко на делова основа. Мисля, че след петнайсетина дни нашият проект ще се осъществи.

— Аз бях сигурен, че мама ще намери изход — каза баща ми. — Щом трябва да се *помогне*, за нея не съществуват непреодолими джунгли и лабиринти!

Когато мама успее за пореден път да „поправи бушоните“ (така у дома се наричат всички мамини действия, свързани с поправка, помощ и намиране на разни неща), баща ми винаги сияе от радост. Той е щастлив и защото мама е поправила нещо, помогнала е на някого, но най-вече, струва ми се, защото мама пак се е проявила като даровита личност, с което той толкова се гордее.

— Само не повтаряй моята стара грешка: не разказвай за това на Виктор Макарович преди да му дойде времето — продължаваше мама. — Знаеш, че съм суеверна!

— А на мене ми се струва, че трябва да му се каже — възрази татко. — Нека знае, че някой мисли за него, че някой се грижи... Сам по себе си този факт ще му бъде приятен. За него са важни не само резултатите от нашите усилия, но и нашите намерения. Той разбира, че резултатите могат и да не зависят от нас...

— Разправят, че пътят за ада бил постлан с добри намерения! — казах аз.

— Това е, когато добрите намерения не се осъществяват с добри средства — отговори баща ми.

— Тъкмо това се случи...

— Кога? — учуди се баща ми.

Не отговорих на въпроса му. Вместо това възкликнах:

— Още сега трябва да съобщим на Виктор Макарович! За да не страда ни един час повече. Мама и Лукянов ще постигнат целта си. Аз съм абсолютно сигурен!

— И аз — каза татко.

Виктор Макарович не беше у дома си. На вратата беше забодена бележка: „У Димуля съм“. Значи, той чака някого...

Не някого, а само мене! Защото само аз знаех, че Димуля го наричат Димуля.

Хукнах обратно към къщи. Нали Димуля, Рима и Мандолината живееха в съседния вход.

Вратата ми отвори Володка.

Той само дето не припадна от радост, като ме видя. Погледна ме така, сякаш бях идвал при него всеки ден по същото време. А видът ми навярно е бил толкова тържествен, така съм горял от нетърпение по-скоро да разкажа на всички мамината новина, че Володка попита:

— Какво става с теб?

— Нищо... Сега ще разбереш!

— Ела — каза той. — Гладен ли си? — и тръгна към кухнята.

— Накъде се запъти? — извиках аз. — Първо чуй какво ще ти кажа...

— Почакай малко, че ще загори...

Мандолината беше момче къщовник.

Пред първия преглед той много се вълнуваше, разбира се, но все пак забеляза, че на Льошка от средната група копчето на куртката му е скъсано.

— Искаш ли да го зашия? — попита той.

— А конец и игла?

— Ще се намерят.

Оказа се, че у Маргарита Василевна наистина имало и едното, и другото.

— А копче? — попита Льошка.

— Ще скъсаме от задния джоб на панталоните. Там никой няма да го види.

Той го откъсна и го заши.

Когато разказах тази случка на мама, тя каза:

— Значи в бъдещото си семейство той ще играе същите две роли, които аз изпълнявам в нашето.

— Кой две? — попитах аз.

— На мъж и на жена.

Володка не обичаше възклицанията и суетата. Когато в деня на концерта го извикаха на „бис“, той излезе така, сякаш децата от нашето училище не си деряха гърлата и не се пръскаха от възторг. Сякаш той беше сам с мандолината си. Седна, пак се приведе над нея, като над дете, и за втори път засвири „Дунавски вълни“...

Разбира се, не му казах, че нашето училище изпълняваше обещанието, което ми даде. Той не би ми простил това...

Искаше ми се в момента, когато съобщя моята новина, всички да са събрани наедно. Затова почаках в коридора, докато Володка се появи с огромна тенджерата в ръце.

— Ще ядем супа — каза той. — Гладен ли си?

— Сега няма да ви е до ядене. И до супа! — отвърнах из. — Виж, да имаше шампанско!...

Володка ме погледна с недоумение.

— Потрай! Сегичка ще разбереш! — казах аз. Макар да знаех, че Мандолината беше много търпелив и можеше да чака колкото си щеш.

Влязохме в стаята... Виктор Макарович и Димуля играеха шах на дивана.

— Мишенка! — възкликна Виктор Макарович. — Тъкмо печеля.

— Поне веднъж да можех да не загубя... — с досада, като поглаждаше кръглата си глава, каза Димуля.

— Днеска всички ние победихме! — казах аз.

— Кого? — попита Виктор Макарович.

— И вашият консилиум... И Дирдома!

— Какво имаш предвид?

— Ще бъде създаден ансамбълът „Запламтете като огньове!...“. И този ансамбъл ще има художествен ръководител. Отгатнете *кой*? На снимката ние виждаме сега *неговия* гръб! — Всички впериха поглед във фотографията. А аз продължих: — Художественият ръководител не трябва да седи и не трябва да стои прав — той трябва само да ръководи!

Володка остави тенджерата на масата така тежко, че аз разбрах: моята новина му беше направила впечатление.

— Остава само да се издейства щатна единица. Ще действат Лукянов и моята майка. Така че може да не се съмняваме!

Всички мълчаха.

— А Маргарита Василевна ще дирижира... — казах аз.

И в този момент разбрах, че поговорката „Планина се смъкна от гърба ми“ е много вярна. Виктор Макарович стана, изправи се.

— Ако е така... — каза той. — Ако е така...

И започна да ходи из стаята. А аз вървях след него и му обяснявах, че щом Лукянов и мама се заловят за нещо, можем да сме абсолютно спокойни.

— Колко е хубаво! Колко е хубаво!... — повтаряше Димуля. — Значи и Володя ще остане... А то директорът казва: „Когато поправиш тройките по математика, тогава ще свириш...“. Ами ако никога не ги поправи?

— Не е там работата — измърмори под носа си Мандолината.

— Аз съм ти баща... За тебе се радвам... Трябва да позвъним на Рима. Да ѝ разкажем...

Той стана от дивана.

— Супата ще изстине — спря го Мандолината.

— Къщовник ти е момчето! — похвали го Виктор Макарович. Искаше му се да говори на хората приятни неща.

— Ако сме обективни... — започна Димуля.

Володка веднага тръгна за нещо към кухнята.

— Много е грижовен! — повтори Виктор Макарович.

— Майка му често е в болницата. Така че се налага...

— А сега нека Рима... — започнах аз. И спрях.

— ... Григоревна — подсказа ми Димуля.

— Нека Рима Григоревна разкаже на този ваш съсед... Нека лично му разкаже! Тогава всички в двора...

— Тя му каза. А той ѝ отговори: „Какво друго може да каже една майка за сина си!“. Дори припомни някаква стара притча. В тази притча синът в старанието си да докаже на една жестока девойка любовта си, изтръгнал сърцето на майка си. От гърдта ѝ. Тича с него, спъва се, пада... А сърцето пита: „Синко, много ли те заболя?“.

— До каква степен понякога хората умеят да виждат в другите само това, което искат да видят! — каза Виктор Макарович. — И статии вадят в своя подкрепа, и стари притчи...

— Аз мисля, че те просто не обичат музиката. Мандолината ги дразни... Не Володка, а инструментът — стеснително се съгласи Димуля.

Той махна с ръка и отиде в коридора да позвъни по телефона.

Володка веднага се върна. И разля супата по чиниите.

Когато човек се вълнува, няма апетит... На Мандолината му беше неудобно да ни напомня, че супата изстива. А ние с Виктор Макарович стояхме и гледахме снимката, на която Дима и Рима пееха.

— Почти за всички тях това беше нещо като игра... — неочаквано каза Виктор Макарович. — Но аз винаги съм си мислил: човек, който обича песните, не може да бъде зъл човек. Това за мене беше главното... Хайде и ние да поиграем! Защото всичко е добре, което завършва добре. Ей сега ще се върне Димуля и тогава...

Димуля се върна и каза, че дежурната сестра вече е тръгнала към стаята на Рима с радостното съобщение.

— Предлагам да изнесем концерт — каза Виктор Макарович. — И всеки да изпълнява привичната за него роля. Ти, Мишенка, ще обявиш. Аз ще дирижирам, Димуля ще пее както някога, а Володя ще свири на мандолината... — Той се обърна към Володка и баща му: — Вие сигурно сте изпълнявали нещичко заедно?

— Изпълнявали сме... — призна Димуля. — Ние с Римочка на два гласа, а Володя акомпанираше. Но ей тъй... за себе си.

— А какво пеехте?

— Спомняхме си репертоара на нашия хор. Гурильовото „Звънче“ например...

— Чудесно! Володя, вземай мандолината! — Володка я взе. — Мишенка, на авансцената!

За втори път през този ден ми предлагаха да се държа в къщи като на концерт.

„Дали ще доставяш радост на един човек или на цяла зала — няма голяма разлика. Стига да има, Мишенка, радост... — беше ми обяснил веднъж Виктор Макарович. — Истинският артист никога няма да се откаже да излезе на сцената само за това, че не са се събрали достатъчно хора. Дори ако са дошли само неколцина зрители, той ще излезе на сцената. Та те не са виновни!“

Пред мене бяха трима зрители и същевременно трима участници. Направих лицето си още по-приятно и открито, отколкото днес у дома. И обях:

— Композитор Гурильов... „Звънчето“!

Виктор Макарович истински, като на концерт, замахна с ръце. Володка се приведе над мандолината си и почна да я приспива.

Димуля запя със свенлив, нежен глас:

*Моноotonно звънчето звъни,
и по пътя лек прах се извива...*

Аз местех погледа си от снимката към Димуля. Обичам с помощта на снимките да наблюдавам как с годините се менят лицата на хората. Но изразът на лицата почти не се мени с годините. Поне на Димуля характерът си беше останал същият...

След като ми стана ясно, че Виктор Макарович няма да ни напусне, аз обикнах Маргарита Василевна. И тя, струва ми се, ме обикна. Защото знаеше, че моята майка си е спомнила за Дома на културата „Хоризонт“, в който имаше детски ансамбъл и художествен ръководител.

По-рано не можех да си представя добре как Маргарита Василевна разговаря на обикновени човешки теми. В мое присъствие тя произнасяше само ония фрази, които имаха непосредствено отношение към репетициите или концертите: „Можем ли да започваме, Виктор Макарович?“, „Ти, Миша, произнасяш името на Мусоргски така, сякаш ти е другар от училището. Никакво благоговение... С гениите не бива да се отнасяме така!“.

И изведнъж тя от време на време почна да се усмихва, нещо, което по-рано почти никога не бях виждал. А веднъж дори ме подръпна за косата. Аз наведох глава, та да ѝ е по-удобно да ме подръпва. Такова удоволствие беше за мене!

— Ама че хитро си го измислил да провалиш моя дебют! — каза тя. — Значи обичаш Виктор Макарович?

— Ние *всички* го обичаме — отговорих аз и внимателно я погледнах. — А? Нима не е така?...

Но тя пак стана, както се казва, непроницаема.

... Този ден имахме репетиция за концерта „Прелистваме страници от опери!...“. Тази програма я измисли Маргарита Василевна. Нашите деца ставаха ту крепостни момичета от „Евгений Онегин“, ту ловци от операта „Вълшебният стрелец“, ту свита на грузинския княз от „Демон“, ту казаци от „Тихият Дон“.

Нашият хор беше изпълнявал всички тези песни и по-рано, когато дирижираше Виктор Макарович. Но Маргарита Василевна ги

обедини всички в отделна програма. И измисли пояснителен текст, който аз трябваше да казвам.

Маргарита Василевна ни обясняваше, че според нея няма професия „певец“, а има професия „артист“. Само артистът притежава дарбата да се превъплъщава, дарба, която всички участници в нашия хор трябва да притежават.

— Има и не артисти, а изпълнители на арии. Ние не трябва да ги вземаме за пример — убеждаваше ни Маргарита Василевна.

Откакто Виктор Макарович напусна хора, тя постоянно се позоваваше на него, цитираше неща, които той е казвал преди трийсет години, преди двайсет години и съвсем наскоро.

— Представете си, че ни слуша Виктор Макарович! — възкликваше тя.

Децата си представяха и Маргарита Василевна ги хвалеше:

— Ето на... Съвсем друго нещо е. Чувствате ли?

„Навярно по-рано тя просто не е искала да отвлича вниманието ни от Виктор Макарович — мислех си аз. — И затова се държеше незабележимо. Излиза, че наистина той малко ѝ е преграждал пътя.“

Особено внимание Маргарита Василевна отделяше на средната група. Тя дори изказа мнението, че Льошка може понякога да пее соло.

— Ето, видиш ли — казах аз на Льошка. — Колко хубаво стана, че не запяхте навреме на прегледа!...

— Какво ще кажеш, да си призная ли? — отговори ми Льошка.

— Аз вече си признах. Така че пей абсолютно спокойно!

Ние с Маргарита Василевна имяхме хубаво настроение: чакахме художествения ръководител.

Маргарита Василевна искаше програмата на репетициите да изглежда точно така, както на концерт. Затова аз излизах на авансцената, обявявах номерата и изговарях обяснителния текст. Когато обявих „Нощ“ от операта „Демон“ на Рубинщайн и казах всичко, което трябваше да кажа за поемата на Лермонтов, която е „легнала в основата“, в Малкия салон се появи Дирдома.

— Дойдох да ви съобщя една извънредно приятна новина! — започна той. Изплаши се, че ние не сме го разбрали, и поясни: — Ако перифразираме репликата на градоначалника от комедията „Ревизор“. — После гордо ни огледа всички: — Току-що подписах заповед за

създаването на ансамбъла „Запламтете като огньове!...“. Той органично ще включи вас, цялата наша хореография и оркестъра.

— Ура! — извиках аз. Последва ме средната група.

— Вие сте на репетиция! — рече Маргарита Василевна и погледна към мене.

— Продължавайте работата си — каза Дирдома. И си отиде.

— Маргарита Василевна, разрешете ми да изляза — казах аз.

— Но репетицията не е свършила.

— Трябва да изляза. Извинете, моля...

Тя си даде вид, че е много учудена.

Излязох от Малкия салон и хукнах по коридора. Долу, до касата, имаше телефон... Трябваше да съобщя на Виктор Макарович, че сме победили!

Когато дотичах до таблото за заповедите, поспрях се и останах като закован...

В центъра на таблото беше окачена новата заповед до Дома на културата. В нея се съобщаваше, че се създава пионерски ансамбъл „Запламтете като огньове!...“.

А на втория абзац беше написано: „За художествен ръководител се утвърждава Евгений Аркадиевич Наливни, заслужил артист на републиката“.

— Ти май заспа, а? — попита ме чистачката, която метеше коридора.

За десети или двайсети път препрочитах втория абзац на заповедта. Не може да се каже, че не вярвах на очите си... Не вярвах на друго, че някой е могъл да го напише и друг някой да го препише на пишеща машина и да го окачи в коридора.

„Как може така? — питах се аз. — Как може така!“

Без разрешение влязох в кабинета. Дирдома разглеждаше афишите, закачени по стената.

— Художествен ръководител би трябвало да бъде Виктор Макарович... — казах аз. — Нали беше решено!

— Решено от кого? — попита спокойно Дирдома.

— За това знаеха всички. И мама и аз...

— Вие с майка си? — разсмя се Дирдома. — Вие ли назначихте художествения ръководител? На какво основание?...

— Виктор Макарович целия си живот... Той четиридесет години...

— Трудовият стаж още не е всичко — отговори Дирдома. — Трябва да изхождаме от интересите на Дома на културата. Заслужил артист, известен в целия град певец идва при децата! Да ръководи нашия ансамбъл!... Нима не разбираш, че е прекрасно? За афиширането, за лицето на нашия Дом, за зрителите...

— Това е невъзможно — казах аз.

— Тоест как така... невъзможно? В коридора е окачена заповед.

— А Наливин? Нима той се съгласи?

— Аз му обясних. И той разбра. За разлика от тебе... Изкуството е жестоко нещо.

— Вие сте жестоко нещо! — казах аз.

Дирдома се изплаши. Навярно лицето ми е било едно такова... Той нищо не отговори, не ме изгони от стаята.

— Но нали Наливин каза, че не иска да работи с деца. Чух го с ушите си...

— Той се пошегува. Кой не обича децата? Ти разбери... Виктор Макарович е изминат етап. Бъдещето е на Наливин!

— Защото е заслужил ли?...

— Заслужено заслужил! Както каза Виктор Макарович, когото аз уважавам не по-малко, отколкото ти. При това и млад! Или, както се казва, перспективен. С такова име нашият огън ще пламти много по-високо и по-ярко.

Много доволен от последната си фраза, Дирдома сякаш изпи чаша нектар и почна да се усмихва.

— Но Наливин имаше намерение да отиде там, дето учат... вокал. Аз сам чух.

— За наше щастие там нямаше вакантно място!

— А Лукянов?

— Откъде познаваш ти Лукянов? — Дирдома внимателно ме погледна.

— И той ли се съгласи?

— Той винаги изхожда от интересите на *работата*. А ти откъде го познаваш?

Струваше ми се, че не бива да се бавя, че е скъпа всяка минута. Сякаш се касаеше за спасяването на тежко болен. „Трябва да намеря

мама и татко! Незабавно!...“ реших аз. И изскочих от кабинета.

Счетоводството се намираше на втория етаж в управлението на строителството, а баща ми работеше на третия. Но аз не само затова реших първо да изтичам при мама. Просто знаех, че тя няма да се обърка и ще намери изход от положението. И после... в трудни минути мама винаги умее да се държи. „Да се стегне“, както казва баща ми.

„Не може да бъде! — разсъждавах по пътя аз. — Мама измисли всичко това, та Виктор Макарович... да си остане, да не се разделя с нас. Нима Наливин ще може? Но той се съгласил! А Виктор Макарович намери, че гласът му е в ред... Наливин сам казваше. Наричаше го учителю... Той навярно не знае, че в ада попадат «предателите на своите благодетели». Хората, които не помнят доброто... Но не е там работата! Трябва да се поправи... Докато Виктор Макарович не е научил!“

Беше нужен пропуск. Взах да звъня отдолу... Но телефонът на счетоводството, то се знае, беше зает.

И изведнъж видях мама. Тя вървеше, сякаш нищо не беше станало, стиснала в ръка пакет книга.

— Какво се е случило? — попита тя, предварително готова да посрещне всякаква вест.

— Окачиха заповед! Дирдома я написал... Художествен ръководител ще бъде Наливин!

— Какво? Какво?

— Наливин... Той се съгласил! Дирдома му обяснил, че това е добре за афиширането. А Виктор Макарович... ние го излъгахме!

— Не повтаряй моите обичайни грешки. Не се паникьосвай предварително!

Всъщност мама никога не изпадаше в паника. Просто напоследък тя все по-често почна да си приписва неща, които аз според нея не трябваше да правя. На мама ѝ се струва, че аз по-бързо ще разбера, ако зная, че тя е изпитала тези грешки на собствения си гръб и сама се е убедила в техните ужасни последици.

— Трябва да идем при Лукянов — каза мама. — При него има съвещание. Но това няма значение. Да вървим... Ти ще кажеш своето мнение от името на хора!

— Да вземем и татко.

— Той ще се развълнува. А впрочем...

Баща ми местеше поглед от мама към мене, сякаш питаше: „Вярно ли е това?“.

— А Лукянов нима не е знаел? — вече на глас попита татко. — Ти не му ли говори за Виктор Макарович?

— Говорих му... Но не наблегнах на това. Познавам Лукянов. Той си има принципи. Щатното място трябваше да се издейства не за определен човек, още повече човек пред пенсиониране, а за работата. Но пък и друга кандидатура нямаше!

— Да идем при него! — решително заяви баща ми. И тръгна напред, макар обикновено в такива случаи да ни водеше мама.

При Лукянов продължаваше съвещанието.

— Аз ще надзърна... — каза татко.

Секретарката с две ръце сякаш се защитаваше от него.

— Е, това вече на ваша отговорност!

След минута Лукянов излезе от приемната.

Както и предполагах, той беше висок, енергичен. Лицето му беше не просто приятно и открито, като моето на концертите, но и красиво. И мъжествено.

— Какво има? — без да поздрави, попита той.

— Трябва да ви разкажем... — започна мама.

— Бързо ли е?

— Да! — казах аз.

Той ме погледна с учудване, но дори не попита кой съм.

— Казвайте!

Той разтвори вратата срещу кабинета си.

— За какво се отнася?

— За художествения ръководител на ансамбъла — каза мама.

— Този въпрос е решен положително.

— Там е работата, че не е решен!

— Как не е? Единицата е утвърдена.

— Но персоналното назначение... е неправилно — продължи мама. — Утвърден е не Виктор Макарович, а друг човек.

— Е, в такива детайли не мога да вниквам...

В този момент стана нещо изненадващо: татко повиши глас.

— Не, вие прекрасно знаете, че всеки проект, всяка машина се състои от детайли. И вие постоянно вниквате... Но и художествената творба, и човешкият живот — всичко, всичко се състои от детайли.

— Директорът на Дома ми съобщи вчера, че Виктор Макарович сам решил да си почине. Че лекарите му забранили...

— Дебитът с кредита явно не се покрива! Той ви е излъгал — каза мама.

Баща ми отмести мастилницата на масата:

— Същият този директор на Дома казал, че Виктор Макарович е вече „изминат етап“. Това е *ваш* любим израз. Но човек не може да бъде изминат етап! — Баща ми решително върна мастилницата на предишното ѝ място. — И изобщо аз трябва да кажа... Какво значи това „изминат етап“? И нашият живот — моят, вашият — се гради върху „изминати етапи“. Като върху фундамент! Не е нужно човек да е строител, за да знае, че без фундамент сградата ще рухне.

Наскоро бях слушал нещо подобно. Но Виктор Макарович говореше за книгата, а баща ми — за фундамента. Защото беше инженер.

Лукиянов не можеше да познае баща ми.

— Пък аз ви мислех за прекалено деликатен човек. Това ми харесва!

Мнозина считат баща ми за прекалено деликатен.

„Ти не разбираш достатъчно добре това“ — казва ми татко в случаите, когато аз изобщо нищо не разбирам. Например, когато ми помага да решавам задачи по математика. „На, видиш ли как реши всичко!“ — казва той. А фактически всичко бях решил не аз, а той. „Това не е точно така“ — казва татко, когато нещо изобщо съвсем не е така.

Той умее да подсказва, без да проличи, че подсказва. Така става и с моите задачи, и с телефонните разговори с Лукиянов.

— На, видите ли как отлично го измислихте! — казва той на Лукиянов по телефона.

— Но нали ти го измисли — възразява мама, когато татко оставя слушалката.

— Той и без мене знаеше всичко.

— Ако знаеше, нямаше да звъни!

И когато татко възразява на хората, прави го така, сякаш просто допълва собствените им мисли.

А сега той просто крещеше. И на кого? На Лукиянов!...

— Нима може да не ценим хората, които вече са изиграли ролята си, изпълнили са, така да се каже, своята функция? — продължаваше татко. — Така, извинете, и майка си и баща си можем да зачеркнем от паметта си. Нали и те са изпълнили функциите си: родили са ни, изправили са ни на крака. Да се огледаш назад, съвсем не значи да отстъпиш! (Лукиянов продължаваше да не го познава.) А Виктор Макарович би могъл още дълги години да изпълнява ролята си. Да го наречем ли „изминат етап“?

— Не съм го нарекъл аз, а директорът на Дома на културата.

Лукиянов се оправдаваше пред баща ми!

— Аз отдавна познавам Виктор Макарович — каза той, — много отдавна! Пял съм в неговия хор.

— Вие сте... пели? — повтори въпросително думите му мама.

— За кратко време. Певец не станах. Така че практически това нямаше значение.

— Не е могло да няма значение — каза татко. — Не бива да си даваме вид, че сме се появили на бял свят такива, каквито сме сега. Всичко е имало значение! Често слушаме да казват: „Никой не е забравен и нищо не е забравено!“. Нима тези думи трябва да се отнасят само за военните подвизи? Според мене те важат за всичко добро, което правят хората... Отдавна исках да ви кажа това.

— И ето сега го казахте — отговори Лукиянов.

— Но как така, щом сте пели... е могло да не позвъните на Виктор Макарович? Да не проверите?... — попита баща ми.

— Вие знаете колко напрегнати са дните сега? — отвърна Лукиянов. — На календара ми... там, в кабинета, е записано: „Да позвъня на Караваев“. Исках да разбера как е със здравето. Като повод за разговора. Защото директорът на Дома ме увери... — Лукиянов закри из стаята. — Отдавна не съм виждал Виктор Макарович. Може би двайсетина години. В Дома на културата ходя главно на съвещания. Време няма. За съжаление... — Лукиянов се спря. — А той пък какво, не можеше ли да напомни за себе си?

— Навярно му е било неудобно да... напомня — каза мама.

— И аз имам само една глава! И в нея понякога не стига мястото...

— Сърцето в този смисъл побира значително повече — уверено каза татко.

— Да, разбирам. — Лукянов седна до масата, на която имаше разноцветни телефони. Той вече не беше така напрегнат, така припрян. И макар в кабинета му да продължаваше съвещанието, той сякаш не бързаше. — Лошо стана...

— Дирдома е виновен за всичко! — казах аз.

— Кой?

— Директорът...

— Дирдома ли? — Лукянов високо се засмя. — Това ми харесва! Много му отива... Мисля, че още не е късно да обърнем играта!

Лукянов натисна едно копче. Влезе секретарката и той помоли да го свърже с Дирдома.

Мислех, че Лукянов ще крещи на Дирдома, ще чука по масата. Но той не крещеше.

Без да поздрави, тихо и ясно каза:

— Вие сте ме вкарали в заблуждение. Виктор Макарович е могъл да остане! (Дирдома нещо отговори.) Консилиум ли? (Дирдома пак нещо каза.) Сега нямам време. После ще вникна във всички детайли. А засега отменете заповедта... Тоест как да е късно?

Дирдома му обясни нещо.

Без да му каже нищо повече, Лукянов остави слушалката.

— В тазвечерния вестник ще има кратка статийка: „От театъра — в самодейността. Заслужилият артист идва при децата!“. Или нещо подобно — съобщи той. И погледна часовника. — Вече е пет... Вестникът се печата.

— Виктор Макарович казваше: „Аз съм щастлив човек — никога не се разделям с детството!“. Сега, значи, ще трябва да се раздели... — каза мама.

— В никакъв случай! — Лукянов стана. — Ние ще му намерим друго място.

— Друго място за него не може да има — каза мама.

— Ами ако го върнем на предишната длъжност?

— Диригент ли? Нали там е Маргарита Василевна... — осмелих се да възразя аз.

— Тя ще се върне на своето предишно място.

— Виктор Макарович няма да се съгласи.

— Защо?

— Не мога да ви... обясня...

Лукиянов кой знае защо ми повярва.

— Трябва да понапрегнем мозъците си! — По примера на баща ми той едва не събори на пода мастилницата. И се обърна към мама: — Вие наминете при мене утре по този въпрос. — После се обърна към баща ми: — А вие наминете днес. Относно третия цех... Трябва да понапрегнем мозъците си!

Той си отиде в кабинета, без изобщо да попита кой съм аз. Може би се досещаше?

— И все пак аз го обичам — каза татко. — Той е умна глава.

— А душа?... — тихо попита мама.

— И душа има. Само че тя няма време да се проявява...

8

Когато вечерта отидох у Виктор Макарович, той вече знаеше всичко.

— Откъде?... — попитах аз.

— Позвъни ми Петя Лукянов.

Бившите си ученици той наричаше така, както ги е наричал някога, когато са били деца.

— Но защо не сте ни казали, че Лукянов е пял във вашия хор?

— Той никога не споменавахе за това... Мислех, че тази страница от биографията му е неприятна.

— Неприятна? Нищо подобно! Просто не е станал певец. Значи практически за него е нямало значение, че е пял.

— Той беше много способно момче. Не при мене. А после. Побеждаваше на математически олимпиади. Не му се сърдя.

— А на този певец?

— На Женя Наливин ли? — Виктор Макарович помълча. — За грешките на учениците вероятно и учителите са виновни.

— Е, тук вече не мога да се съглася! — възмутих се аз. — Само той е виновен. Само той! И още Дирдома.

— Добре че Маргарита Василевна дирижира хора — неочаквано каза Виктор Макарович. — Тя ще опази всичко... Уверен съм.

— Ще опази! Тя ще опази — завиках аз. — А с това художествено ръководство... Лукянов каза: „Лошо стана“. Той искаше да обърне абсолютно всичко. Но закъсня...

— Би било невъзможно — каза Виктор Макарович.

— Защо?

— Е, първо, Женя Наливин е мой ученик. А второ, победата за чужда сметка... е почти поражение. — Той отиде до прозореца. Стори ми се, за да скрие от мене лицето си. — Май че е време да теглим чертата...

— За нищо на света! — завиках аз. — За нищо на света... Лукянов и мама такива неща ще измислят! А вие засега си починете...

И на мене да ми предложеха сега да си почина, щях да съм най-щастливият човек! А помните ли, вие съчинихте две песни? Те имаха огромен успех. Съчинете още!... А мама ще напише текста. Тъкмо сега тя е в литературния кръжок!

— Ех ти, добрият мой „обявител“ — каза той, без да се отдръпне от прозореца.

ДЕЙСТВАЩИ ЛИЦА И ИЗПЪЛНИТЕЛИ

*На моите скъпи приятели — рицари на
детския театър*

На ъгъла, до театъра, имаше стъклена телефонна будка. В нея нямаше телефон: бяха го извадили по молба на Иван Максимович. Разговорите по телефона му се струваха лекомислени и затова не можеха да стават в съседство с *детския* театър.

Иван Максимович влезе в будката и почна да наблюдава как децата отиват на театър. Той често правеше това преди започване на представленията. Будката, според Иван Максимович, го отделяше от онова, което ставаше на площада: той можеше да преценява събитията някак отстрани, а децата можеха да се държат непосредствено — те не знаеха, че директорът на театъра ги гледа скришом. Освен това те не знаеха, че Иван Максимович е директор на театъра. Затова опасенията му изобщо бяха напразни... Но той се боеше да не би дори за миг да убие детската непосредственост — качество, което Иван Максимович ценеше много у другите и ненавиждаше у себе си: то му носеше голямото уважение на колектива и още по-големи неприятности.

Стъклената телефонна будка беше известна. Наричаха я „наблюдателен пункт“, „кабинет на директора“, „барокамера“ и още някак.

Иван Михайлович успяваше да наблюдава събитията, които ставаха на площада „някак отстрани“, винаги не повече от две или три минути. А после ставаше нещо, което го караше да напусне наблюдателния си пункт и да се превърне в участник на тези събития.

„И все пак сега, в ранна есен, нашият ТМЗ^[1] не е какъвто е през зимата, когато рано се стъмва и светлините посрещат децата!...“ Не беше успял Иван Максимович да помисли за това и вече видя едно единайсет-дванайсет годишно момиче, което изскочи от театъра, сякаш го преследваха. То се огледа нервно, хукна към ъгъла на жилищния блок, където беше служебният вход и долепило ръце и лице до пожарната стълба, се разрева...

Сюжетите на трагедиите, които се разиграваха край театъра или във вестибюла му, бяха почти винаги едни и същи. Затова Иван Максимович изтича към момичето и го попита:

— Какво, не те ли пускат?

Момичето вече не вярваше, че някой на света може да му помогне и затова не отговори.

Иван Максимович го погали по потрепващата глава.

— В кой клас си?

— В пети — глухо отвърна то, без да се откъсва от стълбата.

— А пускат от осми! Така е написано и на билетите. Да беше казала, че си в осми!

— Тя няма да повярва...

— А ти защо си тръгнала през главния вход, където стои тя? Да беше минала отстрани, където е само контрольорката.

Момичето още по-силно се долепи до стълбата.

— Мини тихичко през вратата, дето е отстрани. А аз ще погледам отдалеч.

— Тя ме запомни. Аз ѝ казах...

— Какво ѝ каза?

— „Нима не ви е жал за хората?“

— А тя?

— „Жал ми е... — казва. — Затова иди и продай билета.“

Затишието, което настъпва в не излетия детски плач, винаги е само кратка пауза. Кой знае дали момичето мислеше сега вече за театъра и за представлението. В душата му господстваше чувството на несправедлива обида.

— Аз я попитах: „Какво ще стане, ако гледам тази пиеса? Кажете де, какво ще стане?...“.

— А тя?

— „Един ден ще разбереш!...“ А аз никога няма да го разбера.

Момичето се поотдръпна от стълбата, но пак се притисна към стъпалата ѝ.

— Аз ще те преведа през служебния вход — каза Иван Максимович.

Момичето се разделяше без желание със своите преживявания.

Той ѝ обясни, че през служебния вход минават артистите и главният режисьор, и той самият, директорът на театъра. При тия думи момичето се отдръпна от стълбата и го погледна недоверчиво — той не приличаше на директор: ни по ръст, ни по външност, ни по увереност в движенията.

Той разбра погледа му. И тихо каза:

— След петнайсет минути започва. Да вървим, а?

Те минаха край дежурната. Лицето ѝ почти никога не се виждаше: само челото и очилата. Тя винаги четеше вестник и съобщаваше на минаващите край нея последните новини.

— Четохте ли? — питаше тя. — Една перуанка родила четири!

— Е-е, какво приказвате? — стеснително каза Иван Максимович и посочи момичето. И обясни: — Аз такова... искам да вкарам тази моя роднина.

— Минете, моля — разреши дежурната.

Те минаха по дългия служебен коридор и се озоваха във фойето.

Децата не могат да отминат без внимание нищо неочаквано или необичайно: те с удивление гледаха мъжа и момичето, които прекосиха фойето с шлифери.

Като слязоха във вестибюла, Иван Максимович каза:

— Е, дойдохме... Дай шлифера си на гардероба. И всичко е наред.

Той облекчено въздъхна, обърна се... и видя нея.

Това беше завеждащата педагогическата част Валентина Степановна. Момичето също я видя и примря, втрещи се. Иван Максимович разпери ръце, сякаш искаше да каже: „По-добре мене не пускайте!“. Валентина Степановна разбра отчаяния поглед на момичето.

— Свали си шлифера и върви в салона — меко каза тя, — щом директорът ти е разрешил.

— Да, аз мисля... — започна Иван Максимович.

— С вас ще си поговорим после! — тихо, но сериозно каза завеждащата педагогическата част.

Разговорът стана веднага щом момиченцето се скри от погледа им.

— Аз отговарям за възпитателното въздействие на нашите спектакли, Иван Максимович. Това въздействие може да бъде със знака плюс или със знака минус. И тук съответната възраст играе колосална роля!

— Благодаря Ви, Валентина Степановна, от името на дирекцията... Задето винаги сте си на поста.

— Не искайте да се отървете с шегата, приятелю мой. Законите на педагогиката не могат да се заобикалят от служебния вход!

Той покорно сведе глава, като знаеше, че още никой не си е отивал от нея, без да е изслушал всичко, което тя е искала да каже.

— В театъра за възрастни, Иван Максимович, година или дори десет години нямат съществено значение. Разбира се, не може да се

каже, че човек на трийсет и седем години разбира повече от човек на трийсет и четири години. Но в детската възраст всяка година е цяла епоха! И вашата доброта в дадения случай може да се обърне на жестокост.

Той меко и в съгласие кимаше в такт с резките думи на Валентина Степановна, а през цялото време мислеше, че момичето, което плачеше по стълбата, вече е горе.

— Защо се усмихвате? — попита Валентина Степановна.

Без да отговори нищо, той тръгна към кабинета си. По пътя продължаваше да се усмихва. Имаше този навик — да се усмихва сам — на мислите си или на спомените си.

До кабинета спря едно момче и го попита:

— Ти за пръв път ли идваш в нашия театър?

— За пръв — отговори момчето.

Това го огорчи. И той попита другото момче, което стоеше до него.

— И ти ли за пръв път идваш в нашия театър?

— Какво говорите! — отвърна момчето.

Поолекна му. Погледна с нежност момчето.

— А колко пъти си бил в нашия театър?

— Тази година ли?

Той беше готов да разцелува момчето.

— Не, изобщо...

— Във вашия театър съм гледал всичко.

— Слушай, не искаш ли да пиеш нещо? Имам нарзан^[2].

— Какво говорите! Вече би звънецът...

— А нашите аквариуми харесват ли ти?

— Аз винаги храня вашите рибки!

— Виж това не бива да правиш. За тях е опасно.

— Купих от бюфета пирожка и я натроших.

Иван Максимович знаеше, че театралният бюфет обслужва сега и рибите, които плуваха в големите кълбовидни аквариуми във фойето.

Представлението започна. И веднага на вратата се почука.

— Влезте, Николай Николаевич! — викна директорът. Той знаеше, че с почукване при него в кабинета влиза само главният режисьор на театъра.

Иван Максимович стана и приглади възрижите си коси около голямото си плешиво теме.

В стаята влезе висок, възрастен човек с красиво и малко уморено лице. Беше с черен официален костюм и бяла, колосана риза, която блестеше.

Иван Максимович закопча всички копчета на поизвехтялото си сако. И пак ги разкопча.

— Седнете, Николай Николаевич. — След поканата главният режисьор седна. — Вие винаги сякаш сте на премиера...

— Да-а... — без да бърза, се съгласи Николай Николаевич. — Вечер идвам в театъра като на театър. А не като на работа! Такъв си ми е навикът.

Той имаше дълбок, плътен баритон, който звучеше като че ли извинително: дето ще рече, не ми придиравайте толкоз, вари ме, печи ме — такъв съм си аз.

— Зад кулисите бяхте, разбира се?

— Както винаги... — пак като че ли се извини Николай Николаевич. — Няма как, не мога да не намина.

Преди всяко представление той отиваше зад кулисите, питаше актьорите как се чувстват и им пожелаваше успех.

— Искам да ви съобщя една новина — каза Николай Николаевич. Той прокара ръка по тежките си, гъсти коси. — Викат ме в комсомолския комитет.

— Защо?

— Искат да поговорят с мене.

— С вас? За какво?...

— Не зная точно. Но се съгласих веднага. И повярвайте ми: с удоволствие! Да разчиташ на младежта, значи да разчиташ на нещо сигурно. Може би ги интересува моята следваща лекция?

— На тема?...

— „За културата на театъра“. Това е една вечна тема. Вярно, предвиждам някои усложнения.

Иван Максимович стана, готов незабавно да помогне на главния режисьор.

— Видите ли, някои теоретични положения на моята лекция могат да влязат в противоречие с практиката на нашия театър.

— Какви именно положения? — Иван Максимович с цялото си късо, но тежко тяло се устреми към Николай Николаевич.

— Ние с вас мислим еднакво — полугласно, сякаш под секрет, каза главният режисьор. — Затова ще бъда напълно откровен. Видите ли, в своите лекции аз ще доказвам, че зрителят не може да бъде на „ти“ с театъра. Театърът е тайнство. Неговия праг прекрачват с благоговение. И артистите са вълшебници, с които човек не може да се среща ей тъй, фамилиарно, като със съседите си. И директорът на театъра е също тайнствена личност. Личност, която няма нищо общо с директора на училище или, да речем, с директор на библиотека. И изведнъж този тайнствен човек се появява във вестибюла след представлението и пита: „Е, какво? Хареса ли ви?“. Всичко се опростява... Вече няма никакво тайнство! Повярвайте на моя опит: не е прието. Аз говоря не за никакви официални нареждания, а за кодекса на традициите, за нещо такова... За свещените традиции на театъра!

За миг в очите на Николай Николаевич се появи смут: той забеляза, че левият маншет на ризата му се е скрил в ръкава на сакото, докато десният с достойнство блестеше с ахатовото си копче. Главният режисьор винаги внимаваше дали маншетите му са наред. Те трябваше да изглеждат като близнаци.

Николай Николаевич внимателно, без да бърза, оправя левия си маншет.

Иван Максимович харесваше тази подчертана акуратност. Той чувстваше, че тя неволно се предава и на другите и някак стяга, дисциплинира всички, които общуват с Николай Николаевич. Пък и изобщо Иван Максимович ценеше у хората онова, на което сам не беше способен.

Николай Николаевич закри лицето си с ръце. Връхчетата на пръстите потънаха за миг в посивелите му коси. Сякаш беше стигнал в разговора си до кулминацията, която изискваше от него решителност и някакво преодоляване.

— Иван Максимович, бъдете така добър... Седнете, моля ви се. Неудобно ми става, наистина.

Иван Максимович седна и в очакване се облегна върху масата с тежкото си тяло.

— Гледах как наблюдавате зрителите от телефонната кабинка. Това вече, извинете, е някаква детинщина! Разправят, че преди

започване на представленията разговаряте със зрителите във вестибюла. И дори на улицата. Най-опасното в това знаете ли кое е?

— Кое?... — с напрегнато любопитство попита Иван Максимович.

— Това, че за тези разговори разказват с умиление. И дори с възторг. Актьорите не виждат в това нищо противоестественно. Те не разбират, че така не е прието... Че това противоречи на елементарните представи за театъра.

— И за детския?...

— Театърът си е театър! А дали е детски или за възрастни — няма значение. Според Станиславски той „започва от гардероба“, а не от разговорите във вестибюла. Станиславски е имал предвид, че дори гардеробът в театъра трябва да бъде не такъв, какъвто е навсякъде. Дори гардеробът трябва да хипнотизира зрителя: не да смъкне палтото си и да отmine, а с душевен трепет да го предаде в ръцете на служителката на изкуството. Да, да, гардеробиерката в театъра не е служеща, а служителка. Така е. Или трябва да е така... Повярвайте на моя опит.

Не може да се каже, че Иван Максимович не знаеше всичко това. Но както познато произведение, изпълнено от голям артист, звучи за нас често по нов начин, така и известните истини, произнесени от Николай Николаевич, нерядко му се струваха откровение.

— А вашите аквариуми? — продължаваше главният режисьор.

— Те успокояват... Настройват децата лирично.

— Но ги отвличат от главната цел на тяхното идване тук, в тази сграда. Струва им се, че са в зоомагазин... И най-сетне, последното! — Николай Николаевич сниши глас и се огледа, сякаш искаше да се увери, че в кабинета са само двамата. — Знаете ли, че вас в театъра ви наричат Ванечка?...

— Зная — отговори Иван Максимович.

— Честна дума, това е някаква детинщина! А моя предшественик, когото аз дълбоко уважавам, наричат Петруша...

— Но нали от това не преставате да го уважавате?

— Не преставам... Пьотр Василевич създаде интересен репертоар. Постави твърде своеобразно „Тримата мускетари“. И Катаевата „Самотна лодка“ се бялна у него някак по нов начин.

— Ами „От много ум“?

— Този спектакъл съм гледал в изпълненията на велики и най-велики. Затова към него имам особено отношение... Но общо взето Пьотр Василевич остави след себе си добър спомен.

— Петруша?... — Иван Максимович се вслуша в звука на своя глас. — Звучи много галъвно.

— И все пак аз не мога да си представя, че биха наричали Всеволод Емилиевич Майерхолд в неговия театър Севочка. Макар че също не звучи грубо. Или че Владимир Иванович Немирович-Данченко го наричат Володенка... Не мога да си го представя!

— Да, трудно е да си го представи човек.

— Според мен невъзможно! — Николай Николаевич стана и закрачи из стаята. От едната стена до другата той правеше не повече от три крачки. — Всички тези факти сами по себе си нямат голямо значение. Но събрани с други (подобни на тях), те създават атмосфера на клуб или на Дом на културата. С една дума, професионална, самодейна атмосфера. А самодейността относно професионалите знаете ли как се нарича?

— Интересно как?

— Дилетантство. Това е опасно заболяване.

— Струва ви се, че нашият театър е... болен?

— Не още. Но профилактиката на заболяванията винаги е за предпочитане пред лекуването им.

— Профилактиката трябва да започне от мен. Защото аз съм главният носител на вирусите...

Иван Максимович изрече тези думи сериозно, замислено.

— Аз никога не бих ви нарекъл така! Вие сте създател на този колектив и се ползвате, както се казва, напълно със заслужен авторитет. На вас ви подражават...

— На мене?

— На вас, Иван Максимович. На вас! И това, струва ми се, трябва да го имате предвид. Ето, Зина Балабанова, например... Великолепна актриса! Тя трябва да бъде кумир за зрителите. Загадка, непостижимост... А тя ги кани у дома си на чай и ги пита какви критически бележки имат да й кажат. Прави у дома си конференции на младите зрители. Зная, защото живея срещу нея. Това вече дори не е клуб. А Дом на пионерите... Детинщини!

— Да бяхте го казали на нея.

— Казах й.

— А тя?

— Отговори ми: „Не се съмнявам, че срещите със зрителите са нещо хубаво, а не лошо“.

— И толкоз?

— Толкоз!

[1] Театър на младия зрител. — Бел.ред. ↑

[2] Кавказка минерална вода. — Бел.прев. ↑

Зина знаеше, че всеки човек, който уважава себе си, непременно трябва да се съмнява в нещо. Но у Зина, за съжаление, не възникваха почти никакви съмнения. „Не се съмнявам, че постъпвам правилно“ — казваше тя. А ако сгрешеше, казваше: „Не се съмнявам, че постъпих неправилно!“.

Зина знаеше също, че нормалните хора не изказват гласно всичко, което мислят. Особено ако става дума за спорни и остри проблеми. Но именно в такива случаи Зина мислеше на глас.

„Каква ужасна праволинейност!“ — й казваха. А тя никак не можеше да разбере защо правата линия да е по-лоша от начупената. „Каквото е на ума й, това е и на езика й!...“ — говореха по неин адрес. А тя не разбираше защо на ума си човек трябва да има едно, а на езика си нещо друго.

„Все фронтално! Все фронтално!“ — упрекваха я. „Толкоз по-добре: по-бързо ще разберат!“ — отговаряше Зина.

Преди година, когато беше първата среща на Николай Николаевич Патов с колектива на ТМЗ, Зина стана и каза:

— Ще ви е трудно. Защото всички ние обичахме много Пьотр Василевич.

Някой се изкиска... Зина се обърна към тази страна и добави:

— И аз също го обичах много.

— Това ме радва! — тържествено рече Николай Николаевич. — Колектив, който е благодарен на своя режисьор, прилича на деца, които са благодарни на родителите си. Едното и другото не се случва често.

И той спечели доверието на залата.

— Ти някак рязко! — каза на Зина секретарят на комсомолския комитет Костя Чичкун, когато срещата с главния режисьор свърши.

Зина облещи срещу него изумените си детски очи.

— Рязко ли? Обратното! Аз го предупредих. — Тя се обърна към главния режисьор. — Нима ви обидих?

— Кога ще свърши всичко това? — простена Галя Байкова, която наричаха в театъра „пеещата актриса“. Тя имаше и по-дълъг прякор: „Иди, че я разбери!“.

Николай Николаевич галантно се наведе и хвана Зина под ръка.

— В живота вие сте така непосредствени, както и на сцената. Това е много приятно! Още повече че ние с вас ще бъдем съседи. Аз влизам в квартирата на Пьотр Василевич.

— Така ли? — Зина облеци своите немигащи очи.

След няколко дни, когато се връщаше от представлението в къщи, Зина видя при входа камион с покрита каросерия. Николай Николаевич и девойка с широк клош панталони и пъстра блуза мъкнеха масивната горна дъска на старинно бюро. Зина се спусна да помага. Това беше нейна особеност: веднага да се притича на помощ.

— Защо сами? — каза високо тя и също подхвана старата горна дъска на бюрото. — Трябваше да съобщите в театъра. Щяхме всички заедно...

— Това са таткови отклонения! — обясни девойката с панталона.

— Ето че се запознахте с моята дъщеря — каза Николай Николаевич. — Я да си отдъхнем малко...

Изправиха дъската до стената. И дъщерята на Патов се представи:

— Лера.

— А това е Зинаида Балабанова! — тържествено, сякаш от сцената представи Зина Николай Николаевич. — Актриса от нашия театър!

Лера внимателно и недоверчиво погледна Зина.

— Аз играя момичета — каза Зина. И пак се нахвърли срещу Патов: — А защо не ни казахте? Когато си заминаваше Пьотр Василевич, ние го натоварихме и тук... и на гарата.

— Той е имал правото да се грижите за него. А аз още нямам това право.

— Хващайте дъската! — каза Лера.

— Тя не разбира тия неща. — Патов кимна към дъщеря си. — Актьорите не бива да започват запознанството си с главния режисьор от неговите кошници, дюшеци и кухненски принадлежности. Има носач, шофьор... Те ще ни помогнат.

— И аз!...

— Че какво пък, съседите трябва да си помагат — съгласи се Патов. — Това е в реда на нещата.

Сякаш играейки „степ“^[1], носачът се спусна по стълбището и сам хвана дъската, която току-що мъкнеха и тримата. Николай Николаевич, Лера и Зина се върнаха на улицата и взеха по един куфар. Предварително Патов определи тежината на всеки от тях и взе най-тежкия.

Вратата на апартамента беше отворена. Но Зина се спря и остави куфара на площадката. Всеки ден тя виждаше тази врата и дори вземаше писмата от пощенската кутия, които все още пристигаха на името на Пьотр Василевич. Тя ги препращаше в далечния южен град, където той замина. Струваше ѝ се, че може би той ще се върне: че не може да живее без техния театър и ще си дойде. Сега всичко ставаше абсолютно определено и окончателно. Това чувство на неотвратима определеност възникна у нея в деня, когато Николай Николаевич се запозна с техния колектив. Но стана още по-остро сега.

— Тежко ли ви е? — попита Патов.

— Да... Тоест не — отговори Зина. И хвана дръжката на куфара.

В този момент от жилището излезе една жена. Зина я погледна и пак остави куфара на площадката. В присъствието на красиви жени тя винаги някак се смущаваше, почваше да разрошва късо подстриганата си коса, да оправя роклята си. Сега тя също се зае с косата си, макар че красотата на жената на Николай Николаевич не беше дръзка, предизвикателна, а добра и мека.

— Моята съпруга! Ксения Павловна — каза Патов. — А това е Зинаида Балабанова. Актриса и наша съседка.

— Играя момичета — побърза да обясни Зина.

— Влезте, моля ви се — каза Ксения Павловна така, сякаш Зина беше дошла у тях на гости за вечеря.

— Трудно е да ви гледа човек — каза Зина.

— Защо? — кротко се учуди Ксения Павловна.

— Много сте красива.

— Още една такава фраза и аз завинаги съм ваша! — каза Лера. — Само дано не помислите да се изказвате за татковата външност. Първо, за мъжете това няма значение, а второ, аз приличам на него.

— Ле-ерочка... — плесна ръце Николай Николаевич. — Това е детинщина!

Ксения Павловна едва се съвзе от смущение и се опита да помогне на Зина да внесат куфара.

— Ти не бива да носиш тежко! — спря я Николай Николаевич.

— Добре, добре... Само да не почнеш да разказваш за моите болести. Моля те!

— С твоите болести той може да се защитава от мъжете, но не и от жените — каза Лера. И първа влезе в апартамента.

— Те двамата много се обичат — взе да обяснява на Зина Ксения Павловна. — Но често си разменят остри думи. Не го вземайте сериозно...

Зина знаеше, че през лятото правиха ремонт на тази квартира. Тогава тя беше заминала в отпуск, но когато се върна, видя на плочите до затворената врата засъхнали алабастрови пръски, прах от мазилката. Всичко в квартирата сега беше друго: тапети, тавани... А главното — беше празно. Тя остави куфара в коридора и премина в кухнята.

Пьотр Василевич имаше голямо семейство. Животът в апартамента затихваше рано: кой трябваше сутринта да отива на работа, кой на училище, кой в детската градина.

Пьотр Василевич звънеше на Зинината врата и я канеше:

— Елате в кухнята, да поговорим за изкуството!

... От коридора се разнесе горестният шепот на Николай Николаевич:

— Тя ще си състави абсолютно превратна представа за нашето семейство. А пък е моя актриса. Впрочем къде е тя?

— В кухнята — високо отвърна Лера. — Тука ли сте? — Тя надзърна в кухнята. — Най-уютното място в едно жилище!

„Външно тя прилича на баща си — помисли см Зина. — А по характер, струва ми се, на мене... Казват, че еднозначните заряди се отблъскват. Жалко, ако винаги е така...“

Лера ѝ харесваше. Чертите на лицето ѝ, правилни и изразителни, бяха бащините ѝ черти. Но както често се случва, дъщерята, приличаща на красивия си баща, не беше красива.

— Жалко, че не приличате на Ксения Павловна — каза Зина. И млъкна, засрамена от собствените си думи, което с нея се случваше много рядко.

— Всички така мислят. А вие първа го казахте.

Зина каза така, защото Лера не можеше да извиква съжаление или съчувствие. В нея нямаше самоувереност, а имаше увереност, която никога не е присъща на несретниците.

— С какво се занимавате? — попита Зина.

— Постъпих в медицинския.

— Имаме добър медицински институт.

Всички пак излязоха на стълбищната площадка. По пътя Зина успя да каже на Ксения Павловна:

— Вие би трябвало да станете киноактриса.

— Някога бях...

— Вие? Ама наистина ли? — Зина облещи очи.

— Край на разтоварването! Край на разтоварването!... — каза Николай Николаевич. — Остава да направим още един рейс до гарата. За нашето останало имущество!

Скоро те с Лера заминаха за гарата. Той не пусна Зина в камиона.

— Елате, моля, при мене — покани тя Ксения Павловна.

Зина държеше малка стая в двустаен апартамент. Съседката ѝ беше завеждащата литературната част Тонечка Гориловска. Тонечка участваше в работата на всички литературни обединения в града, ходеше на всички вечери на младите прозаисти и поети, на всички читателски конференции, които се свикваха в библиотеките. Затова Зина беше с впечатлението, че живее сама в апартамента.

Цялата стая беше накачена с фотографии, на които изпъкваше портретът на Пьотр Василевич по време на репетиции.

Като влезе, Ксения Павловна не взе с любопитство да оглежда стените, както често правят, когато влизат в непознато жилище.

— Тук може ли да се седне? — попита тя.

— Сядайте където си искате!

Ксения Павловна седна на края на дивана.

— Това е Пьотр Василевич — каза Зина, без да сочи към стената; в стаята нямаше никакъв друг портрет на мъж.

— Разправят, че бил много мил и талантлив човек... — каза Ксения Павловна.

— Друг като него няма! — отговори Зина.

— Вярвам ви...

— В туристическите справочници пише, че нашият град се слави с металургичния си завод, с курорта, където лекуват ревматизъм, и с Театъра за младия зрител. А до неговото пристигане градът се славеше само със завода и курорта...

Изведнъж Зина си спомни нещо, тръшна се на дивана до Ксения Павловна и я загледа внимателно:

— Та вие сте играли в киното?

— Това беше преди сто години. Тогава още се учех в института.

- В кой институт?
- В театралния.
- Не може да бъде! Значи и вие сте актриса?
- Сега вече не.
- Напуснали сте театъра?
- Фактически изобщо не съм влизала в него.
- Нищо не мога да разбера... И сте така спокойна?

Зина хвана Ксения Павловна за ръка. По детски изумените ѝ очи искаха отговор.

— Това стана някак от само себе си — замислено, но без тъга каза Ксения Павловна. — Не можех да играя ролите, които някога ми се искаше да играя.

— Защо?

— Николай Николаевич винаги беше главен режисьор на театъра. И аз, неговата жена, да изпълнявам главните роли... Изобщо той не можеше да допусне такова нещо. И аз го разбирах. Хора с принципи и правила заслужават уважение. Съгласна ли сте?

— А другите театри? — продължи да разпитва Зина.

— В градовете, където сме живели, обикновено имаше само един театър. Отначало работих в радиото... Четях стихове. Но после, престанах... Роди се синът. Сега той учи в Ленинград. После Лера... Трябваше да се грижа за Николай Николаевич. Те станаха главни действащи лица в пиесата, в която участвам и досега. И с голяма радост...

Зина, като дете, бързо преминаваше от едно настроение в друго. Изведнъж тя скочи от дивана и плесна с ръце:

— Вие навярно сте гладна? И те също! Сега ще приготвя вечеря.

Зина сякаш се готвеше за празничен прием, затича из жилището, зашета.

— Да ви помогна — предложи Ксения Павловна.

— В никакъв случай!

— Вие обичате ли да се грижите за други хора? Да уреждате чужди съдби?...

— Както всички самотни жени! — весело отговори Зина.

Ксения Павловна помълча малко, като наблюдаваше Зина, която редеше масата и току само се отвличаше от предстоящата вечеря, замисляше се за нещо и дори сложи сиренето в съдинката за хляба.

— Значи вие играете момичета? — попита Ксения Павловна.

— А пък съм на двајсет и седем години. Казвам ви това, защото и без туй всички го знаят.

— Как... всички?

— Ония, които идват в нашия театър. То си е интересно: да знаят на колко години е актрисата, която играе тринајсетгодишни момичета. Първо, почват да възклищават: „Не, това не е актриса! Не ни лъжете... Това е момиче! Не може да бъде да е жена. На колко години е?...“. И тогава разпоредителките, гардеробьерките и изобщо всички, на които го казват, с гордост съобщават: „Тя е на двајсет и седем години!“. Догодина ще кажат: „На двајсет и осем!“. И колкото повече стават годините ми, толкова повече ще има гордост в гласовете им.

— Значи добре ги играете... тези момичета?

— Казват, че било добре — машинално отговори Зина: в този момент тя пак се замисли за нещо.

— Може би имате някаква работа? — обезпокои се Ксения Павловна. — Не се стеснявайте, моля. Ние можем да вечеряме заедно и утре! Може би трябва да се подготвите за репетиция?

— Не... Мисля си за друго.

— За нещо неприятно?

— Напротив! Мисля си, че в нашия град има два театъра. Два! Един детски и един за възрастни... Разбирате ли?

Оттогава измина година.

[1] Степ — вид танц. — Бел.ред. ↑

Като научи, че канят Николай Николаевич на заседанието на комсомолския комитет, Иван Максимович взе да се безпокои: заместник-секретар беше Зина. Тя можеше да наруши свещените традиции на театъра, към които беше привикнал Николай Николаевич, с някоя рязка забележка или с някое неочаквано искане. Иван Максимович мечтаеше „присаждането“ на главния режисьор от организма на театъра за възрастните към организма на детския театър да стане благополучно и безболезнено, да не се разкрие ненадейно някаква несъвместимост. Той с радост наблюдаваше как беседите на Николай Николаевич, лекциите му, дори външният му вид и начинът му на общуване с хората облагородяваха колектива с белезите на високото изкуство.

„Прихваща се! — мислеше си Иван Максимович. — Прихваща се...“

И изведнъж това повикване в комитета! Иван Максимович реши да освежи обстановката. Той помоли Костя Чичкун и Зина Балабанова да се отбият при него след представлението.

Считаха Костя Чичкун за „актьор с отрицателно обаяние“. Трудно е да се каже коя беше причината за това: дали едрата фигура, големият орлов нос, или басът, който звучеше хрипкаво поради не съвсем здравите гласни струни? Тъй или иначе, но Костя Чичкун беше ненадминат изпълнител на отрицателни роли в представленията за най-малките. В театъра го наричаха „професионалния Бармалей“. Но още по-големи висоти достигна той в „Златното ключе“, където беше несменяем, без дубльори Карабас Барабас. Децата от града се бояха от него и го обожаваша. Те познаваха гласа му по радиото. А когато го срещнеха на улицата, се криеха зад гърбовете на майките си.

Избраха Костя за секретар на комитета поради отзивчивостта и добротата му.

А за да може добротата да се съчетава с остротата и принципността, за заместник избраха Зина.

Костя и Зина влязоха при директора зачервени от току-що изнесения спектакъл, от аплодисментите и зле измития грим. Иван Максимович обичаше много артистите. Той винаги подчертаваше, че те могат без дирекцията, но дирекцията без тях — никога, че те не са тук за него, а той — за тях, че главното място в театъра е сцената, а не неговият кабинет.

— Извинете, моля ви се, че трябваше да ви повикам, въпреки вашата заетост... — започна той, като ставаше да ги посрещне. — Донесъл съм нарзан... Аз, разбира се, бих дошъл при вас зад кулисите, но тук просто е по-удобно. Никой няма да ни пречи.

— Да не се е случило нещо? — попита Зина, като си наливаше нарзан.

— Не... Просто исках да разбера какви въпроси ще поставяте утре в комитета?

— Значи така... Ние поканихме Николай Николаевич — забоботи Костя. За каквото и да говореше, лицето му си оставаше мрачно и гласът му звучеше така, сякаш ей сегичка ще хвърли в огъня Буратино.

— Ако не е тайна, с каква цел го викате?

— С най-възвишена — каза Зина. — Искаме да поговорим за репертоара на нашия театър.

— А от какви позиции? Ако не е тайна...

— От разни позиции — каза Зина. — Костя — от една, пък аз — от друга.

Иван Максимович преди всичко се интересува от позицията на Зина.

— Не, нека по-добре основен доклад направи секретарят. Пък аз ще взема участие в разискванията — каза тя.

— Значи така... — започна Костя. — Педагогическата част раздаде анкети на зрителите от горните класове. Въпросът беше само един: „За какво трябва да разкаже предстоящата премиера на нашия театър?“. Учениците от горните класове отговориха: „За любовта“. Не всички, разбира се... Но повечето.

— Зная — каза Иван Максимович. — Валентина Степановна беше малко поогорчена. Но аз успях да я убедя, че няма нищо страшно в това.

— Значи така — продължи Костя. — Учениците от горните класове бързо отговориха на анкетата, защото ние обещахме да изпълним желанието им. Но в театъра не се оказаха пиеси за любовта. Тогава Тонечка Гориловска мобилизира всички автори — столични и местни. Те изпратиха каквато са имали на тази тема.

— И какво избрахте?

— „Ромео и Жулиета“ — отговори Костя.

Иван Максимович се понадигна и облегна набитото си туловище в края на масата.

— Последната дума, разбира се, има художественият съвет. Но аз съм съгласен още отсега. И Николай Николаевич, уверен съм, няма да е против.

— Защо сте уверени? — попита Зина.

— Защото съвсем наскоро... буквално тази вечер той ми каза, че да се осланяш на младежта, значи да се осланяш на нещо сигурно.

— Афоризми, цитати, формули... — измърмори на носа си Зина.

— Какво? Какво?... — недочу добре Иван Максимович.

— Ей тъй... нищо особено.

— Шекспир в ТМЗ?... — гласно размишляваше директорът. — Това ще е новаторство.

— Какво-о? Новаторство ли? — Зина погледна вторачено директора. — Това е традиция. В Ленинград поставиха „Хамлет“. А „Дванайсета нощ“ показват денем и вечер в разни ТМЗ!

— Зная... Но на наша сцена Шекспир още не е игран.

— Според мене театър, който нито веднъж не е поставял Шекспир или Островски, не е истински театър — отсече Зина.

Костя укорително погледна своята заместничка.

— Току-що говори за формулите... — Той поклати глава. — Значи така, Иван Максимович. Ние искаме представлението да е младежко.

— На Шекспир — от комсомола! — допълни Зина.

Костя пак укорително я погледна и продължи:

— Значи тъй... Актьорите — младежи, художникът — младеж, композиторът — младеж.

— Ще ни се, разбира се, и постановчикът да е младеж — добави Зина.

— Това би било неетично спрямо главния режисьор — каза Иван Максимович.

— Много се съмнявам, че Николай Николаевич може да постави спектакъл за любовта.

— Че защо? Такъв красив мъж!...

— Пък нека постави! — изведнъж се съгласи Зина. — А то все лекции и беседи! Нека направи пред очите ни скок от теорията към практиката.

— Това е несправедливо — възрази й Костя Чичкун. — На неговите лекции ходят всички. Мнозина дори си правят конспекти.

— Режисьор наставник — измърмори Зина. — За цяла година ни една постановка!

Иван Максимович се развълнува:

— Ти каза, че в разговора с главния режисьор Костя ще има една позиция, а ти друга. Това ли ти е позицията?...

Зина скочи и закрачи бързо-бързо из кабинета. От стена до стена тя правеше двойно повече крачки от Николай Николаевич. Но вземаше това разстояние двойно по-бързо.

— Аз дружа със семейство Патови. С жена му и дъщеря му... Те са прекрасни хора. Макар и различни... — В оценката за хората Зина обичаше точността. — Ксения Павловна е същински домашен ангел. Домашен само защото си седи у дома: добрината ѝ би могла да стигне за целия наш ТМЗ. Лера казва всичко, което мисли!

— В нашия театър такъв характер вече си имаме — додаде Иван Максимович.

— Не, ние с нея не си приличаме. Тя е по-остра!

— Клетият Николай Николаевич!... — шумно въздъхна Костя. Неговото застъпничество винаги изглеждаше много убедително и солидно, защото беше в дисонанс с външността и с гласа му. „Щом такъв те съжали, готов е и да се застъпи за тебе!...“ — мислеше си всеки, който за пръв път виждаше Костя.

— Е, та какво? — извика Зина и втренчи немигащите си очи някъде в пространството. Сякаш тя мислено се изумяваше от самата себе си. — И двете са от добри по-добри. И какво? Та заради това аз трябва да си мълча?

— Кажи конкретно, обясни... За кое не можеш да мълчиш? — с умолителен глас рече Иван Максимович.

— Лекарят трябва да лекува хората, зидарят да строи къщи, а режисьорът да поставя спектакли. Нима това трябва да се доказва?

— Седни, моля ти се... Всички знаят това. Всички са абсолютно убедени в това!

— Но убежденията и възгледите невинаги съвпадат с постъпките. Ето вие, Иван Максимович, като директор, и Костя, като секретар на комитета, сте убедени, че Патов трябва за една година

да се прояви... като режисьор. Но вашето убеждение си остава у вас. А у мене не си остава. И ще го изкажа пред комитета!

— Седни, моля ти се — повтори молбата си Иван Максимович, — и ме изслушай... Вярната мисъл не съществува абстрактно, сама по себе си. И тя съществува във времето и пространството. Ето, хирургът например, решава да направи операция на сърцето. Но практически пристъпва към нея едва тогава, когато подготви и себе си, и болния. Близките не могат да го препират: „По-скоро! Ние много се тревожим!“.

— Близките могат и да почакаат. Ако са уверени, че този хирург може да оперира сърце. Но ако не са уверени, ще потърсят друг хирург.

— Не си напълно обективна — намеси се в разговора Костя. — Николай Николаевич никога не е бил режисьор на детски театър. Той иска да разбере неговата специфика. Той се вживява в колектива.

— Точно така! — зарадва се Иван Максимович. — Той се *вживява*. И доста успешно. Извършва се процес... извинете ме за голямата дума, на взаимно обогатяване. Той дава на театъра своите теоретични знания, а театърът му дава своя практически опит в работата си с децата.

— Само че нужен ли му е този подарък? — каза Зина.

— Е, така не бива! — Костя с мрачен вид поклати глава. — Какви ти са основанията?...

— А вие забелязахте ли каква дума употребява той най-често като... е, като ругатня, или нещо такова?

Иван Максимович и Костя напрегнаха паметта си, но не можаха да си спомнят.

— Той ругае с думата „детинщина“! Нима не сте чули? Когато е особено възмутен, вика високо: „Това е някаква детинщина!“.

Зина произнесе тази фраза така, че директорът и секретарят на комитета изведнъж си я спомниха. И дори се стреснаха: стори им се, че са чули гласа на Патов.

— Думата „детинщина“ звучи като нещо дълбоко отрицателно в устата... на режисьора на детския театър!

Зина изумено повдигна рамене. И най-после седна.

А Иван Максимович, обратното, стана, промъкна се между масата и креслото и с възтежката си, тромава походка отиде до Зина.

Преди много години, когато започваше да работи в театъра, го предупреждаваха, че актьорите са сложни хора. „Преувеличават!“ — мислеше си той, защото като зрител беше получавал от театъра само удоволствие. Но после се оказа, че предупреждащите го приятели не са преувеличавали. И май че дори са умалявали. Най-сложно беше с ония актьори, които Иван Максимович особено ценеше. „В живота винаги е по-трудно с ония, които обичаш!“ — като направи веднъж това откритие, директорът намери за неприятностите си теоретично обоснование. То му помагаше да се въоръжи с търпение и аргументи.

— Зная, че Николай Николаевич обича много децата си — каза Иван Максимович. — В кабинета му под стъклото е цялата им биография в снимки. Видяла ли си?

— Аз съм виждал — отговори Костя.

— Значи той съвсем не е равнодушен към децата! Ето при мене под стъклото няма снимки... на моя Альоша...

— И за какво говори това? — попита Зина.

— Може би за нищо. Но все пак... Искам да си справедлива. През тази година поставихме три спектакъла.

— Възобновихме стари работи на Пьотр Василевич. Направиха това самите актьори. Помагаше им асистентът на режисьора.

— Но Николай Николаевич всеки път му обясняваше творческата задача. Правеше поправки, бележки.

— И не прие нито една нова пиеса! Имайте предвид, че Тонечка Гориловска кореспондира с всички драматурзи в нашата страна. Николай Николаевич прочете това, което тя му предложи, и във всяка пиеса намери непоправими празноти и недостатъци. Сега много от Тонечкините пиеси се играят с успех в други театри.

— Е, та какво от туй, той търси... Разбери: той трябва да каже своя дума, а не просто да продължи онова, което прекрасно говореше на зрителите Пьотр Василевич. Фактически той трябва да влезе в съревнование с Пьотр Василевич. А това не е лесно! Прости ми гръмките фрази, но аз съм длъжен да ти докажа... Нали ще ми простиш, а?

— Ще ви простя.

— Така че... Той се стреми да създаде в театъра атмосфера, която е необходима именно на него, за неговото творчество. Сега тази атмосфера, според мене, е създадена.

— Остава да почне творчеството! — отсече Зина.

— Може би и вие, Иван Максимович, ще дойдете в комитета? — предложи Костя.

— Не е нужно... Нека от името на старците бъде само Николай Николаевич. Мисля, че вашият замисъл ще му допадне много: Шекспир, класика!... Колективът се надява на него. Чака. И ти, Зиначка, не убивай, моля те, тази надежда... на утрешното заседание на комитета.

— Ще видим — каза Зина.

Когато излязоха във фоайето, тя със съжаление погледна Костя:

— Виждам, че ти само в приказките си бил зъбат.

— За да намерим с човека общ език, не е задължително да му показваме зъбите си — мрачно каза Костя.

На заседанието на комитета Зина не взе думата. Пък и изобщо освен Николай Николаевич там фактически не говори никой.

Само в началото Костя разказа за анкетата, показва последния брой на областния комсомолски вестник със заглавие на половин страница: „Зрителят гласува за любовта“, и запозна главния режисьор със замисъла на комсомолците.

Николай Николаевич го подкрепи веднага, без да се замисли ни за минута. Той оправи маншетите си, стана и протегна ръце срещу членовете на комитета, сякаш искаше да ги обхване в прегръдките си.

— Това е прекрасна, прекрасна идея! Именно такъв спектакъл може да стане визитна картичка за младежта в нашия театър. И ето интересното: Шекспир е написал тази трагедия, когато също е бил млад. Това е едно от ранните му творения. — Николай Николаевич седна и се замисли. — Казваме, че днешните деца се развиват по-рано. Смешно! Лермонтов е написал „Маскарад“ на двайсетгодишна възраст. Добролюбов — философът! — е умрял на двайсет и пет. Писарев се е удавил на двайсет и седем... Жулиета нямала и четиринайсет! А съвременните деца „се развивали по-рано“. Смешно...

Зина отдавна беше забелязала, че съвременните деца дразнеха главния режисьор. Той не им прощаваше нищо: нито гръмкия смях, нито изпуснатия в салона номер от закачалката, нито странния, както му се струваше, стремеж непременно да огледат във фоайето фотографиите, а някои да ги попишат с ръце, непременно да пийнат плодов сок в бюфета, непременно да влязат в тоалетната.

— Струва ми се, че представлението никак не е най-важното за тях — каза той веднъж на Зина.

— Вие били ли сте дете? — попита го тя.

Николай Николаевич се замисли, сякаш си припомняше.

— Такова не съм бил — отговори той. — А този техен маниер да надничат в салона преди звънеца?

Когато Николай Николаевич изрази съжалението си пред комитета, че съвременните деца се развиват не чак толкова рано, Зина каза:

— И правилно постъпват. За къде да бързат?

— И все пак колкото по-скоро се приобщат към големите философски мисли и големите човешки преживявания, дори към

големите страсти, толкова по-добре! — възкликна Николай Николаевич. — Толкова по-скоро ще станат хора!...

Той често говореше за това, че децата с годините трябва да станат хора. Веднъж Зина му възрази: „Те отдавна вече са хора, Николай Николаевич!“. Но на заседанието на комитета тя не каза ни дума.

А Николай Николаевич заговори за ранната трагедия на Шекспир. Той знаеше имената на всички актьори, които някога с успех бяха изпълнявали ролите на Жулиета и Ромео, а с някои от тях дори беше лично познат. Имената на великите английски и италиански актьори той произнасяше така, както се произнасят в Англия и Италия, затова Зина или се сещаше с мъка за известните й имена, или изобщо не се сещаше.

Членовете на комитета притихнаха: беше интересно да слушат Николай Николаевич. „Той би бил прекрасен екскурзовод!“ — помисли си Зина.

— И само с едно ваше предложение аз не мога да се съглася — каза в заключение Николай Николаевич. — Макар че не е лесно да се откаже човек от него... Да, не е лесно, но нека в бъдещия спектакъл всички бъдат млади: автор, герои, актьори... И режисьорът! Че защо така безпощадно да се подчертава моето възрастово откъсване от всички вас?

„Защо се отказа да постави този спектакъл? — размишляваше Зина по пътя за вкъщи. — Какво го плаши? Може би не какво, а *кой*? Нима все още не се решава да влезе в съревнование с Пьотр Василевич?“

Зина си спомни думите, които беше казал в нейно присъствие един млад журналист: „Най-добрият редактор на списание е този, който не пречи на колектива да прави списанието!“. Тези думи се сториха на Зина цинични и тя отговори на журналиста нещо такова, след което той цялата вечер я наричаше „блажената“. Прякорите с невероятна бързина стават популярни: още след една седмица мнозина взеха да наричат Зина „блажената“.

„Списание без редактор? — мислеше си Зина по пътя за вкъщи. — Не зная... Според мене чиста глупост! И театър, уверена съм, без режисьор не може да съществува, както децата без майка. Ако нямат

родна майка, друга става такава... осиновителката. Интересно кой ли ще стане наша осиновителка?“

След разговора с Иван Максимович Зина си зададе и друг въпрос: „Нима никой освен мене не изпитва тревога? Поне Ванечка или Костя?“. И сама си отговаряше: „Трево-о-жат се... Но те просто имат по-голямо търпение от мене! Искат да намерят общ език...“.

От вчера Зина чувстваше належаща необходимост да се срещне с Ксения Павловна и Лера. Тя искаше да им каже всичко, което беше казала на Иван Максимович и Костя, за да не излезе, че действа тайно от тях. Снощи у Патови нямаше никого...

Като се качи на третия етаж, Зина отиде до вратата на Патови. По навик надзърна в отвора на пощенската кутия. Там се белееше нещо. Но това не можеше да е писмо до Пьотр Василевич: всички приятели на Петруша отдавна вече знаеха новия му адрес.

Ксения Павловна беше сама в къщи. Тя посрещна Зина с някаква особена тревожна радост.

— Влезте! Скоро ще си дойде Николай Николаевич. Извикаха го на заседание на комсомолския комитет...

— Поканиха го — поправи я Зина.

— Да, да... Разбира се, поканиха го. Аз се тревожех... Аз винаги се тревожа, когато го извикат някъде. Докато не ми позвъни, място не мога да си намеря!

Зина гледаше смутената, трогателно беззащитна Ксения Павловна и си мислеше, че за нищо на света не може да стане злия гений на тази жена. „Защо ли взех да нападам Николай Николаевич? — изведнъж си помисли тя. — Та още нищо не е известно. Иван Максимович има много по-голям опит в общуването с главни режисьори от мене. И той чака... Надява се. А мене както винаги ме прихващат дяволите!“

— Я да идем в моята стая — предложи тя на Ксения Павловна. — Нищо особено нямам в къщи. Но има чай с бонбони и курабии. Възприех от скъпите си зрители вкуса към евтините бонбони и ментовите курабии. На тях им е все едно дали бонбоните ще са обикновени или шоколадови, да има там нещо сладко!

— И на мене ми е все едно — каза Ксения Павловна. — Но скоро ще си дойде Николай Николаевич... Бихме могли да си поседим и тримата заедно. Би било сюрприз за него!

— Не се съмнявам — каза Зина. И веднага си помисли: „Защо аз пак?...“.

— Много искам вие да сте приятели — почти с молба рече Ксения Павловна.

— Аз зле се учех по математика — каза Зина. — Но някои формули запомних за цял живот. Например: две величини, поотделно равни на трета, са равни помежду си! Ние с Николай Николаевич ви обичаме поотделно и това е гаранция за бъдещите ни дружески отношения.

— Зная... вие се отнасяте добре с мене — тихо и благодарно каза Ксения Павловна.

— Затова я да идем у нас да пием чай.

— Ами ако се върне Николай Николаевич? Той от сутринта нищо не е ял! Ще забода на вратата една бележка...

— Не е нужно. Аз веднага долавям стъпките, които се насочват към *тази* врата.

Зина обичаше, когато Ксения Павловна се отбиваше при нея. В такива вечери ѝ се струваше, че тя подценява своята стая: не забелязва колко е уютна, как предразполага за почивка и спокойствие.

— Ако бях мъж, бих се оженила само за вас — каза Зина и сложи на масата съдинката за хляб с белите, сякаш посипани с брашно ментови курабии и купичка с „Театрални“ бонбони. — Николай Николаевич е щастливец!

Ксения Павловна се зарадва, че Зина спомена за Патов: на нея много ѝ се искаше той да стане главна тема на техния разговор.

— Пък аз, ако отново започнех живота си, пак бих се омъжила за него. Пак! Повярвайте ми: той е идеален съпруг.

— Идеалният мъж — това понятие не е толкова положително. Ако си спомним класиката на чуждата драматургия! — каза Зина. И като погледна нежно към Ксения Павловна, добави: — Шегувам се. И не много сполучливо!

— Между приятели минават всякакви шеги — каза Ксения Павловна. — Важното е да се знае, че този човек ти е приятел, тогава вече думите нямат значение.

— Така е — съгласи се Зина. — Смешно е да се обиждаш на приятели. Аз изобщо не обичам хората, които се обиждат. В повечето случаи това са ограничени хора. Те не разбират, че ако ти говори добър човек, трябва да се вслушваш в думите му. Пък ако е лош... тогава защо да му се обиждаш?

От страх да не изпусне *главната* тема Ксения Павловна възкликна:

— Николай Николаевич умее да стои над обидите!

„И изобщо над всичко, което става около него!“ — си каза наум Зина. Изглежда, Ксения Павловна беше първият човек, който я караше да произнася мислено, за себе си, някои неща.

— Знаете ли защо дойдохме в този град? — попита Ксения Павловна.

— Николай Николаевич е пожелал да опита силите си на сцената на ТМЗ!

— Не е съвсем така... И все пак нашето идване е свързано с неговата обич към децата.

— Интересно! — каза Зина и погледна втренчено с немигащите си очи Ксения Павловна.

— Юра, нашият син, отиде да се учи в Ленинград: той е с ярко изразени математически способности. И постъпи във физико-математическия.

— Правилно!

— Кое?...

— Че човек с математически способности отива в математическия факултет! А не в биологическия например...

Ксения Павловна погледна Зина с недоумяващ поглед. И продължен:

— Това беше удар за Николай: той не може да си представи живота без децата. Без нашите деца! После дойде време и Лера да постъпи в институт. Тя мечтаеше да стане лекар. От дете!... Представете ли си, обичаше да боледува.

— За да не ходи на училище?

— Не-е!... За да дойде при нея жена в бяла престилка. Тя задаваше на лекарите толкова най-различни въпроси, че ми ставаше неудобно... В нашия град нямаше медицински институт. И тъкмо тогава един наш приятел от института предложи да дойдем тука. Той се занимава с театрите тук, в отдела за култура.

— В управлението — уточни Зина.

— Е, да... Аз не ги разбирам много тия названия= Николай научи, че във вашия град има медицински институт. И това имаше решаващо значение.

— Така си и мислех!

— Така сте си мислили? — учуди се Ксения Павловна.

— Разбирах, че Николай Николаевич...

Със Зина ставаше нещо невероятно: тя търсеше думи? „Мила, наивна Ксения Павловна — мислеше си тя. — Как да ви обясня всичко?...“

— Радвам се за децата ви — каза тя. — Те имат призвание. И ще му служат.

— Безусловно!... На това ги учеше баща им. Той се стремеше те да разберат какво искат от живота.

— А какво вие искахте, той разбра ли? Тогава, след завършването на театралния институт.

— Той не е виновен, че се случи така. Той никога не е нарушавал принципите си... Това е достойно за уважение. Повярвайте ми, Зиначка!

Тя го защитаваше, както майките защитават децата си. „Човек, когото защитават така, навярно е достоен за тази защита! — помисли си Зина. — Дали пък не съм догледала нещо в него!“

Тя искаше да припомни на Ксения Павловна, че те още преди една година бяха съставили подробен план за нейното връщане в театъра. В театъра на възрастните, където главният режисьор не беше неин роднина. Зина искаше да попита защо Николай Николаевич и

досега не ѝ е помогнал да подготви някаква сцена за проба в театъра. Но попита съвсем друго.

— А какво той самият иска... в дадения момент?

— Да отдаде всичките си знания...

— ТМЗ не е лектория — каза Зина. — Нужно е още...

— Той всичко ще отдаде!

— Важното е да има *какво* да отдава... — замислено каза Зина.

— Какво имате предвид, Зиначка? Кажете ми. Аз ще му подсказва... Аз винаги съм била негов приятел!

— Посъветвайте го по-скоро да постави спектакъл за младите зрители. Защото нашият театър така се и нарича: Театър за младия зрител.

— Той ще го направи! Аз искам само да сте приятели.

„Кой дявол ги прати да живеят срещу мене на една площадка! — мислеше си Зина. — Сега през цялото време ще се мятам между съвестта и Ксения Павловна...“

— Нашите възнамеряват да поставят „Ромео и Жулиета“ — каза тя. — За мене в тази трагедия няма роля. Но аз не мога да не мисля за този спектакъл. Николай Николаевич можеше да го постави... А той отказа. Впрочем, чувам стъпките му.

И на художествения съвет предложението на комсомолците беше одобрено. Всички стигнаха до извода, че щом трябва да се говори с учениците за любов, то да е любов огромна, велика.

— Аз съм „за“ — каза завеждащата педагогическата част Валентина Степановна, — но само при условие че на това представление за великата любов Иван Максимович няма да вкарва първокласници от служебния вход.

Валентина Степановна считаше, че ТМЗ не е един, а три театъра в едно помещение: един — за най-малките, друг — за по-големите и трети — за юношите. По-точно казано, така считаха и всички останали, но тя особено често подчертаваше това.

— Спомнете си своето детство — както обикновено помоли тя членовете на художествения съвет.

— Че кой може да го забрави? — замислено рече уважаваната от всички Анна Гавриловна — ветеран на театъра, която на времето е играла момчета, а сега баби.

— Кой го забравя ли? Дирекцията! — възкликна Валентина Степановна. — Една година в нашата възраст, това са дванайсет месеца. А всяка година в детството...

— ... е епоха! — завърши фразата ѝ Иван Максимович. — Съгласен съм с вас.

— Теоретически! А на практика всяка вечер ходатайствате за ония, които трябва да ходят на театър сутрин.

Всички в театъра разговаряха с Иван Максимович като „равни с равен“. И не защото си позволяваха това, а защото към това ги предразполагаше и характерът на директора, и лицето му, и неговата тровава, стеснителна походка. Но по-непосредствено и по-рязко от другите се изказваше Валентина Степановна, защото беше дошла в театъра заедно с него, преди двайсетина години. И още затова, че убеждаваше всички: „Ще видите, когато излезе в пенсия, всичко ще свърши!“.

Членовете на художествения съвет съчувстваха на Тонечка Гориловска: този път тя нямаше да работи с автора над текста на произведението, което много обичаше да прави. И на отиване поздравиха Костя Чичкун за хубавата идея.

— Тя не е моя. Тя е на другарите — с мрачен вид отговори довольният Костя.

Иван Максимович помоли да останат главният режисьор, Костя и Зина.

— Сега ще позвъним в Москва и ще разберем как стои работата с младите режисьори!

— По-добре да поканим съвсем млад — каза Николай Николаевич, като проверяваше и оправяше замислено маншетите си. — Някой, който сега се дипломира!

— Такъв по-лесно се ръководи! — пошепна Зина на седналия до нея Костя.

— Ще помолим за помощ Терешкина от министерството — каза Иван Максимович и набра номера на междуградската линия.

— Терешкина от министерството!... — с ирония каза Николай Николаевич.

Зина скочи от стола.

— Познавате ли Сусана Романовна?

— Толкова съм слушал за нея, че струва ми се, ще я позная, ако я срещна на улицата.

— Ако я срещнете, предайте ѝ моите поздравии!

— Разпорежда се със съдбините на детския театър?

— Тя не се разпорежда. Тя помага...

— Терешкина ще ни помо-огне! — мрачно потвърди Костя Чичкун. — Тя оби-ича да ни помага! — Костя погледна часовника си и добави: — Сега, наистина, е обедно време...

— Тя не обядва — каза Иван Максимович.

Сусана Романовна се случи на мястото си.

Когато Иван Максимович ѝ изложи молбата на театъра, тя възкликна:

— Тъкмо навреме позвънихте!

— През обедната почивка ли?

— Не се шегувам. Има един прекрасен момък, Андрей Лагутин!... Той постави „Ромео“. Това беше дипломната му работа.

— Дипломант? Това, което иска Николай Николаевич?

— На, видите ли... Тъкмо навреме позвънихте. За Андрей се бият!

Иван Максимович рядко се обръщаше за помощ към Терешкина. Но когато и да стореше това, тя непременно възкликваше: „Тъкмо навреме позвънихте!“. Създаваше се впечатлението, че Сусана

Романовна седи и чака неговото позвъняване, като се мъчи отнапред да разбере какво именно ще е нужно на неговия театър.

— Вярно, Андрей има едно малко условие...

— Навярно квартира, а? Квартира нямаме. Помолете го да не настоява за квартира.

— Той може да спи във вестибюла. Или във вашия кабинет. Това не го интересува. Но има едно условие, което моля да изпълните. Той сам ще ви обясни всичко.

— Е, щом министерството ни моли...

— Моля аз.

— Толкоз повече!

Иван Максимович постави слушалката и тържествено съобщи:

— Има режисьор. И тъкмо дипломант! Терешкина ще го изпрати. Тя ни помоли да изпълним едно негово малко условие. Ще го изпълним, нали?

Николай Николаевич нервно оправя маншетите си.

— Начеващ режисьор с условие? Ние, доколкото си спомням, започвахме не с условия, а с благодарност, че са ни поканили.

— Ние не знаем с какво ще започне *той* — каза Зина. — Иван Максимович разговаряше със Сусана Романовна...

— А какво друго съобщи тя за него? — сякаш не беше чул Зинините думи, Николай Николаевич се обърна към директора.

— Каза: „Прекрасен момък!“.

— Изчерпателна характеристика за един режисьор!

Валентина Степановна постави на масата в кабинета на директора чиния със сандвичи, фруктиера с пирожки и три бутилки нарзан. Като видя това, Николай Николаевич почна нервно да оправя маншетите си, които бяха съвсем както трябва. В отношението си към тях винаги се проявяваше неговото настроение.

— Е, не е педагогично, нали? — обърна се той към завеждащата педагогическата част. — Че той не идва в бюфет, а в театър. Детинщина някаква!...

— Ами ако е гладен? — каза Иван Максимович. — От път идва човекът! Аз помолих Валентина Степановна...

— Цветя, сандвичи, шампанско — всичко това след премиерата, скъпи мои! Ако тя, разбира се, излезе успешна. А такива аванси... Изобщо, Иван Максимович, аз бих искал пак да подчертая: не ние трябва да сме щастливи, че той пристига, а той трябва да е благодарен, че сме го поканили. Кой от великите е започвал с Шекспир? Дори не мога да си припомня. Според мен просто никой.

В този момент в стаята се втурна Зина.

— Посрещнахме го! — възкликна тя. — Тук всичко в ред ли е? Наистина прекрасен момък!

— Ето на!... — Николай Николаевич безнадеждно махна с ръка и седна на стола, небрежно постави крак върху крак и уморено отпусна глава назад. Той се приготви за срещата.

— Представете си — продължаваше Зина, — той от всичко се възхищава!

— Лакировчик, а? — пошегува се Николай Николаевич.

— Лакировчиците са фалшиви хора. А той — от все сърце! И гарата много му хареса, и това, че го посрещнахме... „Колко, казва, всичко това е прекрасно!“ В момента се възхищава на рибите.

По начало възторжените натури дразнеха Зина с това, че понякога изопачаваха истинските събития на живота, сякаш ги „пригаждаха“ към своето възприятие. Но младият режисьор не я дразнеше. Напротив, по пътя от гарата до театъра той през цялото време сякаш изостряше и Зинините възприятия: караше я да се радва на неща, които тя по навик отдавна вече просто не забелязваше. На прага се показва Андрей Лагутин. Той беше с куфарче, с пуловер и кецове.

Като го видя в лице, рядко усмихващата се Валентина Степановна се усмихна. И Иван Максимович се усмихна. Лицето беше доверчиво и приветливо.

— Здравейте, аз пристигнах — каза Андрей.

Един миг всички мълчаха, като чакаха пръв да заговори в отговор Николай Николаевич. Но тъй като той се бавеше, Зина каза високо:

— Ние толкова ви чакахме! Запознайте се, моля...

Разбрал, че в присъствието на Зина паузите са твърде опасни, Николай Николаевич стана и пръв подаде ръка. Представи се и каза:

— Чувах, че у нас ви харесва?

— Много! — отговори Андрей. — В купето с мене пътувах трима мъже. Най-младият от тях беше към петдесетте. Но всички казваха: „Нашият ТМЗ!“. Това е прекрасно! Аз бях горд, че са ме поканили тук.

— Нашият град е прочут с металургичния си завод, с курорта, в който се лекува ревматизъм, и с ТМЗ — съобщи Иван Максимович.

— Аз съм уверен, че ще издържите сериозния изпит, който ви предстои. С наша помощ, разбира се — пак се намеси в разговора Николай Николаевич.

— Всички изпити той вече е взел в института — каза Зина.

Костя, който стоеше зад гърба на Андрей, я погледна с изразителния поглед на един от своите персонажи. Зина и сама разбираше, че първата среща трябва да бъде безконфликтна и радостна. „Не се стърпях!“ — с досада си помисли тя.

— Първият спектакъл винаги е изпит — каза Андрей. — Какво има да се говори? Разбирам.

Валентина Степановна с жест на гостоприемна стопанка посочи чинията и фруктиерата.

— Именно Николай Николаевич предложи млад режисьор да постави този спектакъл — каза Иван Максимович. — Вярно ли е?

— Вярно — каза Зина.

— Имал съм късмет! — възкликна Андрей и взе един сандвич.

Насърчен от директора, Патов си наля малко нарзан, отпи една глътка и с чаша в ръка започна:

— Аз много съм мислил за тази трагедия. И по-рано, и сега, знаейки, че ще трябва като по-възрастен другар от време на време да

ви подавам ръка за помощ!

— Той предварително е уверен, че Андрей ще затъне? — пошепна Зина на ухото на Костя. Готовността да се притече в защита на доверчивостта и добротата не я напускаха ни за минута.

Андрей взе втори сандвич.

— И ето интересното — продължаваше Николай Николаевич, — тази повест, от която няма „по-печална на света“ е била известна дълго време преди Шекспир. Нали той я е написал в... — Патов се запъна.

— Около 1595 година — подсказа Андрей.

— Имало два варианта. Те се различавали помежду си... е, да речем — за да разберете всички тук! — като „Ханц Кюхелгартен“ на Николай Василевич Гогол от неговия „Ревизор“ или от „Мъртви души“. Като фейлетоните на Антоша Чехонте от творенията на Антон Павлович Чехов!

Николай Николаевич назоваваше винаги великите хора по малкото и бащиното им име.

— Както виждаме, дори гениите не изведнъж са намирали себе си. И почти винаги с тях е имало придружвачи, които са им помагали да намират пътя си.

— Струва ми се, той иска да каже Андрей да напише „Ревизор“ с негова помощ — пошепна Зина на ухото на Костя.

— Стига само да се получи „Ревизор“! — отговори Костя.

— И ето интересното — продължаваше Патов, — ако днес в една пиеса синът не уважава баща си и в друга синът не уважава баща си, почват да обвиняват авторите в липса на оригиналност. Че дори и в плагиатство! А някога, през епохата на Възраждането например, традиционността на сюжета се е считала за голямо достойнство. Как ви се струва?... Простете, не зная бащиното ви име!

— Просто Андрей.

— Не е много удобно: вие ме наричайте...

— А вие мене — просто Андрей!

— Та как ви се струва, Андрей, защо на оригиналността на сюжета по-рано не са придавали такова голямо значение?

— Не зная.

— Защото много по-голямо значение са придавали на средствата за художествено изразяване! От това, че сюжетите си приличали,

произведенията не почвали да си приличат едно на друго. Защото художниците в онова време били наистина самобитни!

„Ама той нарича на малко и бащино име само ония велики хора, които отдавна вече са умрели...“ — изведнъж си помисли Зина. Тя искаше да сподели това свое наблюдение с Костя. Но се стърпя.

Николай Николаевич още веднъж глътна от вече обезгазирания нарзан. И сякаш подкрепен, продължи:

— Пръв този толкова близък сега на нашия колектив сюжет е обработил Мазучо. Това е било около...

Патов се запъна.

— През втората половина на петнайсети век — каза Андрей.

— Като на изпит! — възкликна Зина.

Патов я погледна, както се поглежда зрител, който изведнъж е заговорил по време на представлението. Останалите зрители мълчаха. Макар по всичко да си личеше, че и на Валентина Степановна много се искаше да заговори, тя няколко пъти се повдигаше от стола си. Патов не обръщаше на това никакво внимание.

— Но героите на Мазучо имали други собствени и фамилни имена — продължаваше той. — А ето че у Луиджи да Порто в „История на двамата благородни любовници“ ние вече срещаме Ромео и Жулиета. Представете ли си, ако днес в две пиеси имаше не само еднакви сюжети, но и едни и същи имена на действащите лица?!

— Не мога да си представя — каза Андрей.

— А по-рано това било възможно! Поради обстоятелството, за което вече говорих... И у Данте, както всички вие помните, фамилията на враждуващите семейства са Монтеки и Капулети! В „Чистилице“... Е, разбира се, както почти във всяка история със странстващи сюжети, не е минало без куриози. Джироламо дела Корта в известната си „История на Верона“ представил стария сюжет за истински. Или както се казва сега, за документален! А след това вече изградили във Верона една явно фалшива гробница на Ромео и Жулиета. Никой ли от вас не е бил във Верона?

Валентина Степановна не се стърпя.

— Лично аз не съм била — каза тя.

— И аз, колкото и да е странно, също — добави Зина.

— Но защо иронизирате? Сега има толкова туристически екскурзии в чужбина! На мене ми се случи... Така че на всички

туристи сега показват тази гробница. Аз видях Верона! И после ще ви разкажа на вас, Андрей, и на художника на спектакъла за непосредствените си впечатления.

— Прекрасно! — възкликна Андрей.

— И чак след това сюжетът стигнал в Англия. Появила се поемата на Артър Брук „Ромео и Жулиета“. Представете ли си, ако беше сега... Изобщо какво да говорим! Има разни мнения за това, от къде е взел сюжета Уилям Шекспир. Но аз съм уверен, че той го е взел от поемата на Брук. Известно е обаче, че от един и същ камък един изсича статуетка, а друг — чудеса! Когато вие, Андрей, сте чели поемата на Брук, навярно сте забелязали...

— Аз не съм я чел.

— И нищо, както се казва, не сте загубили. Но ето кое е интересното: у Брук действието продължава девет месеца, а у Шекспир — от неделя до петък. Тоест всичко пет дни. Как мислите, защо той е скъсил толкова времето на действието?

— А вие как мислите? — попита Зина.

— Аз мисля, че той е искал напрежението и стремителността на събитията да са в унисон с напрежението на младежките чувства!

— Може би — каза Андрей. Той погледна с добродушните си, доверчиви очи всички присъстващи, сякаш се съветваше с тях.

„По нещо прилича на Зина Балабанова — помисли си Иван Максимович. — Но по какво именно?“ И си отговори: „В него също има нещо детско! И се усмихва чистосърдечно, както нашите по-малки зрители...“.

Андрей пак обърна поглед към Николай Николаевич:

— Но все пак тази любов трябва да изглежда на зрителите вечна. Без начало и край... — Той се обърна към Валентина Степановна. — Как мислите вие?

„Преди малко същият въпрос — «Как мислите вие?» — зададе Николай Николаевич. Но Патов изпитва — помисли си Зина. — Макар да не му е нужен ничий отговор. Той сам знае всичко предварително. А този се съветва... Интересно му е да знае мнението на Валентина Степановна!“

— Мисля — каза завеждащата педагогическата част, — че вариантът на нашия театър на трагедията трябва да бъде преди всичко химн на първата любов, каквато именно сега, в този момент, изпитват

нашите по-големи зрители. Не можем да ги учим да обичат. Не можем да ги накараме да *подражават* на чуждите чувства, но да се възхищават от силата и красотата на тези чувства — те просто са длъжни!

— Да... — замислено рече Андрей, — бих искал да се възхитят!

— Вашата задача се облекчава от това, че нашите по-големи зрители са много възприемчиви — каза Валентина Степановна. — Макар че за разлика от малките те се стесняват да го показват.

Като почувства, че престава да бъде център на разговора, Николай Николаевич стана — представителен, елегантен, красив. И всички пак се обърнаха към него.

— Вие знаете ли, че Белински и Пушкин са писали за тази трагедия?

Зина като на урок вдигна ръка:

— Може ли аз?

— Моля — тихо, предвиждайки лошия номер, рече Николай Николаевич.

— Не зная какво е писал Пушкин, но зная, че има опера на Гуно — „Ромео и Жулиета“, а също фантазия на Чайковски и балет на Прокофиев със същото име.

— Е, това вече е цяла детинщина!... — рече с досада Патов. — Ние водим сериозен, професионален разговор...

— Може би ти ще дойдеш на репетицията? — пошепна Костя Чичкун на Зина.

— *Самичък* няма да го оставя тук!

— Уверен съм — каза Иван Максимович, като се изправи зад масата и примирително разпери ръце, — абсолютно съм уверен, че във всичко, което се отнася до същността на бъдещия спектакъл, вие, Андрей, ще намерите с Николай Николаевич общ език.

Патов реши да се изкаже незабавно за *същността* на бъдещия спектакъл.

— Аз виждам всичко това... като разказ за една смела и горда личност, която къса оковите на закостенелите средновековни норми.

— Казаното навярно съвпада и с вашето гледище, Андрей, а? — с надежда попита Иван Максимович. Погледът му сякаш молеше Николай Николаевич и Андрей: „Хайде де, подайте си ръка!“.

— На мене ми се струва, че оковите на средновековието не тегнат на днешните зрители — каза Андрей. — И въпросът за закостенялостта на средните векове не ги вълнува.

„Ама какво си намислил да правиш?“ Такова възклицание не се изтръгна от Иван Максимович, но сякаш се изписа на лицето му. Директорът се отпусна в креслото.

— Тогава какво ли? — с добродушно удивление попита Андрей. — В едно велико произведение всеки открива нещо свое.

— И какво открихте вие? — уморено прокара ръка по тежките си гъсти коси и попита Николай Николаевич.

— Аз бих искал да поставя спектакъла съвременно.

— Нов прочит?... Това сега е моден термин. Но да добавяте себе си към Шекспир... Удобно ли е?

— А нима само в средновековието е могло да има такава битка за истинското и мнимото? Такава схватка на любовта и доброто с омразата, фарисейщината и лицемерието.

— Любов и омраза — да, помня. Но фарисейщина? Лицемерие?... Че кой там е носител на тези качества?

— Кой ли?... — Андрей изглежда всички с добродушния си поглед, сякаш питаше: „И вие ли не помните?“.

Зина веднага откликна на този въпрос.

— Ами враждуващите семейства! — възкликна тя. — Които дори не помнят заради какво е възникнала тяхната вражда, но се правят, че в злобата си са страшно принципи!

— Аз мисля, че на нашите по-големи зрители този аспект действително е по-близък — каза Валентина Степановна.

— Може би напразно подхванахме този разговор? — каза Николай Николаевич. — Такива проблеми не се решават на форуми. Ние ще се съберем двамата и ще изработим обща концепция... Аз, струва ми се, ще ви бъда полезен, Андрей, и в подбора на кандидатурите за главните роли. Например аз вече определено виждам в нашата трупa две нелюши Жулиети и един нелюш Ромео...

— А на вас нима не са ви казали за моята молба? — попита Андрей.

— За молба ли? — учуден вдигна вежди Николай Николаевич.

— Сусана Романовна предупреди, че имате някакво малко условие — каза Иван Максимович. — И ние обещахме да го изпълним.

Нали така? — обърна се той към Патов.

— Лично аз със Сусана Романовна не съм разговарял.

— А какво е условието? — попита Иван Максимович.

— Ромео бих искал да играя самият аз.

— Да не сте завършили актьорския факултет? — попита Николай Николаевич.

— Не, режисьорския. Но в своя дипломен спектакъл играх Ромео.

— Струва ми се, че ролята на режисьора на спектакъла е толкова голяма, че едва ли има нужда още от една роля. — Доволен от своя афоризъм, Николай Николаевич сведе глава, сякаш очакваше аплодисменти.

— Андрюша... вие настоявате ли на това, а? — попита директорът.

— Аз просто много бих искал.

— Известни са случаи, когато големи артисти са ставали велики режисьори. И после са карали едновременно двете професии — каза Патов. — Всеволод Емилиевич Майерхолд, например. Или Константин Сергеевич Станиславски... Но голям режисьор да се е прославил в роля?... Такова нещо не мога да си спомня.

— Той още не е голям! — каза Зина.

Патов закричи из кабинета в търсене на аргументи. И изведнъж се спря по средата.

— За какъв Ромео може да става дума? Нали вие сте тук, при нас... временно?

— Ако моят Ромео се хареса, аз мога да остана повечко. А после ще подготвя дубльор.

— Значи така... — мрачно се намеси в разговора Костя Чичкун. Това беше толкова неочаквано, че всички трепнаха и се обърнаха към него. Костя стигаше до решенията си бавно и с много мислене. Но почти никога не ги променяше. Той се изказваше така, сякаш теглеше черта под дискусията. А всъщност теглеше черта на собствените си размишления и съмнения. — Аз ето какво искам да кажа. В един младежки спектакъл трябва да има експерименти. Така че трябва да опитаме.

— Това би било интересно, а? Как мислите вие, Николай Николаевич? — попита директорът.

— Не е позволено... според мене.

— От кого не е позволено? — попита Зина.

Без да ѝ отговори, Патов се обърна към Андрей:

— Добре де, а Жулиета, Парис, Тибалд и дойката?... За изпълнителите на тези роли ще се посъветвате ли с мене?

— Че как иначе? Само че отначало трябва да се запозная с всички актьори.

— Ние ще ви уредим среща с трупата — предложи Иван Максимович.

— По-добре просто аз да видя всички ваши спектакли!

В жилищния блок, в който живееше Зина, на първия етаж имаше актьорско общежитие. Иван Максимович освободи там за Андрей една малка стая — от девет квадратни метра.

— Девет метра ли? Това е дворец! — възхищаваше се Андрей.

След вчерашното представление те със Зина се връщаха заедно в къщи.

— Салонът ви е прекрасен! — продължаваше да се възхищава Андрей. — Човек се чувства в него като в театър и като у дома си: с мярка подредено и с мярка скромно.

— Ами представлението?

— Беше превъзходно.

— Днес... или някога?

Зина се спря и в очакване втренчи в Андрей немигащите си очи.

— Аз си го представям такова, каквото е било навярно на премиерата.

— А днеска то, значи, изглеждаше като някогашна хубавица? Защо? Обясни.

Още сутринта те с Андрей някак незабелязано преминаха на „ти“.

— Ти игра осмокласничката превъзходно! Децата, които седяха до мене през цялото време се мъчеха да разберат на колко си години.

— Навярно не са от нашия град. Целият град знае, че съм на двадесет и седем.

— И Анна Гавриловна през цялото време сравняваха с класната си ръководителка. В полза на Анна Гавриловна! Но помисли си: ти, момичето, влизаш в сражение за учителката, която иска да напусне училището... поради създалите се там ненормални условия. Режисьорът, който е поставил спектакъла, е искал да покаже, че става трагедия. Че да се разделиш с учениците е почти равносилно на смърт. Но учениците, които днес ходеха по сцената около тебе, според мен трудно могат да бъдат обикнати с такава сила. Актьорите са подвели режисьора... Не могат да се издигнат до неговия замисъл.

— Преди се издигаха. Спектакълът се играе две и половина години.

— Много от децата, които бяха в салона, вече са го гледали. Забелязах това... Те обясняваха на съседите си какво ще стане по-нататък.

— Нищо не може да се стори... Нашият град не е чак толкова голям. А не може безкрай да се дават премиери!

— Не се обиждай, моля... Но това винаги е било традиция... — Андрей помълча в търсене на някаква дума — традиция на не столичните театри.

Зина помисли, че ще е трудно да се поддържа тази традиция с Патов.

— Но ако всички актьори бяха на нивото на режисьорския замисъл — продължаваше Андрей, — децата, струва ми се, нямаше да преразказват на глас съдържанието на пиесата. Те щяха да гледат към сцената!

Зина мълчеше. Това беше нейният любим спектакъл. При това негов сюжет беше станала истинска история, която Пьотр Василевич беше открил в едно училище в града. Той беше колекционер на истински случки.

— От местен автор ли е написана пиесата? — за да наруши
мълчанието попита Андрей.

— Да.

— И така е станало, че там в центъра е тъкмо едно
четиринадесетгодишно момиче?

— На мене ми върви почти във всички съвременни пиеси. От
местни и не местни автори... Защото тези пиеси са подбрани и
„организирани“ от Тонечка Гавриловна.

— Коя е тя?

— Нашата завеждаща литературната част и моя съквартирантка.

— Ти не се обиждай, моля ти се...

— Аз никога не се обиждам — прекъсна го Зина. И повтори
своята отдавнашна мисъл. — Говори ли добър човек, трябва да се
вслушваш в думите му. А говори ли лош... За какво да му се обиждаш?

— Мене за какъв човек ме смяташ?

— По думите на Терешкина от министерството трябва да те
считаме за „прекрасен момък“!

„Книгите и филмите, ако са талантлив, не губят от времето своите достойнства — разсъждаваше Зина, когато се върна в къщи. — Те са създадени сякаш веднъж завинаги... Създателите им умират, а те продължават да съществуват все в същото първоначално качество — нито една мисъл не умира, нито един ред не се изменя. Опитай се да разместиш дори един препинателен знак в някакво знаменито стихотворение! А спектакълът е като жив човек: името и фамилното име са все същите, но характерът може с времето да се измени. И всеки път на сцената той нещо придобива или нещо губи. Нашите спектакли губят... Аз се досетих за това, но твърде смътно: от сцената не виждаш спектакъла така ясно, както ако си в салона. Андрей го видя именно от салона. И каза истината... А пък някога с тези спектакли се гордеехме! За тях говореха и пишеха не само в нашия град. Сусана Романовна пращаше на техните прегледи млади режисьори — да се учат!“

Зина взе да се вглежда в снимките, които бяха окачени на стената. Тя сякаш молеше от Петруша прошка, задето не беше опазила ценностите, които той й остави. И още молеше да й отговори на следния въпрос: „Защо се случи така? Същите актьори, които все така обичат своя театър и все така се стараят...“.

Пьотр Василевич нямаше време да я слуша: той се хващаше за главата, запушваше ушите си, викаше. Той репетираше. Нямаше време. Зина все по-втрънчено се взираше във фотографиите и започваше по-ясно да разбира какво става... Отдавна вече в празния салон, където както на масата на писателя или на композиторския роял се създават произведения, никой не се хващаше за главата, не запушваше ушите си и не викаше.

„Ако не се създава нещо ново, то и старото посърва — помисли си Зина. — Навярно е така? Умира творчеството... Ето къде е причината. И все пак Петрушовите спектакли трябва да се спасят! Отново да се репетира... В празния салон. С режисьор, който ще се хваща за главата...“

Зина бързо вземаше решения. И като ги вземеше, започваше веднага да ги изпълнява.

Още на другия ден сутринта тя домъкна Костя в кабинета на Иван Максимович.

— Репертоарът, с който по навик се гордеем, е в аварийно състояние — каза тя.

Костя, като човек, който живееше в съседство с вулкан, в сеизмично опасен район, беше свикнал с подземните трусове. Затова спокойно и мрачно попита:

— Кой ти каза това?

— Зрителят.

— Е, знаеш ли — проточи глас Костя, — на всички не можеш да угодиш!

— А на *този* трябва да угодим.

— Момче или момиче? — като се надигна от стола си попита директорът.

— Мъж.

— Е, знаеш ли... А ние сме театър за *младия* зрител — не много уверено, някак по инерция възрази Костя.

— Нали възстановихме три стари работи на Пьотр Василевич — тъжно каза директорът.

— Ремонтирахме ги... и ги показахме! — подкрепи го Костя.

— С ръцете на асистентите ремонтчици ли? — облещила очи срещу Костя, извика Зина. — Произведенията на изкуството не се ремонтират. Тях ги ре-ста-ври-рат! Разбра ли? И това умеят да правят само художниците.

— Николай Николаевич няма да се съгласи да стане реставратор — каза Иван Максимович.

— Той просто не ще може! — отсече Зина.

— Те с Пьотр Василевич имат различни почерци... — замислено рече директорът.

— Съвсем различни — съгласи си Зина.

— Значи така... Първо ние с вас трябва да решим: нужно ли е изобщо да се прави това? — бавно се намеси в разговора Костя. — Ето вие, Иван Максимович, често се интересувате от мнението на младите зрители. След представленията... Какво казват те?

— Казват: „Много ни хареса“ — тъжно отговори директорът.

— И по-рано казваха: „Много ни хареса“.

— И по-рано. Но... по-иначе.

— А какво искаш да отговорят, щом ги пита директорът на театъра?! — намеси се Зина. — Интелигентни станаха зрителите.

Иван Максимович излезе пред масата. И като стъпваше още по-тежко, отколкото преди, взе да ходи из кабинета.

— Не — възрази той, — по очите им човек винаги може да разбере. И по гласа... Думите не са чак толкова важни.

— Има си хас! Наоколо афиши, полилеи, снимки и аквариуми... Разпоредителни със сини костюми. Нали всичко това действа! — Зина погледна Костя: — А нима ти самият не го чувстваш от сцената? — Тя махна ръка. — Макар че зрителите на „Червената шапчица“ и „Златното ключе“ винаги са във възторг!

— Изобщо аз забелязах — с мъка изрече думите Костя, — че нашите артисти... престанаха да пеят. По-рано идваха на репетиции много преди началото и по пътя непременно пееха. Особено младите... А сега вървят тихо. Някои дори закъсняват. Само Анна Гавриловна идва по-рано...

— Ветераните не влизат в сметката! — каза Зина.

— Ще трябва да отидем на някое и друго представление да проверим...

— Да проверим ли?! — Зина закричи бързо-бързо из кабинета. Блъсна се в Иван Максимович. Той се извини... А тя не седна, а падна на стола, също като подкосена. — Ако си говорим съвсем откровенно, знаете ли какво правим ние?

Иван Максимович и Костя притихнаха. Когато Зина се готвеше да говори „съвсем откровенно“, трябваше да се очаква най-страшното.

— Ние предаваме Петруша... Извинете, Пьотр Василевич! Той не може сега вече да защитава своите творения. Той ги повери на нас. А ние ги изоставихме на произвола на съдбата!

— Е, ти май прекаляваш... — рече Костя.

— Тя е права — каза Иван Максимович. — Ние можем търпеливо да чакаме, докато Николай Николаевич пристъпи към осъществяването на своята заветна мечта. Но сме длъжни да поддържаме в ред старите спектакли. А?... Съгласни ли сте?

Всички актьори знаеха, че всяка вечер на седмия ред седи младият режисьор, който ще поставя Шекспир.

Когато полилеят в залата почваше да гасне, а завесата се вдигаше (Пьотр Василевич обичаше в театъра да има завеса), Андрей, както

през детството, впиваше поглед в сцената. Той най-внимателно гледаше, по-силно от всички се заливаше от смях и по-дълго от всички ръкопляскаше. Той вече се отнасяше към ТМЗ така, както се отнасят към близък човек, чиито недостатъци забелязват и преживяват по-силно от недостатъците на другите хора, но от това не престават да го обичат и да му се възхищават.

Когато Андрей най-последно изгледа всички спектакли, настроението на актьорите се развали: от седмия ред изчезна най-благодарният и отзивчив зрител.

— Какъв мил млад човек! — каза Анна Гавриловна. — Знаех, че не изпуска ни един мой жест. Много способен зрител!

Анна Гавриловна цял живот считаше, че зрителите, както и актьорите, могат да бъдат способни и неспособни.

— Кога да е аз непременно ще се срещна с вашия Петруша — каза Андрей на Зина. — Сега познавам този човек. Той ми е нужен. Аз го обичам! И струва ми се, отгатвам главното му качество: той е дете. Както ти, както Гайдар... Чист и добър. И при това мъж: умен и твърд. Не съм ли сбъркал?

— Не си сбъркал. И затова именно ти трябва да бъдеш реставратор.

— Какъв?

Зина не отговори нищо: тя се понесе към директора.

Същата вечер Зина реши да наmine у Патови, за да си поговори с Ксения Павловна. „Нали тя обеща да бъде добър посредник между мене и Николай Николаевич — разсъждаваше Зина. — Дойде време да се възползвам от нейната помощ!“

Вратата отвори Лера. Тя имаше навика веднага, без да е поздравила, да съобщава за онова, което я вълнуваше в момента.

— Зубря — каза тя. — И изпадам в ужас, като си помисля колко детайли има в човешкия организъм! И всеки може да се развали, да откаже да работи... Как всички ние сме живи и здрави? Просто човек не може да разбере.

— Навярно е голям запасът на здравината? — предположи Зина. И веднага, вярна на маниера си да пренася всичко върху работите в

театъра, си помисли: „И на нашия ТМЗ запасът на здравината е колосален, щом и досега не е рухнал. Благодаря на Петруша!...“.

— За мнителните хора е цяло наказание да учат медицина. Те намират в себе си признаците на всички болести.

— Но ти нали не си мнителна.

— Какво приказваш? Това е единствената черта, която съм наследила от татко. Като не се счита, разбира се, лицето!

Зина знаеше, че Патов постоянно профилактично гълта хапове и безброй пъти мие ръцете си и ги бърше с книжни салфетки, каквито винаги носеше в джоба си.

— Но мнителността на лекаря, мисля, е полезна — каза Лера. — Ако той я разпростира и върху пациентите си. Пък то дойде, знаеш, едно такова бодро старче и току каже на болния: „Нищо! В неделя ние с вас ще идем да ловим риба. Коремът ли ви боли? Кого не боли? Пийнете салол с беладона...“. А през нощта на пациента му се спуква язвата.

— Но и да се всява у човечеството страх навярно също няма полза — възрази й Зина. — Всички хора са пациенти.

— Не! — решително заяви Лера. — По-добре да живееш, вслушан в себе си, отколкото да умреш, уверен, че си абсолютно здрав. Аз ще се презастраховам!

От стаята излезе Ксения Павловна. Беше невъзможно човек да я завари неподготвена: тя винаги беше красиво вчесана и красиво облечена, сякаш се готвеше да отиде на гости. Макар по-голямата част от живота си да беше прекарала в къщи.

— Знаете ли кои професии са най-опасни? — попита Лера майка си и Зина. — При които не бива да се греши. Летецът изпитател например. Или лекарят! Ако актьорът не е изпълнил както трябва ролята на Градобоев от комедията на Александър Николаевич Островски „Горещо сърце“, ще развали настроението на зрителите... Та какво от туй? Друг актьор ще я изпълни иначе. И ще поправи настроението на зрителите.

„И тя назовава великите хора по малко и бащино име — забеляза Зина. — Но с ирония, сякаш пародира Николай Николаевич.“

— Сега сравнявайте! — продължаваше да разсъждава Лера. — Хирургът е направил операцията на болния не *така както трябва*. Дори обикновена операция... Изваждане на жлъчката. Страхувам се,

че този болен може изобщо никога вече да не види комедиите на Александър Николаевич Островски.

— Права си... Лекарят няма право да прави *не така* както трябва — съгласи се с нея Зина.

— Затова отивам да зубря! — Тя изчезна в стаята си. После отново се появи: — Ти нали, както винаги, идваш при мама?

— Честно казано, да.

— Поне веднъж да беше казала нечестно! — Лера пак изчезна.

„Съчетанието на Ксения Павловна с Лера в едно семейство е завидна режисьорска находка“ — помисли си Зина. Тя обичаше съзвучието на нежните и резките цветове.

Зина пак се учуди на новите тапети, на грижливо изцикления паркет и от устата ѝ едва не изскочи фразата, която тя винаги мислено си казваше в коридора на Патови: „Я да идем в кухнята: да поговорим за изкуството!“.

— Да идем в нашето тихо кътче — предложи Ксения Павловна.

Петруша обикновено отрупваше кухнята с пиеси, които в изобилие му доставяше Тонечка Гориловска. Върху кухненската маса, върху табуретките винаги лежаха ескизи, стояха макети; стаите бяха заети от многобройните членове на режисьорското семейство. Сега кухнята беше пълна с лавици и лавички, с буркани и бурканчета. Всичко блестеше с чист, безукорно бял цвят. И всеки път Зина си мислеше: „Ако бях мъж, бих се оженила само за Ксения Павловна!“.

— Е, какво има у вас в театъра? — попита Ксения Павловна.

Всички се обръщаха към Зина с този въпрос, защото знаеха, че тя няма никакъв друг живот. И не само защото беше фанатично предана на своята професия, но и защото така се бяха стекли обстоятелствата.

— Тъкмо затова исках да си поговорим!

— Да, да... Готова съм да слушам.

Ксения Павловна се изчерви, развълнува се. „Колко много се тревожи за него! — помисли си Зина. — Защо? Чувства, че той не стои здраво на краката си? Или просто го пази като дете? Разбира се, лично за мене е много трудно да си представя Николай Николаевич като дете... Но казват, че зрението на любовта е развалено. Това трябва да се има предвид!“

Като си помисли така, Зина за миг се сепна. „Дали не твърде често напоследък с нещо се съобразявам и от нещо се въздържам?...“

Когато това ѝ се случи за пръв път, тя го сподели с Петруша. „Ставаш възрастна — отговори ѝ той. — Само не ставай докрай!... Че инак ще престанеш да си гениална актриса.“

Той често я наричаше гениална. И без каквато и да било усмивка. „Трябва да изразяваш онова, което чувстваш в момента — често повтаряше той. — Да контролираш правилността на думите е много опасно: това убива вкуса, цвета, аромата. Истинските чувства — любов или омраза — винаги са хиперболични.“

— Току-що говорихме за медицината — започна отдалеч Зина, макар че решително предпочиташе правата линия пред начупената. С Ксения Павловна тя не умееше да бъде праволинейна. — Ако приложим към театъра медицинските термини, може да се каже, че пулсът и сърцебиенето му се определят от репертоара. — „Колко красиво говоря!“ — ядосваше се на себе си Зина. И все пак продължи: — Нашият ТМЗ беше абсолютно здрав. И щастлив...

— Разбирам — каза Ксения Павловна.

— В човешкия организъм все още рядко сменят застарял детайл с нов, а в организма на театъра, това трябва да става непременно: репертоарът винаги се обновява. Николай Николаевич засега още само се готви за това... Тогава трябва да поизлекуваме сърцето, което така прекрасно ни служеше! Трябва да направим стария репертоар отново като млад.

— Ще се помъча да убедя Николай...

— Самият той няма да пожелае да стане режисьор доктор. Те с Пьотр Василевич имат различни творчески маниери. Разбирате ли? — Зина избърса челото си: ролята на дипломат не отговаряше на нейното амплоа. — А сега при нас дойде един млад режисьор.

— Чувах. Харесва ли ви той?

— Прекрасен момък! Ще поставя Шекспир. Но аз съм уверена, че не би се отказал едновременно... паралелно с основната постановка... Стига само Николай Николаевич да не възразява. Днес с него и с Андрей ще говори нашият директор. Ние бихме могли да натиснем и от страна на комитета. Но най-добре, все пак, е чрез вас.

В този момент се позвъни. Лера изтича да отвори.

От коридора се чу нейният глас:

— Ти какво така, както пише в моя учебник, да не си в състояние на стрес? Или просто казано, нервно настроен? Кажи! Аз мисля да

ставам невропатолог.

— Пък аз вече трябва да ида при психиатър! — отхвърлил своя обичаен отмерен тон, сякаш задъхан, отговори Патов. Вместо обичайната му галантна ирония в гласа му звучеше открита злоба. — Тази новоизлюпен Немирович-Данченко се готви не само да поставя Шекспир и сам да изпълнява ролята на Ромео, но още и да възстановява... така да се каже, да галванизира творенията на моя предшественик. Току-що в подкрепа на инициативата на младите сили ми съобщи това директорът!

Ксения Павловна побледня. Тя искаше да предупреди, че в стаята са тя и Зина, и с това да спре мъжа си. Но не се решаваше... А Лера не спираше баща си.

— И още едно сътресение! — продължаваше непознатият на Зина глас на Николай Николаевич. — Нашият Немирович-Данченко предложи кандидатурата за ролята на Жулиета. Но не взе под внимание главното: зрителят трябва да повярва, че тази Жулиета може да се влюби! Знаеш ли кого предложи? Не можеш си представи... Балабанова! Вашата Зиначка... Тя издига него, а той издига нея!

Зина погледна Ксения Павловна, която беше близко до припадък и тихо каза:

— Аз не знаех за това. Честна дума. Андрей не ми е говорил за това... Вярвате ли ми, Ксения Павловна?

На прага на кухнята се появи Лера. Тя мълчеше, но погледът ѝ питаше: „Тук всичко ли се чуваше?“.

— Не се тревожете, моля ви се — обръщайки се и към двете, каза Зина. — Нищо не се е случило!

Тя излезе в коридора и като погледна Николай Николаевич, който за пръв път пред очите ѝ се беше стъписал, ясно, за да се чуе в кухнята, каза:

— Колкото до Жулиета, вие сте абсолютно прав. В дадения случай аз съм съгласна с вас!

И без да му даде да се опомни, отвори и затвори вратата след себе си.

Нея винаги я обичаха като човек. И я убеждаваха, че тази човешка обич е много по-трайна и по-хубава от другата „нечовешката“. И самата тя в някои представления беше обяснявала на своите млади зрители, че дружбата е по-ценна от любовта. Но правеше това без вдъхновение и убеденост.

В ТМЗ я беше поканил Петруша. Като я видя в студентския дипломен спектакъл, той високо каза:

— Тя ще стане гениална актриса!

Педагозите взеха да правят условни знаци на Петруша, но той не им обръщаше никакво внимание.

— Някои мислят, че главното в колата е двигателят с вътрешно горене и кутията със скоростите, а други — спирачната система. Аз спадам към първите — често казваше той.

И още обичаше да повтаря:

— За хората трябва да се говори не хубаво и не лошо, а каквото заслужават.

Петруша доведе Зина от ГИТИС^[1] в своя ТМЗ и официално я обяви за най-добрата актриса на театъра.

Когато Валентина Степановна се опита да му покаже не педагогичността на подобно изявление, той ѝ възрази:

— И другите искат да бъдат най-добри, нали? Това е приятно. Нека станат и аз ще го съобщя със същата радост.

— Кога, най-сетне, ще престанете да бъдете дете? — въздъхна завеждащата педагогическата част.

— Никога! Ако ли пък се случи такова нещо, веднага ще напусна ТМЗ.

Петруша беше прехвърлил петдесетте. „Колко голямо чело има!“ — казваха хората, сякаш не забелязваха, че това е голямата му плешива глава. — „Какви благородни сребърни слепоочия!“ А това беше чисто и просто посивялата му коса.

Петруша не наричаше Зининото амплоа с думата „травести“^[2].

— Актьорите на сцената не могат да имат „длъжности“ — уверяваше той. — Герой, героиня, наивник, травести... Защо да ги заковаваме в тези звания.

Като чу, че наричат Костя Чичкун „актьор с отрицателно обаяние“, Петруша кипна:

— Пак етикети? Приказните злодеи са весели злодеи. Нима те са истински негодници? Те повече разсмяват, отколкото плашат... И актьор с неприятни, отрицателни черти не би могъл да ги играе.

Ако ефектната блондинка Галя Бойкова наричаха „пеещата актриса“, той възразяваше:

— Тя просто умее да пее. Но това не е главното ѝ качество. Инак тя би постъпила в операта. Или в краен случай би станала естрадна певица.

Той наричаше актьора просто „актьор“ и предпочиташе, кой знае защо, тази дума пред думата „артист“.

Зина се влюби в Петруша изведнъж, още в коридора на ГИТИС, когато той почна да изказва пред нейните приятели, които чакаха разпределение, мислите си за техните възможности и перспективи. След това мнозина взеха да въздишат: „Ех, ако този не беше в ТМЗ!“. Но той не възнамеряваше да ги кани. Той покани в своя театър само Зина...

Петруша не забелязваше чувствата ѝ. Зина ходеше дори на ония негови репетиции, в които самата тя не участваше, и той се възхищаваше от нейното увлечение по театъра. Когато семейството на Петруша заминаваше на лятна почивка, Зина му купуваше продукти, готвеше и той я наричаше добрата съседка. Когато веднъж в отсъствие на семейството получи сърдечен пристъп, тя намери дори лекарства, каквито нямаше в града, седя до него цяла нощ и той взе да я нарича „бърза помощ“. И още каза, че така се е грижила за него само майка му.

Като заминаваше за някъде, жената на Петруша сама молеше Зина да се грижи за мъжа ѝ. Изобщо съпругите имаха към Зина безгранично доверие. Веднъж ефектната Галя Бойкова, която живееше на първия етаж в общежитието, донесе на болния Петруша писмо от театъра. Жена му тихо, но твърдо каза:

— Много ви моля, нека това прави Зиночка.

Петруша замина заради жена си: не ѝ понасяше климатът на града. Имаше алергия.

Отначало Зина не повярва, че той може да си отиде. После Петруша с досада каза, че „на сцената не може да я познае“. После, чрез една приятелка в Москва тя достави всички най-нови медицински препарати, които можеха да помогнат при алергични заболявания. И

най-после помоли Петруша да я вземе със себе си. Той не я взе. И изобщо никого не взе.

— Майстор е оня строител, който разваля тухла по тухла изградената от него сграда, та от същия материал да издигне нейде друга.

Като си спомни тези негови думи, Зина си помисли: „Той пожертва желанието си да не се разделя с нас... А сградата все пак се руши. И ние наблюдаваме това със срамна търпимост!“.

На сбогуване Петруша ѝ каза:

— Аз много ви обикнах, Зиначка, като актриса и като човек!...

„Вероятно *иначе* мене не могат да ме обикнат“ — каза си Зина, когато се върна от Патови и си спомни за всичко.

[1] Държавен институт за театрално изкуство. — Бел.ред. ↑

[2] Роля, която се изпълнява от лице от друг пол или от друга възраст. В случая жена играе роли на момичета. — Бел.ред. ↑

След десетина минути при нея дойде Ксения Павловна.

— Николай Николаевич искаше сам да дойде, но аз не го пуснах... Ние с вас по-лесно ще се разберем. А Лера тръшна вратата и избяга. Не зная ще се върне ли... Каза, че няма да се върне!

— Ще се върне — успокой я Зина.

— Вие трябва да разберете, че той съвсем не мисли това, което каза. Навярно смята, че изглеждате прекалено млада. А пък това е достойнство за жената. Това не може да се нарече недостатък. Съгласна ли сте, Зиночка?

— Че мъничето до старост си остава кученце, е аксиома. И главният режисьор има право да го каже.

— Какво общо има тук мъничето? Ние с Лера ви знаем малко повече от година и вече много ви обичаме... като човек!

„Пак същото!...“ — помисли си Зина.

— Вие сте толкова чувствителна душа... И трябва да разберете, че на Николай Николаевич му е много трудно. Той намира, че вие малко се съобразявате с него. Той знае, че Терешкина от министерството му търси кусури. И заради нея нещо там не утвърждават. Макар че ако тя го познаваше лично, биха станали приятели. Уверена съм! И този млад режисьор... Според Николай той се залавя за твърде много неща...

— Той не се залавя. Ние го молим.

— И тъй да е... На Николай му е обидно. Той смята, че вие с него сте... е, да речем, резки, или нещо такова... Че твърде често му изтъквате като пример неговия предшественик. За всички тия неща той мисли... Но това, което каза, не го мисли! По-точно, мисли не така, както би могло да се разбере...

Ксения Павловна беше готова да признае съществуването на всички преценки, които Патов имаше за Зина, освен тая, която изказа в коридора.

— Тъкмо в това Николай Николаевич е абсолютно прав — повтори Зина. — Каква Жулиета може да стане от мене? Шекспир ще се обърне в гроба!

— Той имаше предвид вашата твърде очебийна... е-е — как да го кажа, детска наивност — продължаваше да я уверява Ксения Павловна. — Надявам се, че тези думи никак няма да повлияят на

отношенията ви с нашето семейство! За нас с Лера вие сте най-близкият човек в този град.

— И аз ви обичам.

— И сега?

— Че какво изобщо се е случило? Главният режисьор *не вижда* в мен Жулиета. И правилно. Аз също не я виждам в себе си. И ще го кажа на Андрей. Само че защо той не ме е предупредил!

— Навярно е искал преди това да съгласува... Само че вие знаете: Николай Николаевич няма да възразява! Инак ние с Лера...

— Не го напускате — помоли Зина. — Аз нямам семейство... Това само липсва — и вашето да се разпадне!

— Вие се шегувате... Значи не се сърдите. Толкова ми е приятно! Знаете ли какво? — Ксения Павловна помълча, сякаш се решаваше на някаква важна за нея стъпка. — Аз изпитвам към вас голямо доверие. И се обръщам към вас с една молба. Помогнете ми да изпълня оня ваш план... Помните ли? Да опитаме в Драматичния театър. Ние ще направим това тайно от Николай. И ще видите колко ще е доволен. Ще се убедите, че той съвсем не е против... Просто си има правила. Аз винаги съм уважавала тази принципност в него. Той не обича да прави нещо, което не е прието. Кое не е редно... Да нарушава нормите...

„За да не си помисля, че той е домашен тиранин, тя е готова на всичко! — помисли си Зина. — Но това няма значение... Главното е, че тя се съгласи!“

Зина си умираше да урежда чужди съдби.

— Ще ми помогнете ли да подготвим някаква сцена? — попита Ксения Павловна. — Да я репетираме! С Николай няма да мога... От него някак се стеснявам. С вас ми е по-лесно. А главното, искам това да е сюрприз!

— Че защо аз? Ние имаме режисьор! — възкликна Зина.

— Режисьор ли?

— Да, разбира се! Прекрасен момък! Същият оня. Андрей! Той ще е щастлив да помогне на една актриса да се върне на сцената. Не се съмнявам!

— Същият оня?... — повтори Ксения Павловна. Тя се замисли. А после каза: — Вие навярно, както винаги, сте права. Николай ще му бъде благодарен... — И може би ще станат приятели?

На другия ден Зина решително настоя Иван Максимович, Андрей и Костя да се съберат в директорския кабинет. Иван Максимович я погледна и попита:

— Завещание ли трябва да напишем?

— Засега покушението се извършва срещу мене! — отговори Зина. Втречено вгледана в Андрей, тя каза: — Все пак режисьорът трябва да има опит. Сега аз не се съмнявам в това! Нима Пьотр Василевич можеше да си позволи, без да се е посъветвал с една актриса, да я предлага за главната роля?

Андрей искрено и спокойно се учуди. После погледна към Иван Максимович и Костя в очакване те да го подкрепят.

— Но Пьотр Василевич е бил главен режисьор — каза той. — Пък аз — поканен за една постановка. И затова трябваше първо да поговоря с Николай Николаевич. Ами ако те бях поканил, а той след това откажеше?

— Той тъкмо това направи! — каза Зина. — И правилно. Твърде рядък случай: аз да бъда в съюз с Патов!

— Извини ме, моля ти се — продължи Андрей. — И не се обиждай.

— Аз никога не се обиждам!

— Но нали относно работата със старите спектакли също най-напред поговорихте с главния режисьор, а после вече с мене.

— Има голяма разлика! — възкликна Зина. — Ти можеш да реставрираш тези спектакли, а аз не ще мога да играя Жулиета. За нищо на света!

— Защо мислиш така, а? — заинтересува се Иван Максимович.

— Какво ви прихвана... подигравате ли се с мен, какво? Какво общо има между мене и Жулиета?

Иван Максимович бавно изтегли чекмеджето, извади оттам един том с елегантна корица и отвори страницата, на която беше сложил хартийка.

— Аз предвиждах твоите възражения, и се подготвих — каза той. — Ето чуй какво казва за себе си Жулиета: „Бих искала приличие да спазвам... но късно е! Прощавайте, преструвки!“^[1]. А ти казваш: „Какво общо има между мене и Жулиета?“.

— Ако сте решили да ме превземате с цитати, и аз мога. Я ми дайте книгата!

Иван Максимович без желание ѝ подаде гиздавия том.

— Четете, моля! Буквално на всяка страница... Дори ей това: „Тя факлите край нея учи как да осветяват околния мрак и върху плюша на нощта сияе, като че ли брилянтна обица е, висяща на ухо на чернокож!“. Сега погледнете мене!...

— Тази сцена — спокойно усмихнат, започна Андрей — доказва тъкмо, че между вас има нещо твърде общо... Иван Максимович е прав!

— Да ти дам ли книгата? — попита Зина.

— Тази трагедия я знам наизуст. Парис казва на Жулиета: „Но твоето лице повяхва в сълзи!“. А тя какво му отговаря? „Сълзите няма да му навредят — то никога не е било красиво.“ Тя за Ромео е прекрасна! Разбираш ли?

— Тя просто е скромна.

— Като тебе!

— Аз съм травести! — викна Зина. — Умея да играя само момичета.

— А Жулиета не е ли момиче? Тя е била на четиринайсет години — радостно рече Андрей.

— Момичета на такава възраст Валентина Степановна не пуска на някои представления — каза Иван Максимович.

— Представите за женската възраст изобщо се измениха — каза Андрей. — Някои немлади актриси идваха при мене: искаха да играят ролята на майката на Жулиета. А тя е била на двайсет и седем — двайсет и осем години...

— Какво е ставало в тази Верона! — възкликна Зина.

— С една дума, така... Четиринайсетгодишните в нашия театър играеш само ти — ясно и спокойно обобщи Костя Чичкун.

— И съотношението на силите излиза много вярно! — продължи да я убеждава Андрей.

— Какво съотношение?

— Жулиета е значително по-решителна и по-смела от Ромео. Нали тя предлага да се венчаят незабавно. И тя решава да вземе сънотворното... И ти си значително по-решителна и смела от мене. Както виждаш, всичко се схожда!

— Но нали аз се готвя да участвам в спасяването на спектаклите на Пьотр Василевич? — залови се за последния аргумент Зина.

— И Андрей ще прави и едното, и другото — възрази й Иван Максимович.

— Той окончателно ли е съгласен?

— Отстъпи пред неизбежността. И ти ли се предаваш?

— А Николай Николаевич? Той съгласен ли е?

— Ние много го молихме. От името на дирекцията. И на обществените организации... — Иван Максимович се срамуваше, че беше упражнил такъв натиск върху главния режисьор. Като си спомнеше за това, той страдалчески се мръщеше и с две ръце се хващаше за голямата си, неугледна глава. — А какво можеше да се направи? Аз му предложих: „Тогава хайде да съберем художествения съвет. Нека той реши...“.

— А той?

— Каза: „Е, щом проблемите на изкуството искате да решавате с гласуване, аз отстъпвам“.

— Значи все пак отстъпи! — възкликна Зина.

Директорът я погледна тъжно и укорително.

— Аз ще кажа следното... Беше ми жал за него — тихо рече Костя. — Но си помислих: колко деца всяка вечер идват в нашия театър! Седемстотин и петдесет. Следователно на месец — над двайсет хиляди. А годишно, ако не броим летните месеци, около двеста хиляди! Та ето, помислих си аз, трябва да избираме между тези деца и Николай Николаевич!

— И избра децата? Браво, Костя! — Зина го потупа по рамото. — И ние не току-тъй сме те *избрали*!

Николай Николаевич влезе в директорския кабинет и за пръв път не поздрави. Той нервно оправяше маншетите си.

Иван Максимович с неловка бързина се измъкна от масата и подаде стол на главния режисьор. Но Патов не забеляза това.

— Днес се проваля втората ми беседа от цикъла „Моите срещи с велики режисьори“! Макар че този цикъл беше утвърден от художествения съвет, на който вие, Иван Максимович, придавате такова голямо значение. Оказва се, че за нашите артисти срещата с Андрей Лагутин е по-интересна, отколкото с Всеволод Емилиевич Майерхолд, за когото днес исках да разкажа.

— Просто с *този* работят...

— За да постигнат поне някакви успехи с *този*, те трябва да знаят за *она*. Какво става? В репетициите участват пет души, а в залата седи цялата трупа!

— Домъчняло им е... — тихо рече Иван Максимович.

— За Андрей Лагутин?

— За работа... Вие ме извинете, разбира се.

— Работата на артиста се формира от много компоненти. И един от най-главните е: непрекъснатото проникване в опита на корифеите. Без това в актьорския организъм настъпва авитаминоза!

— Но нали колкото повече човек взема витамини, толкова повече му се ще да ходи, да се движи, да действа...

— Не мислех, че ще ме разберете толкова буквално. С такава Балабановска праволинейност! Впрочем балабановщината изобщо удави нашия... или, по-точно казано, *вашия* театър. „Служенето на музите не търпи суета!“ — това е известно дори на малкото дете. А тук всички тичат, сноват насам-натам: от салона — в репетиционната. И обратно... „Без бързане, човече! С бавен ход се стига по-далече.“ Между прочем това е стих от „Ромео и Жулиета“.

— Какво да се прави? Дотегна им да бездействат... Застояха се! Простете ми за грубия израз.

— И какво, моите беседи изобщо се отменят?

— Видите ли, след трапезата...

— Каква „трапеза“?

— Така у нас в театъра наричат репетициите, които стават около масата.

— И вас не ви ли оскърбяват тези ресторантски термини?

— Свикнах с тази дума. Може би не е точна. Но не в нея е работата. Работата е... наистина... В работата. Комсомолският комитет ме помоли репетициите на „Ромео“ и работата над старите спектакли да вървят паралелно. В двете наши зали. Сутрин и вечер.

— Имам едно предложение. Съвсем рационализаторско — скръсти ръце на гърдите си и каза Николай Николаевич.

— Какво? Слушам ви.

— В афишите и програмите пише: „Главен режисьор — Н. Патов“, а малко по-долу: „Секретар на комсомолската организация — К. Чичкун, заместник-секретар — З. Балабанова“. Нима този ваш

комитет играе в живота на театъра такава колосална роля. Кой му е доверил тази роля?

— Петруша — тихо отговори Иван Максимович. — Той обожаваше младежта.

— Че кой не я обича?

Николай Николаевич, без да каже довиждане, напусна директорския кабинет.

Иван Максимович се усмихна с щастлива усмивка. „Върна се!...“ — помисли си той.

Почти целият театър цитираше Шекспировата трагедия.

Иван Максимович забелязваше това с радост. „Ето и Николай Николаевич не се стърпя — и той започна да цитира!“ — помисли си той. И сякаш се опомни, угрижено се свъси: „А с беседите не е добре, че става така...“.

Тези дни председателят на местния комитет обърна внимание на директора за настроението на Патков и каза:

*Тез навици ще му докарат гибел,
ако съвет разумен от страни
причината за тях не отстрани.*

„Причината за това негово раздразнение е спасителна котва за нашия ТМЗ“ — помисли си Иван Максимович. Но пред другарите не каза нищо.

*... Няма нужда
да търсим, който иска да се скрие!*

С този цитат отговори на директора завеждащата трупата, когато той й поръча бързо да намери актьор, който трябваше да смени друг, ненадейно разболял се.

В защита на актьора, в чиито способности решително се беше усъмнила Зина, Костя Чичкун бавно, припомняйки си в момента, също произнесе два стиха от трагедията:

*С прекрасни свойства всички те блестят:
различно всеки с нещо е богат.*

Самата Зина, разбира се, най-често прибегваше сега към авторитета на Шекспир. Искайки прямота и яснота в отношенията с Патов, тя възкликна:

*По-ясно, чадо! Трудно се лекува
болникът, който с лекаря хитрува.*

И най-сетне, дежурната, която седеше на вратата на служебния вход, като коментираше спречкването между двама млади зрители, каза на Иван Максимович:

— Нахвърлиха се един срещу друг като Монтеки и Капулети. А защо? И сами не знаят.

Като чу това, директорът пак си помисли: „Върна се!“.

[1] Всички цитирани стихове от „Ромео и Жулиета“ са превод на Валери Петров. — Бел.прев. ↑

Зина, Андрей и Ксения Павловна пиеха чай в Зинината стая.

— Не се съмнявам — каза Зина, — че най-добре е Ксения Павловна да вземе сцена от „Без вина виновни“. Кручинина вече не е млада...

— Зина — прекъсна я Андрей.

— ... много красива жена!

— Зиначка! — прекъсна я Ксения Павловна.

— Немлада, красива... И актриса! Всичко напълно съвпада. А главното: вие, Ксения Павловна, цяла сте изтъкана от майчински чувства. За вас и Лера е дете, и Николай Николаевич, и аз. След едно голямо прекъсване, не се съмнявам, че за актрисата е най-лесно да изиграе... просто себе си.

— Мисля, че Зина е права — съгласи се Андрей. — Но по-добре да вземем не монолога, а диалога с Незнамов. В него има повече *театър*... Как мислите вие, Ксения Павловна?

— Съгласна съм. Но кой ще бъде Незнамов? Да искаме актьори от вашия театър е неудобно. Това ще стигне до Николай Николаевич.

— А нима той е против? — учуди се Андрей.

— Ние искаме да му направим сюрприз. Той ще ви бъде благодарен. Само благодарен! Уверена съм. Но да искаме актьори от театъра, в който той е главен режисьор, да репетира и да излязат да играят заедно с мене... С такова нещо той може да не се съгласи. Някак не е прието.

*Защото няма... добро, което да не крие
вреда, щом зле прилагаме го ние.*

Зина пак се обърна към Шекспир.

Андрей я погледна с откровено изумление. „Защо така? Пред жената!“ — казваше укорително погледът му.

— И все пак добродетелта в някаква степен винаги си остава добродетел — възрази меко Ксения Павловна. — Ако човек греша, но е движен от благородни намерения, трудно можем да го съдим.

За да не успее Зина да изкаже възраженията си, Андрей бързо попита:

— Така че кой все пак ще ви бъде партньор, Ксения Павловна, в тази сцена?

— Как така кой? Ти — каза Зина.

— Пак аз?

— Ако аз можех да изиграя ролята на Незнамов, бих го направила, без да се замисля.

— Андрей, аз чувах, репетира едновременно на две сцени... — каза Ксения Павловна.

— А вечер, след театъра, като за почивка ще репетира с вас. Във вашата компания аз винаги си почивам!

Андрей не умееше да отказва.

— По начало ролята на Незнамов, който не знае родителите си, ми е близка: нали и аз съм дете на детския дом.

— Така ли? — с доброта и съчувствие рече Ксения Павловна.

— Ти си се възпитавал в детски дом? Не може да бъде! — възкликна Зина. — И не си ми казал?

— Не може всичко наведнъж... (Тя сложи ръка на рамото му.) Само не ме гледай като кръгъл сирак — помоли Андрей.

— Но в такъв случай ти си длъжен да изиграеш Незнамов! Сцената на срещата му с Кручинина... Там има съвсем малко реплики. Помня.

— Човешкият организъм не може да издържа такова натоварване — каза Ксения Павловна.

— За да издържи, запознайте ме, моля ви, с някой добър лекар — неочаквано помоли Андрей.

— Какво? — учуди се Зина. — Защо?

— Ей тъй... Профилактично. Имам си една болест, с която, като станеш побратим, вече не можеш да се разделиш.

— Ти? Болест? Каква?

— Тя има много красиво, поетично име. Нефрит.

— Къде е?

— В бъбреците.

— В бъбреците? — повтори Зина. — А опасно ли е?

— Трябва от време на време да се подлагам на проверки.

— Тогава може би не бива да играете Незнамов? — каза Ксения Павловна.

— Човек не бива да мисли за болестите си. Трябва да се отвлича!

Зина харесваше хората, които не криеха и не преувеличаваха болестите си. Не казваха, че ги боли сърцето, ако в действителност ги боли жлъчката.

Ксения Павловна сякаш само това чакаше — да я помолят за нещо.

— Аз имам дъщеря — бъдеща медичка. — Тя енергично стана от дивана. — Ей сега ще я повикам... Защо не казахте веднага?

След няколко минути дойде Лера.

— А това е Андрей Лагутин — каза Ксения Павловна.

— Както се казва в слабите пиеси: „Та ето значи, какъв сте били?!“. По разказите на татко аз не си ви представях такъв.

— По-възрастен? — попита Андрей.

— По-страшен — отговори Лера.

— Те с баща си се обичат много. Но вечно си разменят остри думи — обясни Ксения Павловна.

— От какво се оплакваме? — с тон на професионален лекар попита Лера.

— Нещо в кръста ме пободва. А сега не бива да се разболявам.

— Човек никога не си струва да боледува. Имате ли някакви хронични нарушения?

— Нефрит.

— Нефрит?... — Лера спря да се шегува. — А защо ходите с кецове? Вие не бива да простивате.

— Понеже не бива да простивам, се калявам!

— Утре ще ви заведе при най-добрия специалист по бъбреци в целия град. Той ни чете нефрология. И ще го помоля...

— Сериозно ли е? — пошепна ѝ Зина.

— Нали ти казах, че ще се презастраховам.

На другия ден сутринта Лера заведе Андрей при лекаря. А през деня дойде на репетицията в театъра.

Като я видя, Зина не изтича, а се търкулна от сцената в зрителната зала.

— Ти ли си? Да не е нещо сериозно?

— Лекарят не бива да оставя пациента си сам.

— Е, какво?

— Ти не пита ли самия болен?

— Той каза: „Всичко е наред. Паниката е била преждевременна!“. Професорът веднага ли ви прие?

— Аз обещах, че неговият внук през идния месец ще посети всички представления на вашия театър.

Зина не обичаше, когато благодеянията се вършат срещу нещо и следователно не са безкористни. Но Лера винаги говореше някак полушеговито и затова дързостта в устата ѝ не звучеше като дързост, а цинизмът изглеждаше откровеност.

— Лично за мене диагнозата беше страшна: аз не можех да различа бъбречните болки от апендицит. Той, както каза професорът, също откликва като ехо долу в гърба.

— Андрей има апендицит?

— Нищо друго. При това хроничен. Ще трябва да го наглеждам.

— Но не е ли страшно?

— Слушай, ти като сестра ли преживяваш? Или като Жулиета, ако Ромео има апендицит?...

— Като другар в общата работа! — отговори Зина.

— Всичко ще свърши прекрасно, скъпа другарко. Той ще е под мое наблюдение. И още един въпрос. Това репетиция ли е, или вече представление?

— Репетиция.

— А защо в салона има толкова хора?

— За-то-ва!...

Щастливата Зина полетя обратно към сцената.

Андрей с пръст я повика зад кулисите.

— Ще те помоля. Не се учудвай, моля ти се, когато Ромео ти се къдне в любов. Ти сякаш не вярваш, че в тебе могат да се влюбят.

— А могат ли да се влюбят в мене?

— Глупачка! Тебе не може да *не те обичат*!...

„Това вече сме го чували“ — мислено отговори Зина.

— Жулиета съвсем не мисли, че е недостойна за любов. Тя изобщо не се вълнува от мисълта как я възприемат другите. На нея ѝ е нужен Ромео! Повярвала веднъж в неговите чувства, тя вече ни за секунда не се съмнява в тях. А ти само едно правиш — да се съмняваш във всяка дума, с която се обръщам към теб. Освободи се от това. Много те моля! Инак от нашата игра нищо няма да излезе.

— Ще се помъча.

— Младите влюбени имат една цел... така да се каже една свръх задача: да спасят любовта си от омразата и враждата. Не им прибавяй други трудности. Моля ти се!... В залата не искам да говоря за тези неща. Но повярвай: ти си Жулиета! И аз, Ромео, те обичам...

На сцената той продължаваше да я убеждава в същото:

*Върху криле любовни тук долитнах,
Не спират зидовете любовта.
Когато нещо е възможно, тя
не се колебава да го стори!*

*... Да зная,
че любиш ме, пък нека ме убият!
По-скоро смърт от тяхната ненавист,
отколкото живот без твойта обич!*

В залата взеха да се споглеждат... Зина се беше освободила от неверието. Тя не можеше да подведе Андрей... И като си наложи да забрави, че е Зина Балабанова, обезверена в своите женски достойнства, отговаряше с възторжеността на Жулиета.

*... щедростта ми е без бряг
като морето, но и любовта ми
е също тъй без дъно като него
и колкото по-щедро те дарявам,
със толкоз повече любов оставам!*

— Краят на такива страсти е страшен — през почивката каза Лера, като повтори думите на монаха Лоренцо.

Актьорите, които отдавна познаваха Зина, я поглеждаха с учудване и дори с обвинения, сякаш тя преди бе крила нещо от тях.

Ефектната блондинка Галя Бойкова я попита:

— Ти без грим ли си?

— Както всички — отговори Зина.

Галя се вгледа в нея и недоволна си отиде.

Лера се съгласи да обядва заедно с Андрей и Зина в театралния бюфет.

Седналата на съседната масичка млада артистка разказваше на приятелките си:

— Току-що при мене във вестибюла идва Пат и ме пита: „Вие бяхте ли на репетицията?“ — „Бях!“ — казвам. „И на вас това харесва ли ви?“ Казвам: „Харесва ми!“ — „Лошото е там, че вие няма с какво да сравнявате!“ — „Защо да няма? Аз сравнявам...“.

— Верочка, дай ми горчица! — помоли Зина младата артистка.

— На нашата маса има горчица — каза Лера. — И нима наред с Пат в театъра няма нито един Паташон?

— В смисъл на ръст?

— Не... в друг смисъл. С никого ли в театъра не влиза в контакт? По-просто казано, не дружи? Макар че самата аз зная, че няма.

— Към него мнозина се отнасят с уважение — каза Зина.

— Не го нагрубяват ли?

— Прекланят се пред ерудицията му. Но не бива... Как да ти го обясня? Не бива да четеш на футболисти лекции за ползата от спорта, а да не ги пускаш на игрището!

— Аз нямам татковата ерудиция — каза Лера. — И няма с какво да сравнявам сцената, която видях днес. Само разбрах, че вие ще покажете не просто една Шекспирова трагедия, а трагедия на младите за младите.

— Това чувства ли се? — възкликна Андрей, който досега беше се съсредоточил в яденето. — Бих ви разцелувал.

— Нима? — каза Лера. (Андрей заби поглед в чинията). — На сцената вие бяхте много по-решителен!

— Не, наистина е много хубаво, ако още сега се чувства, че това ще бъде за младите! — каза Зина. — Трябва да познаваме своите зрители. Разбираш ли?

— Разбирам — с неочаквана тъга отговори Лера. И като се обърна към Андрей, каза: — А на вас ви е необходима диета.

На вечерната репетиция тя пак остана.

Това беше репетиция, която Зина наричаше „реставрация“. Репетираха оня спектакъл, с който Андрей започна запознанството си с ТМЗ.

Той тичаше по сцената и молеше актьорите да бъдат обаятелни.

— Разберете, Анна Гавриловна трябва да обича всички вас! Инак няма никаква трагедия... Е, ще иде в друго училище — и толкоз. А тя не може да се раздели с вас! Като с родните си деца... Но тук има разлика! Родителите обичат децата си, все едно какви са. А учителят — само ония ученици, които заслужават обич. Към вас например тя е привързана, защото ви е тежко: неизлечимо болен баща, малки брат и сестра — от вас преждевременно си е отишло детството... А *вие* сте й необходими, защото тя първа е видяла вашите математически способности. А *вие* сте много добри към всички, дори към ония, които не заслужават — и затова и тя към вас е много добра... Само че аз трябва да повярвам, че от вас наистина преждевременно си е отишло детството, че *вие* действително сте бъдещ математик, а *вие* наистина сте много добри. Както вярвам, че Зина ще се притече в защита на учителката по математика, която й е писала само тройки! Вярвам, че ще изкаже в очите всичко, което мисли, и на другата математичка, и дори на директора на училището. И няма да послуша ония, които ще я съветват „да не се пъха между шамарите“. Извинете ме, моля... Зная, че са ви омръзнали тези режисьорски „вярвам“, „не вярвам“, „виждам“, „не виждам“. Но сега не мога да намеря други думи.

Андрей се усмихваше така честно и спокойно, че на всички им се прииска да изпълнят молбата му.

Когато се връщаха в къщи, Лера каза:

— Хората на изкуството поумняват в работата... Помня, баща ми имаше един познат драматург. На масата пет свестни думи не можеше да каже, а след пиесата му аз цяла седмица мислих. Или имаше още един известен актьор комик. Помня, бяхме го поканили на Нова година, та на всички да е весело. А той през цялата нощ каза само две думи: „Здравейте!“, когато дойде, и „Довиждане!“, когато се сбогува. Андрей, какво си шепнете там? Май че нещо за майките, които зарязват децата си?...

— За третата... през днешния ден?

— Нали казвате, че хората на изкуството поумняват през време на работата. И ето — старая се! При това ние с нея вдругиден трябва да излезем на сцената.

— Какво-о? Толкова бързо? — втренчи поглед в него Зина.

— Струва ми се, не бива да протакаме. Инак току-виж, че Ксения Павловна се разубедила. Чувствам го.

— Тя ужасно се вълнува — каза Лера. — Баща ми не може да разбере каква е работата. Ако излезе сполучливо...

— Ще излезе! Не се съмнявам — каза Зина.

— Винаги съм мечтала мама да се върне на сцената. Нали съм си върло суетна! Ето, мислех си, тогава ще поканя на театър цялото наше училище. Ще уредя масово посещение! А после мама ще дойде при нас в училищната зала, за да разкаже за своите творчески замисли. И ще си тръгнем двете заедно и всички ще ни гледат. И Мишка Баранов...

— Кой е той? — попита Андрей.

— Аз вече го разлюбих. Той остана да повтаря седми клас.

— А на спектаклите, които поставяше Николай Николаевич, никого ли не водеше? — попита Зина. — Той изобщо поставял ли е спектакли? Отдавна исках да те попитам...

— Изобщо е поставял. За възрастни, разбира се. Но повече като че ли... ръководеше театъра. Преподаваше в курсовете. В училище съм го водила. Харесваше на ученичките от горните класове... Те дори не слушаха какво говори, а *гледаха*! И аз много се гордеех. Но все пак актрисата е нещо съвсем друго... Аз много съм суетна. Това срамно ли е?

— А, не... — с добродушна усмивка я увери Андрей. — Може би вие ще успеете да доведете на спектакъла, в който ще играе Ксения Павловна, целия медицински институт.

— Тогава ще ви разцелувам!

— Но не преди това — каза Зина.

Андрей смутено взе да обяснява:

— Ние с Ксения Павловна обединихме двете сцени: първия разговор на Кручинина с Незнамов и последния, когато тя узнава, че той е нейният син. Мисля, че ще ни простят...

— Ще ви простят. Не се съмнявам! — каза Зина.

Лера отвори вратата на баща си. Но Николай Николаевич с бързи крачки мина край нея. Погледна в стаята, в кухнята и най-последно попита:

— А къде е майка ти?

— У Зина...

— Да, разбира се! Търсят утешение при най-близките си хора. А от чуждите... от съпруга си например всичко пазят в най-дълбока тайна. Може би и нашият Немирович-Данченко е там? — Николай Николаевич направи многозначителна пауза, сякаш пред сюрприз, който се канеше да поднесе на дъщеря си. — Ти знаеш ли, че първата му премиера още днес се е провалила?

— Не е вярно — каза Лера. — Мама сама прекъсна тяхното излизане на сцената... И си отиде...

— А знаеш ли какво е казал под секрет на своите приближени директорът на Драматичния театър?

— Ти откъде знаеш какво?

— Тайните се разчуват най-бързо. А в случая особено побързаха да ми доложат! Когато Кручинина с Незнамов си тръгнали, директорът казал: „Този бихме го взели!“.

— Но нали не за мамина сметка Андрей е играл добре?

— Не мога да търпя хора с много дарования. Това значи, че нямат нито едно истинско!

Лера се замисли. Сведе глава. И попита:

— Не се ли появяват у тебе някои черти на Салиери?

— Виждам, че балабановщината е проникнала успешно и в нашето семейство! Търпя дързостите ти само защото търпението е участ на бащите... Не забравяй само, че дойдох в този град заради тебе!

— Това навярно беше грешка.

Николай Николаевич извади кърпичката си и бавно взе да я разгръща. Избърса челото и очите си. После бавно я сгъна и я сложи обратно в джоба си.

— А за де се превърна в Салиери — пак така бавно каза той, — трябва да има редом и някакъв Моцарт, когото аз засега не виждам.

— Но се боиш да го видиш.

— Боя се за съдбата на поверения ми колектив, който постепенно почнах да превръщам от ТМЗ в театър!

— Този град се е славил...

— С металургичния си завод, с курорта и с ТМЗ! Това са думи от туристическия справочник, а не от театралната енциклопедия.

— Чух как Иван Максимович каза: „Ние сме страна на ТМЗ-вци“. Харесаха ми тези думи.

— Ти вече цитираш Иван Максимович.

— Той е добър човек.

— „Добър човек“, „прекрасен момък“... С тези думи притъпиха професионалната ми бдителност. И допуснах самодейни репетиции в присъствието на цялата трупa. И знаменитите балабановски „реставрации“... Днешният провал ми послужи за сигнал! От днес нататък на дилетантщината ще бъде турен край. Аз съм главният режисьор на театъра. И „прекрасният момък“ ще трябва да се съобразява с това. Колкото и Зина Балабанова да го издига до Моцартовци! Впрочем, той има ли любов с нея?

— Той не може да има любов с нея.

— Откъде знаеш?

— Защото има любов с мене.

Николай Николаевич с проникателен поглед провери не е ли шега това. Когато дъщеря му изменяше на своя полушеговит маниер, той целият беше нащрек. Сега тя беше абсолютно сериозна.

Николай Николаевич оправи маншетите си, които бяха съвсем в ред.

— Затова ли присъстваш на всички репетиции?

— На които ти не дойде ни веднъж...

— Аз вече подозирах, че ти се готвиш да участваш в този спектакъл.

— Всички ние участваме в този спектакъл — замислено и тъжно рече Лера. — И аз, и мама, и ти... Само че нашето участие не е нужно на спектакъла. Напразно дойдохме тука.

— А защо напразно? Ти намери тук своя Ромео! А знаеш ли как ни наричат — мене и него в театъра?

— Монтеки и Капулети... Но това според мене е повърхностно сравнение. Конфликтът между Монтеки и Капулети е бил безпричинен!

— А тук причината е в мен! Това ли искаш да кажеш? И дори за провала на майка ти мислиш, че той не е виновен.

На Лера се стори, че баща ѝ говори за този „провал“ не с мъка, а с вътрешно ликуване. И тя отговори рязко:

— Не *той* е виновен, че мама престана да бъде актриса. Не *той*!

В отсрещния апартамент Зина и Ксения Павловна, както винаги, пиеха чай. По-точно казано, чаят беше налят в чашите им, но отдавна вече беше изстинал.

— Но защо направихте това? — за кой ли път питаше Зина.

„Не зная“ — ѝ отговаряше до този момент Ксения Павловна. А сега тя сякаш беше обмислила и разбрала всичко, беше събрала сили, та каза:

— Аз почнах да изобразявам там... просто себе си.

— И прекрасно!

— Но трябва, както казваше нашият професор в ГИТИС, още „плюс нещо“. Инак актриса може да стане всяка жена, която има сърце. Трябва да има „плюс нещо!“ А този плюс го нямаше... Чувствах това и на репетициите. Андрей също ми даваше да разбере... Нали казваше: „Вие, Ксения Павловна Патова, не можете да преживявате всичко точно така, както Елена Ивановна Кручинина. Вие трябва да се заставите да *станете* като нея...“. А пък аз не можех да се застоя. За това не е достатъчно само желание. Но днешният преглед не беше напразен!

— Какво искате да кажете?

— Човек трябва кога да е да се прости с мечта, която е нереална. Инак тя може да го съсипе.

— Какво приказвате? — Зина закричи бързо-бързо из стаята. — Няма да се предаваме!

— Понякога предаването е необходимо. Безсмислените атаки водят само към безсмислени жертви.

Зина никога не беше виждала Ксения Павловна такава: навярно това беше един от най-важните дни в живота ѝ. Като разбра, че Зина не може да я познае, Ксения Павловна се сети и рече:

— Николай ще е много разстроен. Повярвайте ми, той не искаше аз да се разделям с театъра. Но не можеше да нарушава правилата...

— Според мен има правила на поведението, а има и правила на живота. Това не е едно и също. (Ксения Павловна я погледна уморено и въпросително.) Ако главният режисьор не разрешава на жена си да изпълнява главните роли в своя театър само защото му е жена, той е верен на правилата на поведението. А ако освен това я лишава от нейните мечти и призвания, тогава нарушава правилата на живота. Които, според мене, са много по-важни.

„Днес би трябвало да я пожаля — помисли си Зина. — Но друг ден няма да мога да се изкажа така ясно, а тя няма да ме разбере.“

— Знаете ли кое правило на живота считам сега за най-важно?

— Кое?

— Човек трябва да бъде на мястото си! Ако това правило се нарушава, става нещастие. И още... Човек, който не е на мястото си, винаги се мъчи да изглежда не такъв, какъвто е в действителност! Той играе чужда роля.

Ксения Павловна не разбра или се направи, че не разбра Зина.

— Николай ще е много разстроен — повтори тя.

А на Зина кой знае защо се стори, че Патов ще ликува, като научи за нейния неуспех.

— Не вярвате ли, че той ще се разстрои? — попита Ксения Павловна.

— Я дайте да наля горещ чай — каза Зина. И си помисли: „А аз се научих да премълчавам. Помъдрявам! Помъдрявам!...“.

Зина и Лера бързаха за репетиция.

— Той каза на мама... още там, в Драматичния театър: „Извинете, моля ви се, че стана така!“. А какво беше виновен той? На него трябваше да кажат: „Извинете, моля...!“. И хълбокът го заболя.

— Снощи слязох в общежитието — каза Зина. — Но Андрей вече спеше. Поне стаята му не светеше.

— И ти какво?... Трябвало е да почукаш... Да го събудиш! Да му кажеш да не се вълнува. Че не е виновен за нищо. Абсолютно за нищо!

— Лера погледна часовника си. — Вече е десет и половина! Нима досега никой не му е казал това?

— Сега ще му го кажем — успокои я Зина. — След пет минути!

— И мене си ме бива! — продължаваше Лера. — Не се решавах да се отбия в общежитието, в стаята му... Защото, както казва татко, „не е редно“. Нима не е все едно какво ще си помисли по този повод Галя Бойкова? Цяла вечер вземаше участие в изясняването на семейни истории, които и без това са съвсем ясни.

— Сутринта се отбих, но той вече беше отишъл в театъра — каза Зина.

Те стигнаха до театъра, свиха зад ъгъла, където беше служебният вход... И видяха колата за „Бърза помощ“.

Лера се спря.

— За *него* е... — каза тя.

— За кого? — машинално попита Зина, макар да разбра за кого става дума.

И двете хукнаха към театъра.

В този момент вратата се разтвори и на улицата се изсипаха актьорите, объркани, без палта и шапки. Показа се санитар с бяла престилка, облечена върху палтото. Санитарят държеше за предните дръжки носилка, на която лежеше Андрей. Той се мъчеше да се усмихва, но от това не излизаше нищо. Отзад носилката държеше друг санитар. А отстрани на носилката се беше вкопчил Иван Максимович... Той се задържа на вратата и с мъка се провря.

— Андрюша — каза Лера. — Виждаш ли ме? Аз съм тук...

— Ние сме тук! — потвърди Зина.

Той надви болката и все пак се усмихна.

— Всяко зло за добро — каза той. — Човек трябва малко да полежи и да помисли. И от проклетия апендицит трябва кога да е да се отърва! А вие през това време репетирайте...

Качиха носилката в колата.

— Отивам с него — каза Лера. — Аз съм лекар...

— Но там няма място — възрази шофьорът, който затваряше задната врата.

— Отивам с него! — повтори Лера.

Шофьорът я погледна и махна с ръка.

Край колата се въртеше тромаво Костя Чичкун. Сякаш се канеше да вдигне „бързата помощ“ на ръце и да я отнесе заедно с Андрей.

Хубавата бяла кола с червени кръстове отстрани тихо забръмча и тръгна.

— Какво ще правим сега... без него? — попита една млада актриса.

— Сега ще му направят операция — каза Иван Максимович. — Довечера ще идем да го видим...

— Аз ще ида още сега! — възрази Зина.

— Струва ми се, че той отдавна, отдавна вече е в нашия театър... — каза Валентина Степановна, която също стоеше на улицата без

палто и само се намяташе с шала си.

До бялата колона седеше възрастна жена с очила с бяла престилка и бяло боне, което с младежката си кокетност дисонираше на спокойния, безразличен израз на лицето на дежурната. Жената плетеше и сякаш беше дълбоко и всецяло погълната в тази работа.

Понякога устните ѝ почваха да мърдат.

„Сякаш учи роля“ — помисли си Зина, която често на улицата също тъй си шептеше и предизвикваше учудване и лека уплаха у минувачите.

Дежурната броеше бодовете.

От време на време звънеше телефонът. Тя, без да промени израза на лицето си, вдигаше слушалката, поглеждаше в списъка и отговаряше: „Състоянието е удовлетворително... Състоянието е тежко“. Съобщаваше температурата. Би рекъл човек, че в тези минути тя беше далеч от мисълта, че на другия край на жицата чакат със затаен дъх отговора ѝ.

„Свикнала е...“ — помисли си Зина.

Дежурната поставяше ударението само върху цифрите; номера на отделението, номера на стаята, температурата.

Няколко пъти Зина ходи при дежурната и тя ѝ съобщаваше:

— Лежи в следоперационното отделение. Сведения няма.

После от дългата бяла пейка ставаше Костя и дежурната му съобщаваше същото. После ставаше Иван Максимович. Това не учудваше и не дразнеше дежурната. Тя, без да прекъсва плетивото, отговаряше:

— В следоперационната... Сведения няма.

Най-после Зина не издържа.

— Но нали вчера казахте, че операцията е минала добре!

— А нима казвам, че е зле? — като броеше бодовете, отговори дежурната.

— Тогава защо няма сведения?

— Ще има. Поседете спокойно.

Само Валентина Степановна не напускаше бялата пейка. Тя през цялото време говореше на отвлечени теми. Когато някой от съседите ѝ по пейка отидеше при дежурната, тя внимателно се вслушваше. И

продължаваше своя прекъснат монолог... Не за Андрей, не за болестите, а за това, как на последната конференция на младите зрители изведнъж дошъл Патов и взел да обяснява какво е театър.

„Търси аудитория!“ — помисли си Зина.

— Беше полезно — каза Валентина Степановна. — Вярно, не обсъдихме представлението, което малко преди това бяха гледали децата... Но му задавахме въпроси. Впрочем, от кой клас ще пускаме на „Ромео и Жулиета“? От осми или от девети?

— Трябва първо да видим какъв ще излезе спектакълът — отговори Иван Максимович. — Ще се посъветваме с Андрей... Нека той реши.

След едно от позвъняванията дежурната не отговори нищо, записа нещо и като сложи слушалката, спря да плете.

Зина подскочи към бялата колона.

— Вие каква му се падате? — без да дочака въпроса попита дежурната.

— Ние сме артисти... — каза Зина.

— И той ли е артист?

— Режисьор и... и артист. А какво се е случило?

Този въпрос Зина не изрече, а сякаш го издиха от устата си.

— Вземете чехлите и се качете на третия етаж. При главния лекар... Палтата и чантите оставете на гардероба — каза дежурната така ласкаво, че Зининото чело стана мокро от пот.

Те се качиха на третия етаж. Секретарката на главния лекар, прилична на доцент или професор, с посивели коси и пенсне, с бързина, която от нея трудно можеше да се очаква, отвори вратата на кабинета. Главният лекар, невисок пълен мъж, който по нещо напомняше на Иван Максимович, веднага стана и подаде столове на Валентина Степановна и Зина.

Секретарката остана да стои на вратата, сякаш искаше да чуе какво ще каже главният лекар.

— Борим се за живота му — каза той. — Единият му бъбрек спря да работи. После и другият... Поставихме изкуствени. Това може да се случи след всяка операция. С бъбречно болните.

Никой нищо не попита.

— Вие поседете, моля, при мене — продължи главният лекар.

Никой не седна... Всички стояха прави. Зина потреперваше.

— Студено ли ви е? — попита секретарката. И затвори малкото прозорче.

— Не се тревожете... Там се борят за живота му! — каза главният лекар.

— Вече не се борят...

Това го каза Лера. Тя стоеше на вратата.

Андрей лежеше във фойето на ТМЗ.

По стените, както винаги, висяха фотографии. В аквариумите, както винаги, плуваха риби.

Дойдоха всички... И декораторите, и гримьорите, и дори пожарникарят.

Андрей беше в кецове и с пуловер. Той излизаше същият, какъвто беше дошъл в този театър.

„За него вече никога нищо няма да съществува — мислеше си Зина. — Никога нищо...“ Това, както и другото, че Вселената няма начало и няма край, тя не можеше да проумее. „Какво ще правим сега... без него?“ — звучеше в ушите ѝ въпросът на младата артистка.

Започна погребалната церемония. Зина не знаеше дали някой я беше подготвил предварително. Но пръв заговори Николай Николаевич.

— С чувство на дълбока скръб изпращаме в последния му път Андрей Лагутин... — каза Патов. — Той наскоро дойде в нашия театър, но мнозина вече го обикнаха. Всички заедно ще продължим и ще завършим работата, която той започна...

Той погледна Зина и млъкна. „Вие не можете да продължите и да завършите... Защото не го обичахте — него и това, което той правеше“ — прочете той в очите ѝ. И се стресна, сякаш тя беше произнесла на глас тези думи. Огледа се, като че искаше да провери дали още някой не беше чул?

Тихо и бавно, въпреки желанието си, но подчинявайки се на някаква непреодолима сила, той каза:

— Думата има Зина Балабанова...

— Човек трябва да е на мястото си — каза Зина. — Всеки човек! Непременно... Мястото на Андрей беше тук сред нас. Може да ни се стори, че той успя да направи малко. Но той направи твърде и твърде

много: той върна на всички ни радостта... която ние вече няма да изпуснем. За нищо на света! Той каза на Лера Патова... която беше редом с него: „Ако ненадейно нещо се случи, оставете ме тук. Аз съм дете на детския дом, нямам близки...“. Той ще остане тук! Ние ще напишем името му на афишите и на програмите на спектаклите, които той репетираше. И които ще бъдат такива, каквито той искаше да ги види. И лицето му ще бъде тук, в това фоайе... За да го гледат децата, които той много обичаше. И на които много приличаше...

Когато церемонията свърши, вдигаха ковчега и го понесоха надолу.

— По-внимателно... По-внимателно! Това е стълба — чу Зина предупреждаващия глас на Николай Николаевич.

Тя също искаше да носи... Но не можеше да се добере до ковчега.

— Облечи си палтото. На улицата е студено — глухо, нейде отгоре се чу гласът на Костя Чичкун.

Зина си спомни, че беше оставила палтото и шапката си на един стол в салона. Тя изтича натам.

На сцената поставяха декори. Галя Бойкова проверяваше микрофона: вечерта щеше да има музикален спектакъл.

Зина сграбчи палтото и шапката си и по стълбата, посипана с листа от венците, хукна надолу. От вестибюла, като обличаше набързо палтото си, тя видя, че всички вече се качват в автобусите. Пред театъра имаше много хора, сякаш преди започване на представление.

На пода във вестибюла се беше разположил художникът. Той рисуваше с четка върху голям бял лист думите, които някой беше надраскал набързо в бележника му: „Днес представлението се отлага. Билетите могат да се върнат в едноседмичен срок“.

Художникът вдигна глава и като видя Зина, обясни:

— Иван Максимович се разпореди. Току-що...

Издание:

Автор: Анатолий Алексин

Заглавие: Смахнатата Евдокия

Преводач: Яню Стоевски

Година на превод: 1978

Език, от който е преведено: Руски

Издание: Първо

Издател: Държавно издателство „Отечество“

Град на издателя: София

Година на издаване: 1978

Тип: Повест

Националност: Руска

Печатница: ДПК „Димитър Благоев“, София

Излязла от печат: април 1978

Редактор: Добринка Савова-Габровска

Художествен редактор: Йова Чолакова

Технически редактор: Петър Стефанов

Художник: Красимира Дренска

Коректор: Мина Дончева; Христина Денкова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/1842>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.